

MEMORIA SATULUI ROMÂNESC

**Muzeul Satului Bănăţean
Timișoara**

**Memoria Satului Românesc
Nr. 17
2019**

Acest anuar a apărut cu spijinul financiar
al Consiliului Județean Timiș
prin Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Coperta I și IV

I - Dragomir Petru și Ana Giroc, jud. Timiș, 1930
IV - Lupșa Sabina, Coșteiu (Sâlha), jud. Timiș, cca 1940

Fotografii din arhiva documentară a
Colecției etnografice Marius Matei

Editura Eurostampa

Timișoara, Bd. Revoluției din 1989 nr. 26
Tel./fax: 0256-204816
edituraeurostampa@gmail.com
www.eurostampa.ro
Tipărit la Eurostampa

Muzeul Satului Bănăţean Timișoara

Editura ★ *Eurostampa*
TIMIȘOARA, 2019

2019

Colegiul redacțional

Consultant științific

prof. univ. dr. Ioan Viorel Boldureanu, Universitatea de Vest din Timișoara

Editor coordonator

manager Dan Radosav, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Redactor coordonator

drd. Marius Matei, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Membrii colegiului de redacție

Dr. Maria Hadiji, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Dr. Andrei Milin, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Dr. Maria Mândroane, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Aurora Manda, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Emilian Popa, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Borco Ilin, Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Răspunderea pentru conținutul lucrărilor
revine strict autorilor

ISSN 1843-2077

MEMORIA SATULUI ROMÂNESC

Nr. 17
2019

Cuprins

Prof. dr. Maria Vasinca HADIJI

Fenomenul globalizării

și redefinirea modului de cultură tradițional 9

Dr. Adela POPA, Emilian POPA

Cultura populară bănățeană în context istoric și etnografic 19

Drd. Marius MATEI

Arhitectura din Banat 27

Prof. Ioan TRAI, Dr. Cătălin BALACI

Satul Susani, habitat și habitudine în perioada medievală 35

Aurora MANDA

Satul Vărădia 57

Dr. Daniela BARBULOV POPOV

Vesta și pieptarul din componența costumului tradițional 63

Lidia LEFTER

Conservarea preventivă a bunurilor culturale pe suport textil 69

Dr. Andrei MILIN

Icoana Sfânta Paraschiva și Sfântul Ioan Botezătorul 73

Preot dr. Valentin BUGARIU

Mitropolitul Dr. Vasile Lăzărescu. Contribuții monografice 79

Dușan BAISKI

Eroi, invalizi, victime colaterale 93

Dr. Maria MÂNDROANE

Fenomenul condeierilor plugari din Banat și al scriitorilor țărani de la Arad 111

Corina Isabella CSISZÁR

Câteva considerații cu privire la riturile de trecere de odinioară și de azi 121

Dr. Camelia BURGHELE

Fenomenul Harry Potter, între „re-vrăjirea lumii”

și marketingul cultural agresiv 141

Borco ILIN

Memoria albă 157

FENOMENUL GLOBALIZĂRII ȘI REDEFINIREA MODULUI DE CULTURĂ TRADIȚIONAL

prof. dr. Maria Vasinca HADIJI
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Fenomen **universal**, cultura populară se regăsește în manifestări **locale** unice, este stabilă și dinamică, în același timp, nu doar se moștenește, ci **se și învață**.

Tendenței de “**planetizare**”, prin conturarea unor entități transculturale și transfrontaliere i se opune cea de “**atomizare**”, de separare în grupuri, regiuni, comunități. Dinamizarea sistemelor contemporane se realizează prin diversitate, nu prin omogenitate, imposibilă la cele peste două mii de popoare existente, cinci mii de etnii, fiecare cu tradiții specifice sau care se aseamănă. De aceea, este nevoie de o **educație prin și pentru diversitate culturală**. Termeni concurenți educației interculturale sunt: educația multiculturală, educația antirasistă, educația pentru valori democratice, globală, incluzivă, educația pentru toleranță, etc. Nu întâmplător, o țară ca Bolivia, la O.N.U., în 1973 a ridicat pentru prima dată problema ocrotirii folclorului. În 1989, la Paris, un document transmis de UNESCO tuturor guvernelor lumii e intitulat “Recomandare privind ocrotirea culturii tradiționale și a folclorului”, iar în 1999, la Washington, se dezbate “Planul de acțiuni privind ocrotirea și revitalizarea a ceea ce era considerată *intangible cultural heritage*”.

Filozofia diversității în acțiune pledează pentru deschidere, empatie și comunicare a valorilor fiecărei culturi prin programe axate pe **conținuturi** (curriculum intercultural) centrate **social** (pe egalizarea șanselor de reușită) și **pe elev**, care trebuie educat în spiritul percepției propriei situații viitoare.

Din aceste perspective, trebuie redefinit modul de cultură tradițional:

”Afirmația că globalizarea va duce la pierderea specificității este o prejudecată. Dimpotrivă, integrarea creează structurile pentru ca țăranul român să se pună în valoare cu ceea ce are mai specific. Așa se întâmplă și cu valorile culturale. În contrast cu celelalte culturi, se va vedea ce avem noi specific și asta va ajuta

tocmai la **păstrarea a ceea ce avem de valoare**. Ba chiar oamenii se vor simți încurajați să păstreze ceea ce au ca tradiție și ca meșteșuguri.”¹

Un rol esențial în acest scop revine instituțiilor chemate să conserve și să transmită mai departe valorile **culturii tradiționale** și mă refer aici în mod special la **muzeele de profil**.

Întrebarea care se pune astăzi tot mai insistent se referă la **scopul primar** al muzeului, este acesta **educația?** sau **divertismentul?** mai precis activitățile interactive menite să ofere experiențe cât mai personale?

Este evident: muzeele nu au încetat să se schimbe de-a lungul timpului, tinzând să se adapteze cât de mult posibil la moravurile și indivizii fiecărei epoci². Gândirea se canalizează astăzi pe **ritualul** din spatele participării muzeului deoarece ritualul pare să se schimbe „și repede. Muzeele devin mai **interactive** și **personale**. Mai mult ca niciodată, frontierele s-au topit între **cultură, educație** și **timp liber** pentru vizitatorii veniți să descopere, să învețe și să se distreze. Muzeele sunt astăzi locuri amuzante, relaxante. Locuri în care este bine să mergi cu familia sau cu prietenii.

Aceste locuri erudite, grădini zoologice, muzee și centre de interpretare au un avantaj competitiv, față de alte produse de agrement și oferă această oportunitate: **de a învăța**. Fregventarea lor îi determină pe vizitatori nu numai să dobândească noi cunoștințe, să-și dezvolte mentalitatea deschisă și sensibilitatea asociată unei probleme, dar mai ales să experimenteze o experiență autentică. Aceea de a se angaja cu adevărat să sprijine o cauză și să contribuie la un proiect colectiv foarte real. Prin urmare, vizitatorul are potențialul, odată format (sau informat), de a deveni un **actor** pentru comunitatea sa.³

În acest context, trebuie amintit faptul că în ultima vreme, se vorbește tot mai mult despre un **concept nou** cel de **eduvrtisment**. După lungi dezbateri, referitoare la conținuturile acestui concept, s-a ajuns la o reconciliere a conceptului de *eduvrtissement* cu cele de „**delectare**” și așa cum este definit de **ICOM**: într-adevăr, o prezentare a operelor pe care le-am putea califica ca erudite, statică sau pasivă, nu mai este suficientă pentru a **distra** un anumit public care așteaptă o abordare mai dinamică și mai interactivă a relației lui cu instituția și operele prezentate. Prin urmare, **muzeele** sunt chemate să își reînnoiască propunerile culturale prin

---

¹ Goldu, 2008, p. 13-14 Balas, 2003, p. 34-35

² Portzer Le musée .....

³ Renaud Entre educations ....

prezentarea colecțiilor lor folosind **abordări originale, puternice, imersive și interactive**⁴.

Activitățile interactive se adresează pe de o parte publicului adult iar pe de altă parte copiilor.

Experiența muzeului, colecțiilor și expozițiilor sale trebuie să rămână o aventură de emoții și de gânduri, dar trebuie să fie pentru toți⁵.

Ne propunem în cele ce urmează să prezentăm câteva exemple **de activități interactive**, care se pretează muzeelor cu profil etnografic, care se adresează pe de o parte publicului adult, pe de altă parte copiilor de diferite vârste.

....Un segment destinat publicului adult este cu siguranță cel reprezentat de colecțiile on-line (imagini și explicațiile adecvate) pe de o parte iar pe de altă parte expozițiile on-line și expozițiile interactive (o interfață cu imaginea .....și instrucțiuni de utilizare—explicația amanunțită a evenimentului din imagine- clic pe .....; citește mai mult, vizitează). O altă componentă poate fi turul muzeului on-line și vizitarea interioarelor 3D.

....Față de expozițiile dedicate adulților, o componentă importantă se referă la activitățile destinate copiilor care trebuie să mizeze pe **curiozitatea și dorința de joacă** a tinerei generații, canalizând energia micuților în direcții creative. Putem vorbi aici de un spațiu special destinat acestor tipuri de activități (**kids zone**) în care pentru copiii până la 6 ani, există o zonă de joacă permanentă precum și de **workshopuri expoziții interactive, jocuri interactive** (tip puzzle, învățare prin descoperire - copiii fiind așteptați să pună întrebări, să atingă și să examineze etc.)

....Chiar și **vizitele clasice** la muzeu își pot schimba conținuturile, ele fiind adesea evenimente făcute în grabă, fără pregătiri suficiente în clasă sau o întâlnire preliminară între personalul muzeului și profesor. În consecință, nivelul explicațiilor nu este întotdeauna adaptat nivelului de înțelegere al copiilor – fie în privința textelor ce însoțesc obiectele, fie în explicațiile orale date de ghidul muzeului – limitând în acest fel beneficiul vizitei sau riscând chiar să mergem împotriva stării de spirit culturale pe care dorim s-o dezvoltăm. În acest context, este important definirea rolurilor ambelor părți – pe acela al profesorului, care nu trebuie pur și simplu să-și însoțească elevii la muzeu, și pe acela al educatorului muzeal, care trebuie să fie capabil de a-și adapta cunoștințele și metodele la persoanele cărora li se adresează.

---

⁴ Courvoisier, p. 203-227

⁵ Eidelman, 2017, p.2

Planificarea unei vizite la muzeu trebuie să țină cont de următoarele elemente: nivelul de cunoștințe disponibil în rândul unui public dat; organizarea exponatelor în așa fel încât să permită înțelegerea și învățarea, precum și interacțiunea între vizitatori și ghizi; posibilitățile de a efectua activități conexe ulterior vizitei, în context școlar.

Lucrul cu muzeele se poate desfășura în cadrul zonei de *cercetare de documente, anchetă și vizite*. Totuși, de fiecare dată când tema o permite, lucrul cu muzeele ar trebui să se desfășoare într-o serie de moduri diferite și să nu se limiteze la cercetarea documentelor sau obiectelor din muzeu. Profesorul ar trebui să facă efortul de a reamplasa activitățile în cadrul unui proces activ însoțit de experimente și manevre care să poată da semnificație obiectelor văzute în muzeu.

Ateliere de creație

Scopul atelierelor este acela de a trezi interesul de la o vârstă fragedă spre alt fel de activități decât calculatorul, oferind o alternativă de petrecere a timpului liber prin activități interactive și de creație având ca modalități de lucru prezentări vizuale (reconstituiri, documentare) interactive urmate de activități practice (**desen, pictura, colaj, modelaj, decupaj, puzzle, asamblare**) care au rolul de a fixa mai bine cunoștințele și de a le dezvolta copiilor creativitatea și spiritul artistic. De asemenea, în cazul muzeelor cu profil etnografic un rol aparte trebuie acordat **atelierelor** legate de deprinderea unor **meșteșuguri populare** (ne referim aici la dobândirea unor cunoștințe temeinice legate de practicarea meșteșugurilor, stăpânirea practică a tehnicilor privind confecționarea, modelarea și decorarea artistică a produselor, conform tradiției).

Festivalurile tradițiilor populare și târgurile meșterilor populari au de asemenea un important rol în acest context, acestea fiind manifestări **spectaculare și interactive**, de prezentare scenică sau lucrativă, ecleziastică sau laică, printr-un dialog direct între actanți și publicul vizitator, exprimat în spirit comunitar și interactiv (povestind, cântând, dansând, exersând în cadrul atelierelor de arte plastice sau arte mecanice, gustând mâncăruri tradiționale etc.) împreună cu **țărani actanți**, reprezentanți ai comunităților care își prezintă propriile tradiții.

Muzeul viu

Termenul de **ecomuzeu** și **conceptul de ecomuzeu** a apărut în Europa de Vest în anii `70 datorită necesității de a prezerva elemente ale lumii rurale pe cale de dispariție sub presiunea urbanizării, progresului tehnic și social.

Comparat cu un muzeu clasic ecomuzeul se diferențiază prin faptul că se bazează pe următoarele elemente: un proces cultural, o comunitate, un teritoriu, utilizarea patrimoniului cultural și natural ca factor de dezvoltare a comunității locale spre deosebire de un muzeu clasic care este caracterizat printr-o colecție, o clădire, destinat unor vizitatori. În acest sens aspectele vieții cotidiene, peisajele, arhitectura, patrimoniul cultural și natural, ocupațiile locuitorilor, modurile de viață, mărturiile orale, sunt subiectele vizate de un ecomuzeu, analizate, colectate și valorizate. Educația este și ea un factor cheie deoarece ea asigură definirea unui program de formare profesională de care să beneficieze personalul ecomuzeului, voluntarii, operatorii economici, locuitorii.

În fine, relația dintre ecomuzeu și școală (înțeleasă aici în conceptul general) este fundamentală deoarece ecomuzeul are o puternică componentă pedagogică iar școala are un rol central în dezvoltarea proiectelor educative și de formare.

STUDIU DE CAZ ATELIERELE DE CREAȚIE – ATELIERUL DE CERAMICĂ

Dificultatea – dar în același timp interesul pedagogic – constă în faptul că orice răspunsuri legate de domeniile activităților sugerate pot fi găsite într-o gamă largă de muzee, specializate sau nu, lângă școală sau departe de aceasta (chiar în străinătate).

Obiecte realizate prin prelucrarea lutului

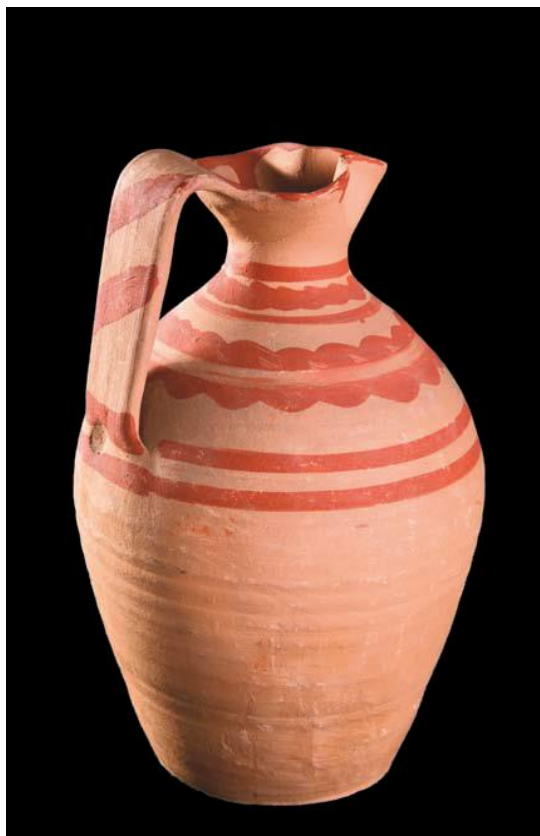
Realizarea activității include șase faze de lucru în școală și muzeu.

Prima activitate se concentreaza asupra:

Conținutului științific: repere istorice; materii prime (argila-varietăți de argilă, smaltul- varietăți de smalt), tipuri de roți folosite de-a lungul istoriei, tipuri de cuptoare;

Conținutului tehnic și proceselor tehnologice: materiale și unelte folosite în prelucrarea vasului ceramic, etape de execuție, tehnici de smălțuire, tehnici de decorare

PRIMA ETAPĂ: IN CLASĂ

Punctul de pornire: În clasă, profesorul arată un vas ceramic (acest obiect poate proveni dintr-un muzeu sau dintr-o colecție personală).

Întrebare-cheie (situație de rezolvare de probleme):

Cum poate fi creat un asemenea obiect?

Exprimarea ideilor, a conceptelor sau concepțiilor gresite: Copiii sunt stimulați să-și scrie primele idei. Răspunsurile lor sunt strânse și analizate. Compararea și dezbaterea temei permite eliminarea unor răspunsuri evident aberante, elaborându-se în același timp o listă de propuneri, care formează o bază pe care se vor construi experimentarea și cercetarea documentară.

Cautarea soluțiilor (primele propuneri): Profesorul și elevii discută dacă soluțiile propuse pot fi controlate pe cale experimentală, pentru a examina valabilitatea ideilor exprimate.

ETAPA A DOUA: LA MUZEU

Stabilirea legaturilor cu istoria:

- Cum pot elevii să descopere tehnicile utilizate pentru executarea obiectelor?

Cercetarea documentară este o metoda importantă, care oferă ocazia unui prim contact cu muzeul. La muzeu, elevii caută informații privind tehnica prelucrării lutului și strâng indicii prin care să rezolve problema dată: extragere, pregătirea uneltelor și a materiei prime, execuție, etc. (În cadrul acestei activități se pune accentul pe tehnici de execuție).

ETAPA A TREIA: ÎN CLASĂ

Alegerea unei tehnici: (realizarea unui vas ceramic smălțuit) începând de la câteva întrebări:

Putem face un vas ceramic?

Care sunt etapele care trebuie parcurse plecând de la pregătirea materiei prime și finalizând cu faza de ardere?

ETAPA A PATRA: ÎN CADRUL MUZEULUI

Atelier: confectionarea vasului ceramic

ETAPA A CINCEA: ÎN CLASĂ

Vizionarea unui material privind reconstituirea acestei tehnici.

ETAPA A ȘASEA: LA MUZEU

Sinteză: Clasa revine la muzeu pentru a căuta raspunsuri suplimentare. Cercetarea în cadrul muzeului stimulează comparațiile: munca desfasurată în școală și rezultatele – ce au făcut meșterii populari specializați în realizarea de vase ceramice.

BIBLIOGRAFIE

- Corneliu Goldu, *Perspective și modalități; de valorificare didactică a eposului folcloric*, 2008, București, Lurare de doctorat, p. 13-14
- Balas Lajos, *Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară*, Cluj Napoca, ed. Scientia, p. 34-35, 2003
- François Courvoisier, *Du musée au parc d'attractions* în *Les lieux d'exposition et leurs publics / Aus- stellungsorte and Ihr Publikum*, V. Kobi et Th. Schmutz (éds.), *L'Atelier*, vol. 6, Peter Lang, Berne, pp. 203-227

Webografie

- <https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/174000177.pdf>
Inventer des musées pour demain Rapport de la Mission Musées XXI e siècle. Sous la direction de Jacqueline Eidelman La documentation Française Direction de l'information légale et administrative, Paris, 2017
- <https://apdconnaissances.com/2018/01/30/le-musee-un-lieu-dapprentissage-ou-de-divertissement/> Portzer Solène *Le musée: un lieu d'apprentissage ou de divertissement?*
- <http://mylenerenaud.ca/tendances-cie/entre-education-et-divertissement-un-equilibre-precaire-qui-faut-savoir-preserver/> Myléne Renaud *Entre éducatuons et divertissement, un éqyilibre a préserve*

CULTURA POPULARĂ BĂNĂȚEANĂ ÎN CONTEXT ISTORIC ȘI ETNOGRAFIC

Dr. Adela POPA
Emilian POPA

În lucrarea *Cultura populară bănățeană* folcloristul bănățean I. V. Boldureanu redă în sinteză și prin eșantioane exemplare, varietatea și diversitatea acestui tip de cultură, așa cum s-a constituit ea în vremurile moderne – de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent – în Banat, provincie care a beneficiat și beneficiază încă de o infrastructură culturală complexă și solidă, la a cărei dezvoltare a contribuit și contribuie în măsură semnificativă și *cultura populară bănățeană* (termen al cărui conținut trebuie în continuare amplu explicitat, recondiționat și contextualizat conceptual și epistemic):

- *Muzica populară bănățeană*. Premisele: folclorul bănățean. Muzica lăutărească din Banat. Corurile sătești [fenomenul coral sătesc din Banat, repertoriul corurilor sătești, cântăreții bisericești și „cântăreții naționali” din Banat, Asociația corurilor și fanfarelor țărănești din Banat].
- *Arta plastică populară*: pictura și sculptura naivă, muzeele etnografice și punctele muzeale cu profil etnografic și de „artă populară” din Banat.
- *Teatrul popular* înțeles (și definit) ca *teatru sătesc; gazetăria rurală și scriitorii-țărani din Banat. Literatura dialectală bănățeană. Epigrama bănățeană* (cu a ei „ambivalență” – în limba literară și în dialect literar bănățean).
- *Gestionarea (managementul) culturii populare* [criza de hiperdezvoltare a culturii populare, necesitate culturală – interes cultural, centre culturale, muzica populară ca instituție de spectacol, expoziții, târguri, festivaluri]. Este necesar să adăugăm aici, în perspectivă, modalități și forme ale „muzeului viu” – condiții, probabilități, examinări și exemplificări actuale și viitoare de extensiune a conceptelor acestora.

Progresiv au survenit mutații înnoitoare (dar coerente, nedestructurante) ale *culturii tradiționale orale bănățene* care i-au lărgit *sfera de cuprindere, adresabilitate, (public-țintă), scop și obiective* (nevoi și aspirații cultural-spirituale) *emancipare socio-culturală, omogenitate* și, în cele din urmă, *creativitate* la proporțiile unui caracter *popular*, fără a angrena în mod indistinct, pur și simplu, „masele largi”. Acest tip de cultură a fost determinat și definit de Lucian Blaga încă în deceniul al treilea al veacului douăzeci prin cuvântul *etnografie* (extrapolând și parafrazând pentru a ne raporta la actualitate, am putea spune *cultură etnografică bănățeană*). Mai mult, Blaga a caracterizat fenomenul în chip definitoriu prin acești termeni: *Banatul – barocul etnografiei românești*, ceea ce înseamnă: *cultura tradițională orală bănățeană a devenit cultură etnografică*, ba, mai mult, chiar *barocul etnografiei românești*.

Din punct de vedere socio-cultural putem afirma că asemenea mutații calitative s-au produs prin *acțiunea amplă și complexă de autoinstituționalizare a culturii tradiționale orale din mediul etnic bănățean rural*, cu aspectele lui de complexitate și specificitate, fapt ce a dus la proliferarea unui „barocism” al formelor culturii tradiționale rurale bănățene aducând-o și promulgând-o la statutul de a fi și a rămâne „barocul etnografiei românești”¹.

Considerăm, deci, conceptul nou introdus de *cultură etnografică bănățeană* (actuală) ca fiind sinonim înțelesului de „cultură populară bănățeană” din perioada modernă, contemporană și actuală.

Un element important ce caracterizează/definește cultura etnografică mai sus menționată este *muzicalitatea bănățenilor*, semnalată de aproape toți marii oameni de cultură români care au „descoperit Banatul” – de la Iorga la Enescu – sursă a „mândriei de sine” a bănățenilor. Aprofundat și extins, fenomenul în sine a fost abordat în deceniul 8 al secolului trecut de Vasile Vărădean (*Cântecul la el acasă*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1985), iar recent, într-un plan mai cuprinzător și într-o mai largă contextualizare, de Daniela Băcilă (*Istoria vieții folclorice în Banat de la începutul secolului al XX-lea până în prezent*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013). Așadar, cartea Danielei Băcilă axializează și centrează istoria întregii *vieți folclorice* (cu mutațiile ei) pe „fenomenul muzical”, iar pe de altă parte determină temporal întinderea acestui fenomen: *începutul secolului al XX-lea*

---

¹ Ioan Viorel Boldureanu, *Cultura populară bănățeană*, Timișoara, Editura Mirton, 2004, p. 24.

lăsând deschisă limita lui *dincolo de prezent*². Prof. Ioan Viorel Boldureanu remarcă două *trăsături* care stau la baza perspectivei pe care contribuția de prim rang ca sursă bibliografică o oferă cartea Danielei Băcilă. Mai întâi, principiul că există o *viață folclorică* cristalizată încă de la începutul secolului XX, care dă stabilitate, consistență și omogenitate *culturii rurale comunitare* a provinciei *Banatului istoric*, trăsătură ce face în așa fel, încât *cultura tradițională orală* (cea *folclorică* propriu-zisă, specifică pentru comunitățile rurale „punctiforme” tradiționale) să nu fie abandonată, ci, dimpotrivă, să fie *superior-adaptată* în fond și în formă – dar în conformitate cu valorile proprii și tradiționale ale *folclorului zonei* – iar, pe de altă parte, consecință a prima, este acționarea acestui principiu ce *ține de evoluția* concretă a culturii bănățene și de tentațiile destructurante ale culturii populare din spațiul românesc, (inclusiv în cel bănățenesc), acțiunea acestui principiu protejându-o, ceea ce face diferența față de restul zonelor românești. Al doilea *principiu*, în consecință, este cel care acționează convergent, coroborându-se cu cel evocat și prezentat succint mai sus este *cel al muzicalității* ca „predispoziție înăscută” a bănățenilor, nu doar individuală, ci generată, determinată și educată în chip socio-cultural comunitar. Aceasta este a doua trăsătură definitorie. Așa încât, larga cunoaștere a scrisului și cititului în mediul rural bănățean – semnalat în revelația „descoperirii Banatului”³ de către mari intelectuali veniți din „patria-mamă” în primele decenii ale României Mari – se conjugă în chip fericit cu „alfabetizarea muzicală” intensiv însușită și realizată ca o reușită de proporții în mediul rural din întregul spațiu bănățean. Timișoara – centru al Banatului timișan – avea să devină, în prima jumătate a secolului XX, în anii de până la al doilea război mondial (dar mai ales la anii de după aceea) *capitala culturală a Banatului* prin marea forță și influență a acestei coordonate izvorâtă și rezultată din fuziunea celor două principii de bază ale *principalului și specificului tip de cultură bănățeană* pe care o putem cu îndreptățire desemna conceptual prin termenul actual de *cultură etnografică bănățeană*, mult mai actual, mult mai adecvat și mult mai specific decât cel de *cultură populară* (nu *bănățeană*, căci aceasta exista în modalitatea privilegiată și specifică a *culturii etnografice bănățene*).

---

² Ioan Viorel Boldureanu, (coord.), *Atlasul etnografic al județului Timiș*, vol I, Timișoara, Editura Eurostampa, 2014, p. 77.

³ Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reșița, Editura Timpul, 1994, *passim*.

Este cât se poate de vizibil că această particularitate se întâlnește exemplar pe „coordonata muzicalității bănățenilor” oferind forța și coerența *vieții folclorice bănățene*, omogenitatea și rezistența acesteia. Având în vedere înșiruirea ilustrativă a formelor și modalităților exemplare vii ale culturii etnografice bănățene aplicată zonei timișene în perioada secolului XX până în prezent, vom începe cu „fenomenul muzicalității”, având la îndemână nu doar *ghidul* oferit de cartea recentă a Danielei Băcilă, ci și demersul analitic istorico-etnografic desfășurat (așa cum sunt acestea formulate prin sintagme în capitolele amplului ei studiu) precedat – pe această dimensiune tematică – de cartea lui Vasile Vărădean, *Cântecul la el acasă*. Nu înainte, însă, de a evidenția o altă trăsătură – poate cea mai importantă – care explică (definind astfel) însușirea culturii etnografice bănățene de a fi „barocul etnografiei românești”. Este vorba de o componentă principală și specifică având rădăcini în ethosul folcloric al ținuturilor bănățene care a generat și a susținut o dimensiune supraindividuală a mentalului comunitar de aici, detectabilă ca expresie în reușita proliferare și afirmare a corurilor sătești și a fanfarelor țărănești încă de la jumătatea secolului al XIX -lea – corurile - și din prima jumătate a secolului al XX-lea – fanfarele – până în prezent.

Redăm modul în care această solidaritate se extinde și se diversifică îmbogățind varietatea configurației organice baroce a acestei culturi încă de la începuturile ei în a doua jumătate a veacului al XIX-lea – așa cum a constatat fenomenul și i-a schițat dinamica preotul Lucian Șepețian – cel care, cronologic, se află la jumătatea dinastiei de preoți din tată în fiu care a început prin Trifu Șepețian (în jurul anului 1840) și s-a încheiat prin Sever Șepețian, cel care a scris monografia unui secol din existența faimosului cor, 1857 – 1957 (monografie care, totuși, nu a putut apărea în editură la jubileul căruia îi fusese dedicată). Iată fragmentul care încheie *Istoricul Corului Vocal al Plugarilor din Chizătău* scris de Lucian Șepețian și publicat la Budapesta, Tipografia „Poporul Român”, 1904; așadar în plin dualism austro – ungar a fost cu puțință ceea ce în 1957 nu a fost posibil:

„[...] Într-aceste, unii oameni cu zel, văzând talentul musical al poporului, formară coruri vocale în poporul de la sate. Încercarea izbuti și, în curând, lumea română fu surprinsă că corurile noastre <vocale> din popor cântă armonios în biserici, mai apoi dau concerte și, în cele din urmă, joacă piese întregi <teatrale>”⁴.

---

⁴ Lucian Șepețian, *Istoricul Corului Vocal al Plugarilor din Chizătău*, Ediție îngrijită de Constantin Stan Tufan, Timișoara, Editura Marineasa, 2004, p. 35.

Trebuie subliniat faptul că încă Lucian Șepețean remarcă „talentul muzical” generator de zel nu doar în unii oameni, ci mai ales în „poporul de la sate”; și încă un fapt: corurile mixte pe patru voci egale se reîntorc în biserici, cântând armonios și la concerte laice, iar coriștii devin și actori – întemeind astfel teatrele sătești (trupe în care vor intra și fanfariștii).

Cultura populară bănățeană prezintă de asemenea și alte forme de manifestare artistică: arta plastică naivă, teatrul sătesc, condeierii țărani, gazetăria rurală, literatura dialectală.

În afară de formele de cultură populară bănățeană deosebit de ample legate de fenomenul muzical, pe care le-am prezentat și descris anterior, au existat (și există încă) și alte modalități tradiționale (fără a aparține însă *folclorului* și fără să fie *cultură tradițională orală* propriu-zisă, ci uneori parțial și cel puțin formal substituindu-se acestuia) care dau o anumită specificitate și complexitate, un profil aparte culturii populare bănățene. Acestea au marcat la noi în Banat până și formele mai noi, modalitățile de cultură populară destinată în anii comunismului „maselor largi populare”, forme care, de fapt, atunci urmăreau – pe lângă a fi o „alternativă” la veritabila cultură intelectuală elevată – și o omogenizare la nivel accesibil, adică scăzut, a societății românești sub aspect cultural și spiritual. Dintre aceste forme mai noi menționăm *școlile populare de artă* (muzică, pictură, actorie și regie etc.) din mediul urban, dar care aveau și „secții externe” în mediul rural, *cercurile*, *cluburile* și *cenaclurile* de pe lângă casele de cultură orășenești, studențești, ale tineretului și ale sindicatelor, palatele pionierilor, ori chiar unele instituții cu pretenții mai elevate (dorindu-se a fi continuatoarele unor așezăminte publice interbelice sau mai vechi de cultură populară): *universitățile populare*. Formele mai grave de punere sub controlul partidului comunist au vizat încurajarea fenomenului de mimetism (față de literatura propriu-zisă) existent într-adevăr în Banatul interbelic și chiar anterior, și anume „literatura” scriitorilor țărani, a „plugarilor-condeieri”. Cât despre *gazetăria sătească*, datorită obsesiei partidului de a nu scăpa de sub control chiar și un singur cuvânt tipărit, aceasta a fost suprimată, sau impunându-i-se a face apologia victoriilor socialismului, bucuria vieții și dragostei pentru patrie și partid. Toate acestea, alături de întreaga „cultură amatoare” au fost înregimentate în deceniile din urmă ale regimului, în „Cântarea României” și grandioasele ei manifestări.

Arta plastică populară - Formele mai elevate de producere și "inventariere" a artei plastice populare se află în orașe; în perioada comunistă ele cuprindeau secțiile de arte plastice ale școlilor populare de artă, ulterior, cei mai talentați, mai silitori și mai consecvenți absolvenți (de multe ori alături de unii dintre foștii lor profesori) deveneau membri ai unor cercuri de pictură neprofesioniste. (spre exemplu Cercul de pictură „Romul Ladea”⁵ din Timișoara, cu o îndelungă activitate). Este adevărat că nu pot fi negate rolul și valoarea în sine a unor astfel de forme.

Cu adevărat aparținând *culturii populare* (dar cuprinzând o zonă mai mare decât cea a Banatului) este *arta plastică naivă*. Cele mai interesante nuclee de creatori, adevărate „școli de pictură naivă” se concentrează în *zone istorice* (Maramureșul istoric, Banatul istoric).

Cea mai faimoasă „școală de pictură naivă” din Europa de Sud-est și din Balcani este considerată *Pictura naivă din Uzdin* (Serbia, Provincia Voivodina), dar care, prin situarea geografică și prin contingentele dezvoltării socio-umane și etnice, aparține Banatului istoric. Începând cu anii '60 arta naivă din Uzdin a început să fie cunoscută prin manifestări expoziționale și galerii artistice începând din zona învecinată (localități, orașele și orașe din Voivodina, precum Covacița, Vârșeț, Panciova, Novi-Sad) la cea a Europei – Italia, Germania, Franța, Olanda, Anglia, țările scandinave, apoi la scară planetară – Japonia, Argentina, Statele Unite ale Americii, Canada, Australia. Dintre cele mai cunoscute nume menționăm: *Maria Bălan*, pictoriță, născută la Uzdin (Voivodina, Serbia) în 1923; este una dintre reprezentantele de seamă ale „Școlii de pictură naivă” de la Uzdin;⁶ *Florica Cheț*, pictoriță, s-a născut la Uzdin (Voivodina, Serbia) în 1935. A început să picteze în 1962, fiind așadar una dintre reprezentantele începutului „școlii de pictură naivă” din „Banatul iugoslav” (parte a Banatului istoric); *Livius Dehelean*, pictor, născut la 25 mai 1942 în localitatea Orcea din „Banatul iugoslav”; *Sofia Doclean*, născută la Uzdin în 1931, a început să picteze în 1961, contribuind printre primii la afirmarea acestei mișcări; *Viorel Bosică*, pictor naiv, născut în 1952 la Uzdin; *Sofia Bosică*, pictoriță, născută la Uzdin, la 4 septembrie 1954; *Sofia Ionașcu*, pictoriță, născută la Uzdin în 1950.

Acestor reprezentanți de marcă ai „școlii din Uzdin”, dar și ai mișcării din „Banatul Sârbesc” li se pot adăuga nume de pictori naivi „în afirmare” precum

---

⁵ Ioan Viorel Boldureanu, *Cultura populară bănățeană*, p. 80.

⁶ Vasile Barbu, *Cartea de aur a picturii naive din Uzdin*, Uzdin, Editura Tibiscus, 2012, p.113.

*Ileana Oalge, Ofelia Spăriosu, Steluța Giura, Adam Mezin și alții. De curând, sub îngrijirea poetului Vasile Barbu, a apărut la Editura Tibiscus din Uzdin Cartea de aur a picturii din Uzdin (2012)*⁷.

Pictura naivă din „partea românească” a Banatului istoric este reprezentată prin nume importante precum: *Petru Mihuț*, pictor naiv, născut la 27 noiembrie 1927 la Brusturi, județul Arad; *Gheorghe Munteanu*, pictor naiv, născut în satul Murani, județul Timiș, la 17 aprilie 1940, de trei ori câștigător al premiului I al Festivalului „Lada cu zestre”⁸, secțiunea pictură naivă; *Iosif Budimir Știulea*, sculptor naiv, s-a născut în 1970 la Ciacova, județul Timiș; *Mihai Vintilă*, pictor naiv, născut la Caransebeș în 10 martie 1932; *Petru Vintilă*, născut la 12 iulie 1922 la Orșova, județul Mehedinți.

Viorel Cristea, considerat de critica de specialitate drept cel mai mare peisagist-țăran din România, s-a născut pe 22 octombrie 1947 la Ghilad. Autodidact, începe să deseneze încă din copilărie, dar prima sa pictură, „Toamna la Ghilad”, a fost realizată în 1963. De atunci a participat la peste 30 de expoziții în România, precum și în S.U.A., Canada, Portugalia, Germania, Thailanda, Italia, Franța, Grecia, Elveția și nu numai, lucrările sale aflându-se în prezent în peste 650 de colecții particulare din țară și străinătate. A fost distins cu Premiul cel mare la Salonul Național de Artă Naivă. Creația sa a constituit subiectul unui film de excepție, conceput de regizorul Mirel Ilieșu, „Liniștea picturii”, o peliculă onorată cu un Oscar pentru genul documentar. A murit în mai 1992 la Ghilad, în satul său natal din câmpia Banatului, lăsând în urmă sute de tablouri⁹.

Un caz cu totul aparte, dar emblematic pentru domeniul actual al culturii populare îl reprezintă Ștefan Popa *POPA'S*, cel mai rapid caricaturist din lume, înscris ca atare în 1995 în *Cartea Recordurilor (Guinness Book)*. Originar din Mehedinți (Turnu Severin), a absolvit liceul în această localitate, a terminat ca inginer „Politehnica” din Timișoara în anii '80, oraș în care s-a stabilit. Ca student, a participat la concursuri de artă plastică (sector „neprofesioniști”), a obținut premii, dar adevărata și excepționala carieră mondială și-a început-o din 1990. A folosit în mod inovator culori, tehnici, materiale puțin utilizate până la el sau deloc utilizate. Excelează în caricatură, portret satiric,

---

⁷ Ioan Viorel Boldureanu (coord.), *Atlasul etnografic al județului Timiș*, vol. I, p. 95.

⁸ Adela Marincu Popa, *Modalități de etalare a valorilor patrimoniului cultural zonal - Festivalul Lada cu zestre: perspectivă asupra culturii etnografice bănățene actuale*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2018, p. 218.

⁹ Viorel Cristea, *Totu-i în floare și el a fost la fel. Din jurnalul unui pictor naiv*, Timișoara, Editura Marineasa, 1999.

compoziții alegorice. A înfățișat „galeria marilor oameni politici ai lumii contemporane”, șefi de stat, de la Gorbaciov și Bush până la capete încoronate, cunoscându-i personal și fiind oaspete al regelui Hassan al II-lea al Marocului, care pentru prima dată în lumea islamică a permis o expoziție publică de caricatură – a lui Ștefan Popa POPA'S.

Din artiștii plastici naivi prezentați aici, mai puțin de o treime au studii medii sau superioare (dar nu de specialitate), câțiva au urmat școli de artă populară, au fost autodidacți sau membri ai unor cercuri și cenacluri neprofesioniste. Toți însă nu au făcut niciun fel de studii de specialitate (pictură), nu au urmat vreo formă de învățământ modernă în acest domeniu, fie ea de nivel elementar, mediu sau superior.

Ca și mișcarea muzicală bănățeană (vestiții „cântăreți populari”, tarafuri, coruri și fanfare țărănești), această formă foarte încheată a culturii populare bănățene s-a constituit și există în afara vreunei instituționalizări (nici în cadrul culturii tradiționale folclorice și nici în cadrul instituțional al culturii moderne).

BIBLIOGRAFIE

- Barbu, V., *Cartea de aur a picturii naive din Uzdin*, Uzdin, Editura Tibiscus, 2012.
- Boldureanu, I. V., (coord.), *Atlasul etnografic al județului Timiș*, vol I, Timișoara, Editura Eurostampa, 2014.
- Boldureanu, I. V., *Cultura populară bănățeană*, Timișoara, Editura Mirton 2004.
- Cristea, V., *Totu-i în floare și el a fost la fel. Din jurnalul unui pictor naiv*, Timișoara, Editura Marineasa, 1999.
- Jurma, G., *Descoperirea Banatului*, Reșița, Editura Timpul, 1994.
- Marincu, A., *Modalități de etalare a valorilor patrimoniului cultural zonal - Festivalul Lada cu zestre: perspectivă asupra culturii etnografice bănățene actuale*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2018.

ARHITECTURA DIN BANAT - SATUL, GOSPODĂRIA, CASA -

muzeograf-etnograf MARIUS MATEI
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Puține așezări actuale mai stau astăzi pe fundația vechilor situri medievale sau chiar din perioada modernă. Deplasările ariilor s-au petrecut începând cu Evul Mediu, perioada Habsburgică, și a continuat până în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Corelând datele istorice cu cele antropologice se constată vechimea locuirii pe acest teritoriu. Există elemente concrete de continuitate, precum și o cronologie a așezării diferitelor etnii. Fluctuațiile înregistrate pe suprafața Banatului și de populația, reflectă acele determinări geografice și istorice cu funcția de limită, în care așezările omenești au putut evolua sau involua.

În condițiile social-istorice, specifice ținutului bănățean, așezările rurale s-au dezvoltat atât la munte cât și la câmpie în apropierea râurilor, acolo unde condițiile naturale erau favorabile desfășurării vieții umane.¹

Faza embrionară de așezare este cea a caselor izolate, din epoca neolitică timpurie, cu funcțiuni complexe, nefortificate.

Factorii istorici, geografici și economici sunt cei ce stau la baza genezei formei, structurii și texturii așezărilor umane din Banat. Satul de tip împrăștiat a rezistat până în secolul al XVIII-lea, după cea de a doua colonizare (colonizarea „tereziană”).

Conform cercetărilor făcute de Romulus Vuia, în Banat putem afirma că există cinci tipuri de sat:

1. satul dreptunghiular sau geometric-specific câmpiei Banatului
2. satul îngrămadit (exemplu Sacoșul Turcesc) – specific câmpiei Banatului
3. satul de-a lungul drumului
4. satul de vale
5. satul răsfirat

---

¹ Ioan Viorel Popescu, *Evoluția așezărilor din Banat*, Ed. Waldpres, Timișoara, 2003, p. 75.

Procesul de modernizare al așezărilor rurale din Banat a fost unul din cele mai exemplare și mai sistematice procese cunoscute în istoria colonizărilor.²

După ocuparea de către austrieci a provinciei bănățene a apărut o intensă activitate edilitară reprezentând dorința generală de a înlocui vechiul, medievalul, orientalul, cu construcții caracteristice Europei Centrale a secolului, moderne, pe cât posibil salubre și mai ales durabile. Primul impuls edilitar îl dau inginerii și antreprenorii militari veniți în Banat, imediat după cucerire, încadrați în unitățile de geniu și care au acoperit necesitățile, nu doar în domeniul militar, ci și în construcții civile, bisericești, administrative sau chiar industriale.³

În satele de câmpie, prin tragerea la linie, satele și gospodăriile bănățene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se aliniază la un nivel normal de organizare, asemenea așezărilor din celelalte provincii din Imperiu. După Johann Heinrich Schwicker, între anii 1768-1772 au fost întemeiate 24 de localități noi, cu 2097 de case, pentru aproximativ 15.000 de persoane, iar alte 13 au fost mărite, totalizând 2880 de case noi pentru 1550 de familii.⁴

În anul 1751 are loc separarea Serviciului de Construcții Civile, de cel militar, înlesnind apariția unor mici antreprenori particulari, unii dintre ei aleși consilieri sau chiar juzii ai comunităților cărora le aparțin. Înființarea în deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea, a Serviciului de Construcții în Timișoara facilitează, prin prezența unui profesor de arhitectură și lucrări hidrotehnice, formarea de ingineri camerali și practicanți. Toți acești tehnicieni, fie că erau numiți ingineri, antreprenori, meșteri zidari sau practicanți, întocmeau piese scrise și desenate, planșe executate în tușuri colorate pe hârtie de desen, chiar laviuri policrome.⁵

Exploatarea și locuirea unui teritoriu sunt elemente esențiale în construirea unei mentalități rurale. Mentalitatea Banatului a fost profund influențată de contactele cu Europa Centrală și de colonizările germane din secolul al XVIII-lea.⁶

---

² Vasile Tulescu, *Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă*, București, 1943, extras din Buletinul Societății de Geografie, an LXI 1942, p. 253.

³ Adriana Buzilă, *Carl Alexander Steinlein, arhitect și inginer în Banatul secolului al XVIII-lea*, în „Analele Banatului”, 1997, Timișoara, p. 25.

⁴ Walter Konschitzky, *Arhitectura populară din Banat*, Fundația Interart Triade, Timișoara 2006, p. 35.

⁵ Adriana Buzilă, *ibidem*, p. 25.

⁶ Lidia Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003, p. 62.

Prin sistematizarea localităților rurale s-a urmărit desființarea vechilor tipuri de așezări (îngrămădite și răsfirate), și înlocuirea, compactizarea lor cu tipul preconizat: la câmpie, preponderent de formă geometrică și în zonele montane, cel de formă lineară, de-a lungul văilor sau de-a lungul unor drumuri importante. Toate satele de câmpie nou înființate au la bază un plan conceput geometric, numit, în literatura germană de specialitate *Schachbrettdorf*, sat în forma tablei de șah.⁷

Modul tradițional de alegere a sitului este dublat începând cu secolul al XVIII-lea de localizări impuse. Operând la scară zonală, pe alte paliere decât în cazul societăților, inginerii imperiali nu puteau ignora principiile fundamentale, astfel încât rețeaua de așezări era firesc așezată în teren. Mai mult, prin vastele operațiuni hidrografice din câmpia vestică, sunt recuperate situri, altădată imposibil de ocupat- foste mlaștini și terenuri aride. Noi tipuri de situri sunt abordate și în zona de munte, rațiunea fiind exploatarea industrială a lemnului, mineritul și industria metalurgică.⁸

Teme precum cea a casei și a gospodăriei țărănești trebuie abordate cu delicatețe, deoarece nu avem de-a face cu un obiect fără viață. Ocuparea unui loc și amenajarea lui în scopul asigurării condițiilor de viață ale unui grup uman, este primul gest al edificării unei așezări, implicit al locuirii.

⁷ Walter Konschitzky, *Arhitectura populară din Banat*, Fundația Interart Triade, Timișoara 2006, p. 31.

⁸ Teodor Octavian Gheorghiu, *Locuirea tradițională în zona Banat, Timișoara*, Ed. DTP Expres, 2008, p. 335.

Siturile alese pentru întemeierea așezărilor se pot împărți în două mari categorii: relativ plate în zona de câmpie și denivelate, în văi, pante, culmi.

Satele de câmpie, extrem de numeroase, sunt localizate îndeosebi în Câmpia Banatului și Aradului. Acestea reprezintă „nodurile” unei rețele relativ uniforme, create mai ales prin procesul de colonizare austriac.

Satele de deal și munte pot fi: sate de vale, de-a lungul unei ape, căi de comunicație; sau pe o pantă. Acestea sunt conformate în funcție de nivel. Cele de culme adoptă fie planimetrii regulate, fie urmează desenul formei de relief.⁹

Istoricii și geografii nu au privit gospodăria ca o unitate sau parte independentă, ea fiind inclusă în noțiunea de așezare, de sat sau de vatră a satului, de altfel așezarea și gospodăria s-au aflat pe întregul parcurs al istoriei poporului român în continuă concordanță, evoluând ca două părți componente ale unui întreg organic.¹⁰

Pentru înțelegerea modului tradițional de organizare a așezării, inspirat de caracterul civilizației românești (resorturile ascunse ale acestui mod) a fost imaginat „modelul utopografic”, conform căruia, așezarea devine rezultatul unei creșteri concentrice, de la nivelul centrului familial (vatra casei, centru consacrat în mai toate civilizațiile), până la limita hotarului sătesc. Așezarea devine astfel o interferență a tuturor concentricităților generate de gospodărie care, în final, ajung să formeze o „înfășurătoare” definind hotarul satului.¹¹

Centrul unei gospodării este diferit de centrul altei gospodării, după cum relația dintre partea vestică a unui sat și centru este alta decât relația dintre nordul satului și centru. Pandant este conceptul de margine sau periferie. În centrul satului se află Biserica, iar în centrul gospodăriei mele se află casa. În marginea satului e cimitirul, iar în marginea proprietății mele se află sălașul.¹²

Locuirea conține un complex de componente, de la cele mai generale până la cele de detaliu. În sfera materială, ele sunt definite prin: alegerea și ocuparea unui loc (relația cu mediul natural), conformarea generală a așezării (structura ei materială, care implică zonificarea, relația între zone și elemente de compoziție generală), conformarea zonei rezidențiale (a locuirii propriu-zise) și organizarea gospodăriei (care implică implicit tehnica și materialele

---

⁹ Teodor Octavian Gheorghiu, *Locuirea tradițională în zona Banat, Timișoara*, Ed. DTP Expres, 2008, p. 335.

¹⁰ Ioan Vlăduțiu, *Etnografie românească*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 123.

¹¹ Teodor Octavian Gheorghiu, *Locuirea tradițională în zona Banat, Timișoara*, Ed. DTP Expres, 2008, p. 335.

¹² Lidia Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003, p. 41.

de construcție, funcționalitatea ei generală și a componentelor ei, relația cu strada și lotul agricol etc.)¹³

Astfel în Banat s-au cristalizat în decursul timpului mai multe tipuri de gospodării:

1. gospodăria cu curte dublă, răspândită în toată aria sud-est europeană, caracterizată prin separarea locuinței de grajduri și anexe.
2. gospodăria cu curte închisă, caracteristică câmpiei bănățene.
3. gospodăria „franconă”, în care locuința este dispusă perpendicular față de stradă iar grajdul și anexele așezate perpendicular față de casă.
4. gospodăria cu ocol întărit, specifică zonei montane.¹⁴

Locul ales pentru ridicarea unei gospodării trebuie să conțină câteva calități indispensabile: apa, aerul sănătos, terenul ferm, ventilarea și nu în ultimul rând, protecția. Timpurile tulburi au impus locuri bine apărate natural, dar ele nu au fost ignorate nici de societățile puternice, aparent stabile și durabile.

Spațiul locuirii împreună cu întregul simbolism al relației dintre om și loc înseamnă o casă. Omul poate să locuiască numai pe un teritoriu bun, sacralizat tocmai prin alegere și întemeiere. El trăiește călătorind către sine, căutându-și locul său, iar acest loc este casa din sat. Vatra satului este locul bun pe care se înalță Biserica, iar vatra casei este vatra care dă căldură, lumină și hrană.¹⁵

Casa sintetizează cel mai pregnant experiența constructivă populară cumulând rezultatele unor căutări și elaborări ale gândirii colective duse pe parcursul unor lungi intervale de timp, purtate mereu sub semnul unor vizibile prefaceri și perfecționări, adaptate la condițiile impuse de viață. De aici și primordialitatea pe care o deține casa în studiul arhitecturii populare, constituind oglinda fidelă a nivelului economic, social și cultural al celor ce o locuiesc.¹⁶

Gospodăria este un complex economic, care are o planimetrie orizontală, dezvoltată în funcție de exploatarea proprietății, prin adăugiri succesive. Este și o marcă de identitate socială, din considerente de economie agrară și

---

¹³ Teodor Octavian Gheorghiu, *Locuirea tradițională în zona Banat, Timișoara*, Ed. DTP Expres, 2008, p. 334.

¹⁴ I. V. Popescu, *Satul bănățean, evoluție, construcții de obște și arhitectura instalațiilor țărănești*, ed. Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 35.

¹⁵ Lidia Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003, p. 54.

¹⁶ Nicolae Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Ed. Facla, Timișoara, 1987 p. 73.

dezvoltarea ei prin adăugire de construcții ridicate treptat în funcție de evoluția familiei.

Această organizare economică o putem clasifica pe trei nivele:

- casa din vatra satului;
- sălașul sau conacul din hotar, locuit permanent de bătrânii familiei;
- adăpostul temporar-sălașul, coliba sau odaia.

Un complex economic de așa natură necesită o mână de lucru numeroasă. În zona înaltă, din cauza sărăciei nu puteau angaja argași, așa că au crescut natalitatea. În zona de câmpie, familia a reacționat invers, a scăzut natalitatea. Când familia are un singur urmaș proprietatea nu se fărâmițează. Fenomenul a creat un mare impact prin depopularea zonei de câmpie și neputință de exploatare integrală a proprietății.¹⁷

În sfera tipologiilor de organizare a așezărilor putem remarca în zona de câmpie, cea mai masiv colonizată și sistematizată de Imperiul Habsburgic, este dominată de planimetriile regulate, geometrice. Zona montană este dominată de planimetriile neregulate, cu tendință de liniaritate, în care implanturile de noi așezări și sistematizări ale celor vechi, au fost mai puțin relevante decât la câmpie. În zona colinară, planimetriile sunt mixte, variate, găsim un mixaj complex dintre organizările medievale și sistematizările austriece. Deoarece vechile așezări, dezvoltate pe lângă cetăți, castele, mănăstiri aveau istorii și structuri consistente, fapt ce le-a conferit stabilitate.

Elementul definitoriu al unei așezări este lotizarea, care determină anumite morfologii parcelare. O așezare este mai mult decât o sumă de oameni și gospodării, este un complex de concepții administrative, economice, sociale, culturale și spirituale, toate formând un anumit sistem de legi sau cutume. La baza acestora stau satul și familia, în care satul participă la viața publică, iar familia la cea privată.

A locui înseamnă capacitatea omului de a se integra într-un sistem mitic și ritual. O casă sau un sat sunt forme de umanizare a spațiului prin locuire, cultivare și exploatare. „Loc”-ul are mai multe semnificații: așezare, poziție, situație, așezământ, teren, spațiu, zonă, meleag, regiune, teritoriu și ținut. Locul are atribuții, este bun și este rău, este închis, este deschis, este urât, este frumos, este înalt și este jos.¹⁸

---

¹⁷ Lidia Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003, p. 43-44.

¹⁸ Lidia Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003, p. 37.

Casa pe jumătate îngropată reprezintă un vechi strat de civilizație rurală, dispărută, locul le-a fost luat de casa construită la nivelul solului, (casa joasă). Privind casa joasă, în ansamblul arhitecturii românești, se distinge prin echilibrarea raportului orizontalitate-verticalitate, raport care ni se pare a se înclina în favoarea verticalității, deoarece putem remarca cele trei nivele generoase: pivniță, camere, pod. În plan orizontal găsim casa, curtea din față și fântâna, iar în curtea din spate găsim anexele gospodărești și clădirile tehnice sau economice.

În timp, prin consolidarea economiilor țărănești și diferențierea accelerată a țăranimii, în special în zona de câmpie, apare casa cu două curți și două porți la stradă, gospodărie bogată și complexă.

Ajungând în zilele noastre trebuie să subliniem faptul că arhitectura nu trebuie s-o imite pe cea veche, producând o pasișă istorică ușor de catalogat drept kitsch, ci trebuie să respecte specificul local, asumându-și în același timp momentul în care a fost creată; până și bisericile construite după regulile stricte ale eriniilor bisericești pot fi datate pentru că încorporează stilul epocii în care au fost înălțate. Nu e nevoie de construcții ce imită arhitectura de acum o sută de ani, ci de construcții ce respectă spiritul locului.

BIBLIOGRAFIE

- Buzilă, Adriana, *Carl Alexander Steinlein, arhitect și inginer în Banatul secolului al XVIII-lea*, în „Analele Banatului”, 1997, Timișoara;
- Gaga, Lidia, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara 2003;
- Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradițională în zona Banat*, Timișoara, Ed. DTP Expres, 2008;
- Konschitzky, Walter, *Arhitectura populară din Banat*, Fundația Interart Triade, Timișoara, 2006;
- Popescu, Ioan Viorel, *Evoluția așezărilor din Banat*, Ed. Waldpres, Timișoara, 2003;
- Săcară, Nicolae, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Ed. Facla, Timișoara, 1987;
- Tulescu, Vasile, *Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă*, București, 1943, extras din Buletinul Societății de Geografie, an LXI 1942;
- Vlăduțiu, Ioan, *Etnografie românească*, Ed. Științifică, București, 1973.

SATUL SUSANI, HABITAT ȘI HABITUDINE ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ¹

prof. Ioan TRAIĂ, dr. Cătălin BALACI
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Satul Susani este situat în estul județului Timiș, la 16 km nord-est de municipiul Lugoj. Se învecinează la nord cu Leucușești, la est cu Jupani, la sud-est cu Sudriaș, la vest cu Cliciova și la nord-vest cu Bethausen.

Localitatea Susani face parte din punct de vedere administrativ din județul Timiș, comuna Traian Vuia. Are haltă la calea ferată Lugoj-Ilia cu numele „Susani-Bega”. Distanța pe cale ferată până la municipiul Lugoj este de 25 km, iar de orașul Făget 15 km.

Are ca poziție geografică următoarele valori de coordonate: 45°48'11" latitudine nordică; 21°59'48" longitudine estică; având o altitudine de aproximativ 90-120 m deasupra nivelului mării.

Odată cu atenuarea pericolului migrator coraborată cu dezvoltarea incipientă a societății românești, începe să apară o stratificare socială, mai mult sau mai puțin conturată care determină formarea unor mici formațiuni politice ce reunesc una sau mai multe comunități umane, fapt datorat apariției unei aristocrații militare diferențiată economic și social de restul masei comunităților. Aceste elemente, cu timpul vor forma conducerea unor formațiuni politice cum ar fi cnezatele și voievodatele.

După retragerea armatei și a oficialităților romane, organizarea de stat sclavagistă impusă de cuceritori, a dipărut fără urme de pe pământul dacic, orașele au dipărut și ele, viața s-a ruralizat în întregime iar forma de organizare a întregului popor rămas la nord de Dunăre a redevenit obștea sătească, moștenirea fundamentală preluată de la poporul dac, care-și dovedise valabilitatea și în timpul stăpânirii romane. Continuitatea obștilor de pe teritoriul țării noastre, de la geto-daci până la fondarea statelor

---

¹ Parte din viitoarea lucrare *"Susani-contributii monografice"* a autorilor, în curs de apariție.

feudale însemna continuitatea poporului român în Dacia ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pământ². Apariția primelor fortificații de pământ, aveau rolul de a proteja în caz de primejdie obștile care le-au construit, dar în același timp deveneau reședințe ale conducătorilor uniunilor de obști locale, tinzând să dețină și rolul de centre economice ale organizațiilor teritoriale. Sub aceste auspicii s-au produs în decursul timpului diferențieri și stratificări sociale, datorită existenței posibilităților de însușire a unor părți din produse și bunuri de către persoane sau familii cărora li s-au încredințat diverse atribuții în conducerea respectivelor comunități sătești. Procesul s-a accentuat pe măsură ce obștile locale din sud-vestul țării noastre (Banat) s-au putut debarasa de obligațiile față de factorii militari, ce au dominat vremelnice, ai migratorilor avari. Odată cu dispariția Kaganatului avar, avuția mereu sporită a obștii oferă noi posibilități de cumul și deci o accentuare mai vădită a diferențierii economice și sociale. De la acest stadiu s-a ajuns la deplina statuare a claselor sociale, beneficiind de condiții conjuncturale prielnice (o anumită acalmie a valurilor migratoare, sporul demografic, întărirea elementelor de conducere ale obștilor), toate aceste mutații petrecându-se relativ lent în viața social-economică a obștilor sătești, au anunțat zorii unei noi orânduiri sociale bazate pe raporturi de dependență economică și politică. Cetățile ridicate în Banat în secolele IX și X, precum și rezultatele cercetărilor arheologice de la Ilidia – unde ni se înfățișează clar începuturile asocierii dintre puterea politică și cea ecleziastică de tradiție bizantină – documentează pasul important săvârșit pe calea întemeierii unor formațiuni politico-economice mai evolute decât organizarea în obștii: cnezatul și voievodatul³.

Destrămarea relațiilor sociale din cadrul obștii, ca urmare a diferențierii și stratificări sociale, a creat o aristocrație capabilă, prin poziția socială și funcții, să participe activ la viața politică a comunității. Din cadrul acestei aristocrații se va detașa conducătorul politic și ulterior conducerea dinastică, trăsătură fundamentală a societăți feudale⁴.

Această succintă prezentare a realităților sociale, politice existente în Banatul prefeudal este absolut necesară demersului nostru istoric, deoarece lămurește mai deplin realitățile existente în microzona cercetată. Cu atât mai

---

² P.P.Panaiteescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 20

³ L. Marghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Ed. Facla, Timișoara, 1985, p. 196

⁴ A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Ed. de Vest, Timișoara, 1995, p. 104

mult cu cât informațiile documentare privind perioada voievodatului bănățean și a cuceririi maghiare sunt deseori inegale. Momente ale evoluției societății bănățene în perioada studiată au fost consemnate în două cronică: Cronică notarului anonim al regelui Bela al III-lea „*Gesta Hungarorum*” și „*Legenda Sfântului Gerhard*” (Legenda Sancti Gerhard episcopi). Ambele vorbesc despre formațiuni românești pe cuprinsul bănățean, cu care vreme de mai bine de o jumătate de secol s-au purtat lupte pentru a le aduce sub ascultarea regatului panonian al ungarilor. Așa cum relatează cronicarul anonim, țara stăpânită de voievodul Glad se întindea de la Cetatea Ursua (Orșova) până la Mureș, iar la vest până în zona dunelor de nisip de la Deliblata și mlaștinile de pe malul stâng al Tisei inferioare, așa cum ar rezulta din amplasarea cetății Keve (localizată la Kuvin), fortificație pe care Glad a fost nevoit să o cedeze ungarilor. În timpul luptelor, Glad va fi succesiv înfrânt pe Timiș, la Keve și Ursua. Înfrângerea ducelui Glad nu s-a soldat cu anexarea „țării” sale de către regatul ungar, ci doar cu acceptarea suveranității arpadiene. Luptele acestea au scos în evidență mulțimea satelor din ținut și numărul considerabil de locuitori ai respectivelor sate. Acea masă a autohtonilor români reprezenta rezerva umană care i-a permis lui Glad să nu se considere definitiv înfrânt, ci să accepte o suveranitate a cărei durabilitate în timp nu era deloc certă. Cu siguranță că tot datorită densității de locuire a ținutului n-a fost posibilă nici așezarea în cuprinsul bănățean a triburilor ungare, fapt sugerat prin absența urmelor de locuire de factură maghiară din cursul secolului al X-lea pe cuprinsul Banatului⁵.

Potrivit Legendei Sfântului Gerhard, voievodatul bănățean era condus la începutul secolului al XI-lea de un urmaș al lui Glad, Ahtum, vasal al imperiului bizantin și care fusese botezat după credința ortodoxă în cetatea Vidinului. Politica sa de independență față de statul maghiar se baza, alături de alianța cu Bizanțul, pe „mulțimea ostașilor mai numeroși decât ai craiului” pe capacitatea economică (avea turme și herghelii, moșii și curți numeroase), pe sprijinul intern al populației și al nobilimii (i se închina lui toată țara). La începutul secolului al XI-lea formațiunile statale românești au ajuns în conflict cu regatul Ungariei, condus de regele Ștefan I.

După înfrângerea lui Ahtum, voievodatul bănățean a trecut între posesiunile coroanei arpadiene⁶. Ocuparea Banatului de către regalitatea

---

⁵ L. Marghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Ed. Facla, Timișoara, 1985, p. 198

⁶ Eugen Gluk, *Vechi izvoare ale istoriei patriei*, în “Magazin istoric”, an XIII, nr. 4, (145), 1979, p. 18

maghiară, în secolele XI-XII, după două veacuri de dârză rezistență a românilor, au împiedicat procesul firesc de constituire a unui stat unitar spre care tindea logic societatea românească din acest ținut.

Înglobarea voievodatului bănățean a lui Ahtum în structurile statului arpadian a fost un proces îndelungat și anevoios. Problema administrării unui ținut, a armonizării intereselor centrale cu rezistențele locale, a organizării și coordonării activităților și eforturilor locale, a constituit o sarcină grea pentru regatul maghiar, mai ales în situația creată după moartea regelui Ștefan I. Anarhia internă declanșată de lupta pentru tron dusă de urmașii regelui, combinată cu răzvrătirile anticatolice și antifeudale din 1046 și 1063 au slăbit mult un stat aflat încă în demarajul instituționalizării sale, permițând numeroase amestecuri externe, ne referim la tendințele expansioniste ale germanilor, la intervențiile sporadice ale pecenegilor, la imixtiunile bizantine.

În această perioadă, comunitățile românești continuă să se dezvolte, dominația maghiară fiind mai degrabă nominală, concretizată prin stăpânirea unor așezări întărite (cetăți) și unele dări în natură, plătite de populația românească prin intermediul cnezilor (chinezilor) locali. Stăpânirea ungară asupra Banatului se întărește la începutul secolului al XIII-lea prin introducerea politicii de dani regale în defavoarea populației locale. Domeniile donate împreună cu locuitorii lor devin dependente de stăpânirea feudală, laică sau ecleziastică nou formată.

Începând cu secolul al XIV-lea se constată o adevărată explozie de atestări documentare ale așezărilor bănățene. Ea nu poate fi pusă nicidecum pe seama unei populări masive, ci doar pe momentul în care aceste așezări omenesti intră în sfera relațiilor de producție de tip feudal, odată cu pătrunderea relațiilor juridice feudale, însemnând că acelea care nu au fost menționate, de regulă, și-au păstrat independența, bazată pe obștea țărănească liberă. Ordinea atestării documentare a localităților arată cât se poate de limpede căile și ritmul de penetrație, dinspre vest spre est, a stăpânirii maghiare, iar în paralel pătrunderea relațiilor feudale, care grăbesc procesul de dezintegrare a obștilor sătești și aservirea lor de către noii stăpâni⁷. Ca urmare, documentele vorbesc despre multe așezări libere de servituți feudale, care își trăiesc viața independent de feudal sau stat, plătindu-și obligațiile prin intermediul cnezilor locali. Atestarea lor

---

⁷ Dr. Nicolae Secară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Ed. Facla, Timișoara, 1987, p.20

documentară este sintetizată sub șapte aspecte: satul este dăruit (unei) unor familii; se reînnoiesc actele de proprietate asupra satului; ieșirea din statutul de devălmășie a proprietarilor; neînțelegerile dintre proprietari; abuzuri ale unor feudali din jur; încheierea de acte între vii-vânzări, cumpărări, donații, schimbări de posesiuni; moartea posesorului, mutații în privința proprietăți funciare⁸.

Începând cu secolele XIV-XV, satele feudale bănățene, inclusiv satul Susani se află într-o situație de tranziție sub impactul noilor rânduieli feudale de tip occidental aduse de regalitatea maghiară. Pătura superioară a populației autohtone reprezentată prin cnezi, stăpânii tradiționali ai satelor, suferă mutații. O parte a cnezilor a fost integrată feudalității regatului, acești cnezi fiind asimilați nobililor, iar o parte a lor a decăzut la condiția juzilor sătești. În Banat cnezii și-au păstrat în general statutul tradițional de mici feudali aflați în stăpânirea condiționată a satelor, având anumite obligații de natură economică și militară față de comitele de Timiș, reprezentantul puteri regale în zonă. Prefacerile suferite de cnezi au constituit, desigur, un proces social de durată, cu intensități diferite de la o zonă la alta. În toată această perioadă, pe lângă prefacerile de natură socio-juridică cunoscute de feudalitatea românească din Banat, s-a petrecut și un proces de polarizare a acesteia, care poate fi surprins în izvoarele epocii. Documentele relevă existența unor familii de feudali puternici, stăpânind un număr relativ mare de sate în condițiile în care cei mai mulți nobili și cnezi stăpâneau 1-2 sate⁹. Consider că e necesar să definim ce înseamna, în condițiile timpurilor respective, noțiunea de danie. Actul de danie relevă conferirea unei stăpâniri ereditare asupra moșiei și dreptul de jurisdicție asupra oamenilor de pe moșie. Ei aveau dreptul „*de a judeca orice fel de pricini, afară de trei și anume: tâlhărie, furtul și focul*”¹⁰. Jurisdicția cnezială apare astfel limpede definitivă și legată indisolubil de dreptul de proprietate asupra unei moșii.

În decursul secolelor XIV și XV, domeniile nobiliare se înmulțesc în detrimentul celor regale. Prin danii, multe cetăți, inițial regale, împreună cu domeniile acestora, devin proprietăți ale nobililor. Fărămițarea feudală determină o schimbare de statut a comitatelor, care nu mai sunt „regale”, ci nobiliare. Desigur, ca întindere și denumire, ele rămân în linii mari identice

---

⁸ Ion Hațegan, L. Savulov, *Banatul medieval*, în „*Analele Banatului*”, serie nouă, Timișoara, vol. V, 1997, p. 194

⁹ Viorel Achim, *Adunările obștești ale districtului Caransebeșului în secolul al XIV-lea*, în „*Banatica*”, vol. 9, Reșița, 1987, p. 371

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica D.R.H C Transilvania*, vol. X, București, 1977, p. 161

cu cele regale. Se remarcă însă o evidentă creștere a numărului de așezări, precum și a curților nobiliare.

Informațiile documentare privitoare la zonă Făget devin ceva mai numeroase abia de la mijlocul secolului al XV-lea, când, prin intermediul unor donații și zalogiri repetate, Iancu de Hunedoara se înstăpânește asupra mai multor „districte românești” (<*disttictus walachales, distiictus wolachicales*) existente atunci în valea superioară a Begheiului¹¹. Odată cu înglobarea acestor alcătuiți marelui domeniu al cetății Hunedoara, ca „pertinențe exterioare” ale acestuia, realitățile economice, sociale, etnice etc. ale văii superioare a Begheiului sunt consemnate în documentele care ajung la complexitatea registrelor fiscale din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, unele înregistrând până și numele capilor de familie din sate, și au făcut obiectul amplului studiu al lui Iosif Pataki¹².

Particularitățile geografice ale zonei - o regiune relativ înaltă. împădurită, improprie constituirii unor mari domenii - și, credem, rezistența mediului local românesc vor fi condus la zădărnicierea încercărilor de a crea aici domenii feudale în adevăratul sens al termenului, astfel încât cu ocazia următoarelor atestări ale regiunii. în prima jumătate a secolului al XV-lea, în locul moșiilor nobiliare amintite întâlnim moșii regale. Sunt atestate cu acest termen (*possessiones regales*): Fârdea, Bujor, Mănăștur și *Sugya* în 1427, când toate patru sunt zălogite lui Ioan de Gara, și din nou Bujor în 1440, când moșia este donată lui Iancu de Hunedoara. Volumul redus al informației documentare nu ne îngăduie să precizăm când și în ce împrejurări au revenit coroanei unitățile teritoriale de pe valea Begheiului, care anterior cunoscuseră o stăpânire nobiliară. Este probabil ca acest lucru să se fi petrecut în condițiile politice de la începutul secolului al XV-lea, odată cu lichidarea de către Sigismund de Luxemburg a răzvrătirii nobiliare din anul 1403 și consolidarea puterii regale. Icușul (Icușu de Sus de la mijlocul secolului al XIV-lea) - care în 1404-1405. când este supus unui partaj, se mai afla în stăpânirea Zămeștilor - va fi revenit coroanei după stingerea acestei familii, survenită înainte de 1439, când „districtul” Icuș este zălogit de către regele Albert lui Iancu de Hunedoara.

La mijlocul secolului al XV-lea, în documentele care consfințesc trecerea regiunii în stăpânirea Corvineștilor, aceleași structuri teritoriale, păstrându-și

---

¹¹ Vezi I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973, p. XIII-XIV.

¹² *Ibidem*, p. XI-CXII

numele și hotarele, cuprinzând un mare număr de sate, sunt consemnate ca „districte românești” (*districtus walachales, districtus wolachicales*). Sunt amintite cu acest nume *Suggia* (Sudea), Jupani, Fârdea, Bujor și Mănăștur în mai multe acte din anii 1453-1454.

Documentele de la mijlocul secolului al XV-lea care consemnează satele unităților teritoriale de pe valea Begheiului, ca și cele de la începutul secolului al XVI-lea când, ca parte componentă a domeniului Hunedoara, districtele au trecut în stăpânirea lui Gheorghe de Brandenburg, în urma căsătoriei acestuia cu văduva lui Ioan Corvinul, permit reconstituirea hotarelor tuturor districtelor din zonă, în funcție de corespondența în teren a așezărilor atestate, unele continuându-și existența până azi, iar celelalte lăsând aproape toate urme în toponimia văii superioare a Begheiului. Districtul Icuș, cel mai întins, cuprindea zona izvoarelor Begheiului, la hotarul istoric al Transilvaniei. În partea de sud, districtul Fârdea îngloba satele din bazinul superior și mijlociu al Gladnei (un afluent al Begheiului); hotarul dintre districtele Icuș și Fârdea, reconstituibil pe baza hotărâniciei din 1364, era reprezentat de linia cumpenei apelor bazinului Begheiului și ale bazinului Gladnei. Districtul Bujor, situat în sud-vestul zonei, cuprindea satele de pe cursul inferior al Gladnei, care pe această porțiune poartă numele Râul, precum și cele de pe Săraz (care se varsă, de asemenea, în Beghei) și afluenții acestuia. Satele districtului Mănăștur erau așezate pe malurile Begheiului și afluenților din partea dreaptă ai acestuia, în apusul zonei se aflau două mici districte: la nord de Beghei districtul *Sudea*, iar la sud districtul Jupani¹³.

În evul mediu în valea superioară a Begheiului exista un mare număr de așezări, situate în general de-a lungul apelor care străbat regiunea. În cuprinsul districtelor Icuș, Fârdea, Mănăștur, Bujor și Sudea existau la începutul secolului al XVI-lea cca 90 de sate. Cele mai multe (33 sate) se aflau în districtul Icuș, care era și cel mai întins; urma districtul Bujor cu 20 de sate, districtul Fârdea cu 14 sate, districtul Mănăștur cu 13 sate; districtul cu cele mai puține sate (doar 9) era Sudea¹⁴. Adăugând satele districtului

---

¹³ Viorel Achim, *Banatul în evul mediu*, Editura Albatros, București, 2000, p.16-17

¹⁴ Cf. I. Pataki, *op. cit.*, p. XLVI-XLVII. Precizăm că aproximativ același număr de sate existau în aceste unități teritoriale și la mijlocul secolului al XV-lea. În 1454, în districtul *Suggia* erau atestate 14 sate, iar în districtul Fârdea 15 sate (*Krasso*, III, p. 396-398); tot 15 sate avea „moșia” Fârdea și în 1464 (*Krasso*, III, p. 414-416).

Jupani¹⁵ și micile stăpâniri nobiliare din zonă, precum și cele câteva târguri cu populație amestecată sub aspect etnic, rezultă că numărul total al așezărilor din bazinul superior al Begheiului (cu o suprafață totală de cca 1100 kmp) era în evul mediu ceva mai mare de 100, față de cca 60 câte există azi în zona corespunzătoare.

*În urma unui proces, cetatea Șoimoș și Lipova ajung în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, în anul 1446, care și-a înlăturat adversarii (foștii proprietari ai cetății), acordându-le o serie de compensații, oferindu-le, în schimb, nobililor Mihail Ország de Guth și lui Ladislau Hagymasi de Beregsău târgurile Bujor și Jupani cu domeniile aferente*¹⁶.

Potențialul demografic al satelor era însă extrem de mic, existând în medie - conform datelor din registrul domeniului Hunedoara din 1512, care indică și populația - 7 familii contribuabile de sat¹⁷. Chiar dacă cifrele date de registru nu reflectă situația demografică reală a domeniului, întrucât nu includ și familiile libere din punct de vedere social-juridic, iar aici „familia” e folosită în sens mai larg, în înțelesul ei de unitate de impunere, putând cuprinde mai mulți capi de familie¹⁸, este evident că satele de pe valea Begheiului aveau o populație redusă comparativ cu situația din restul Transilvaniei sau chiar din cuprinsul „pertinențelor interioare” ale domeniului Hunedoara¹⁹; realitate pe care trebuie să o legăm de condițiile de relief și de sol, ca și de tipologia așezărilor într-o zonă colinară împădurită. Vetrele actuale ale satelor din zonă au fost fixate abia în secolul al XII-lea, în urma măsurilor de sistematizare impuse de autoritățile habsburgice²⁰.

Din rândul cnezilor descinde mica feudalitate românească atestată la mijlocul secolului al XV-lea, când este întărită în stăpânirile ei de către

---

¹⁵ Districtul Jupani nu mai este atestat după 1454, probabil ca urmare a unei donații în favoarea unui particular. În același an în cuprinsul districtului erau amintite patru sate (Krasso, III, p. 396-398).

¹⁶ *Diplome privind istoria Comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, vol. II (1430-1470), p. 155-157, doc. 122

¹⁷ În satele districtelor Fârdea, Icuș și Sudea existau în medie 8-9 familii contribuabile, în districtul Mănăstur 7,4 familii contribuabile de sat, iar în satele districtului Bujor 4-5 familii contribuabile (cf. I. Pataki, *op. cit.*, p. XLVII).

¹⁸ Cf. I. Pataki, *op. cit.*, p. LI—LH.

¹⁹ Amintim că în același an satele din jurul Hunedoarei aveau în medie 14 familii contribuabile (*ibidem*, p. XLVII).

²⁰ Vezi I. Boroș, *Regularizarea comunelor din județul Caraș. 1784-1790*, în AB, III, 1930, nr. 2, p. 30-42.

Corvinești, din rațiuni în primul rând militare²¹. Documentele de cancelarie îi prezintă pe feudații locali în postură de donatari, ca beneficiari ai unor donații din partea Corvineștilor, acestea nefiind însă altceva decât propriile lor sate, stăpânite anterior fără acte de întărire.

Cercetarea arheologică din zonă, deși se află abia la început, confirmă existența micii feudalități locale. Fortificația de dimensiuni reduse cu val și șanț exterior de la Gladna Română, de pe cursul superior al râului Gladna, care a funcționat - așa cum rezultă din analiza materialului arheologic - la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, a fost ridicată și a aparținut, cel mai probabil, stăpânului local al satului. Acesta era dependent de slujbașul familiei de Omor - în perioada în care această familie nobiliară stăpânea moșia Fârdea cu satele aparținătoare - sau de slujbașul regalității - când microzona avea statutul juridic de „moșie regală” sau „district românesc” care rezida la Fârdea. Nu este exclus ca acest feudal local să fi fost un antecesor al „nobilului Nicolae de Gladna de Jos”, confirmat în stăpânirea satului în 1466. De altfel, localizarea Gladnei de Jos (*Ahogladm*) la actuala Gladna Română e foarte probabilă²².

În 1440 regele Vladislav I donează fraților Ioan și Iancu de Hunedoara districtul Bujor, alături de alte domenii din comitatul Hunedoara. La scurtă vreme, Ioan și Iancu de Hunedoara primesc ca danie și celelalte districte din zonă (Sudgea, Mănăștiur, Jupani, Fârdea), moment din care istoria zonei Făget se confundă cu istoria domeniului Hunedoarei pînă la cucerirea turcească de la 1658²³.

Dintre cele 23 districte românești din Banat — cu atribuții politice, juridice și militare — districtele din zona Făget (Bujor, Sudgea, Jupani, Mănăștiur, Icuș, Margina, Fârdea) sînt pomenite în documente abia la începutul secolului al XV-lea; dar toponimia locală s-au păstrat urme ale organizării cneziale și voievodale (Jupani, Jupînești), ca și ale autonomiei rurale (Ohaba).

---

²¹ Și dispoziția dată de Iancu de Hunedoara, în 1447 (*Krasso*, III, p. 392), de scutire a locuitorilor districtului Jupani de plata dării numite „venitul cămării” (*hicrum camerae*), se înscrie în politica urmărită de Corvinești de a-și crea o bază socială solidă în zona cursului superior al Begheiului care, în condițiile războaielor antiotomane, a căpătat o importanță strategică deosebită.

²² Viorel Achim, *op. cit.*, p. 20

²³ I. Pataki, *op. cit.*, p. XIV

Prima consemnare a satului Susani este menționată pentru prima dată în documentele ultimului deceniu al sec. al XVI-lea, când *Zuzany* (1574), *Zwzany* (1598) sau *Zuzan* (1599) este donată lui Ștefan Iojika în prezența unor martori români: Ioviță, Benedict, Lupei²⁴.

Cea mai explicită mențiune a satului datează din 23 decembrie 1596, când Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, donează consilierului și cancelarului său, nobilul Stefan Josika (Stephanum Josika, consiliarum et cancellarium nostrum) mai multe sate din ținutul făgețean. În document este menționat satul Szuzany ca aparținând districtului Bujor (actualmente Traian Vuia)²⁵.

Odată cu primele donații regale în zonă, se înmulțesc și știrile despre districtele de aici. Domeniul Icuș, despre care istoricul maghiar Pesty Frigyes aduce o serie de informații și care îngloba o bună parte din zona Făgetului, se afla înainte de 1288 în posesia banului de Severin, Todor. Acesta, împreună cu frații săi banul Mihai și Velici aveau în subordine mai mulți cneji ce apărau granițele Banatului. Prin moșteniri succesive, uneori nu lipsite de conflicte, districtul Icuș și cetatea Margina ajung în 1439 în posesia fraților Ioan și Iancu de Hunedoara.

Consolidarea relațiilor feudale în zona Făget, creșterea demografică, exploatarea extensivă a terenurilor au generat fenomenul roirii prin care s-au format numeroase așezări noi, deși unele cu o existență scurtă. Astfel, între 1288 și 1440 sînt amintite în documente patru localități cu numele Icuș: Icușul de Sus, Icușul de Jos, Izvorul Icuș și Valea Icuș²⁶. Alte exemple sînt Bucovățul de sus și Bucovățul de jos; Gladna de Sus și Gladna de Jos (astăzi Gladna Montană și Gladna Română); Luncanii de Sus și de Jos; Coșava și Coșevița; Ohaba Română și Ohaba Lungă etc.

Fenomenul invers, de concentrare a vetrelor, care a determinat dispariția unor așezări — fapt consemnat atât în documente, cît și în toponimie — a fost cunoscut și în zona Făget, în multe cazuri.

---

²⁴ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, p.152

²⁵ Pesty Frigyes, *Krasnó vármegye története Okleveltar* vol IV, Budapest, 1884, Doc. 487, p.188

²⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, voi. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 31.

După includerea zonei Făget în domeniul Hunedoarei, acest teritoriu devine un important punct strategic, avînd în vedere și faptul că scurtă vreme Margina ajunge reședința voievodului Iancu de Hunedoara.

Cu toată înăsprirea relațiilor feudale după înglobarea ținutului Făgetului la Hunedoara, voievodul duce o politică înțeleaptă de respectare a drepturilor moștenite, politică menținută și de urmașii săi Ladislau și Matei Corvin.

Începînd din secolul al XVI-lea devin tot mai bogate informațiile despre zona Făgetului pe baza conscripțiilor, actelor de donație, registrelor de socoteli. Aflăm astfel că zona era foarte bine populată, viața economică prosperă, nu lipsită însă de tulburări politice.

În lupta împotriva expansiunii otomane în Banat, condusă în prima jumătate a secolului al XV-lea de Iancu de Hunedoara, iar apoi de Pavel Chinezul, fost comite de Timiș între 1478—1494²⁷, și zona Făget a jucat un rol important ca punct strategic ce controla drumul care prin Coșevița făcea legătura cu Transilvania, precum și valea superioară a Begheiului și valea Mureșului.

Marile evenimente politice ale vremii nu au rămas fără ecou în părțile Făgetului. Mulți iobagi români au luat parte la războiul țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja, ca urmare a creșterii obligațiilor țărănești față de feudalitatea maghiară.

Stăpînirea turcească. 1552-1716

O dată cu cucerirea de către oastea otomană a cetăților Orșova (1522) și Severin (1524), centrul de greutate al Banatului de Severin se mută spre nord, în ținuturile Caransebeșului și ale Lugojului. Dezastrul oastei maghiare de la Mohacs (29 august 1526) a creat o situație geopolitică nouă, transformînd fostul teritoriu al regatului maghiar într-un teatru de lupte pentru putere. În acest context, survine moartea neașteptată a lui Ioan Zapolya (22 iulie 1540), persoană agreată de turci, fapt ce îl determină pe

²⁷ Victor Ardelean, Ion Zăvoianu, *op. cit.*, p. 11.

sultan să acorde tronul Ungariei fiului său minor, Ioan al II-lea Sigismund, care domnește în această calitate foarte scurt timp, sub autoritatea călugărului George Martinuzzi.

Ocuparea de către oastea otomană a Ungariei Centrale și transformarea ei în pașalâc cu capitala la Buda (29 august 1541), a fost urmată de impunerea, la 4 septembrie 1541, a unui regim de semicucerire a Transilvaniei, ceea ce însemna acordarea unei autonomii mai restrânse comparativ cu cea recunoscută celorlalte două țări surori: Muntenia și Moldova. De asemenea, atribuirea pentru principe a titlului de locumtenens regal și pentru cornițele de Timiș a celui de sandjakbeg a pus în evidență intenția sultanului de a se folosi de toate prerogativele conferite de "dreptul paloșului" (ius gladii). Întrucât procesul de constituire a principatului autonom al Transilvaniei a durat o perioadă mai lungă de timp (1541-1556), implicând numeroase conflicte armate și intrigi politice, crește rolul strategic al zonei Făgetului. Aceasta, și în condițiile în care amintita zonă a fost inclusă în principatul nou constituit, împreună cu teritoriile aparținătoare de Lugoj și Caransebeș. Astfel, în 1548 este atestată pentru prima dată cetatea Făget, cu prilejul redactării unui act de donație a unor proprietăți din hotarele satelor Margina, Botești, Jupânești și Fărășești din ținut. În acel an, proprietarul moșiei pe care se afla cetatea era Iacob Becheuș, după cum s-a mai precizat, descendent al unei vechi familii de nobili români catolicizați din părțile actualelor sate Bujor și Surduc. Amintita cetate, alături de Margina, Mănăștiur și alte puncte întărite din zonă constituiau adevărate stavile în eventualitatea unor atacuri turcești²⁸.

Limitarea prerogativelor minorului Ioan al II-lea Sigismund, ca urmare a deciziei sultanului Soliman cel Mare de a ocupa Ungaria Centrală și a o transforma în pașalâc, a creat o stare de iritare în partida zapolyeștilor, condusă de regina Isabella. Rezultatul acesteia s-a concretizat prin semnarea la 29 decembrie 1541 a tratatului de la Gilău. Conform tratatului, văduva lui Ioan Zapolya restituia coroana regală lui Ferdinand de Habsburg și îi ceda câteva cetăți și orașe din Ungaria și Transilvania, în schimbul domeniului Zips și a unui subsidiu anual. Acest tratat a rămas fără rezultat până la 21 iulie 1551 când, în urma unei noi înțelegeri, Ioan Sigismund și Isabella cedează lui Ferdinand Transilvania, ceea ce înseamnă, implicit, și dreptul de stăpânire asupra Banatului neocupat de turci. În această situație, Petru

---

²⁸ Petru Ursulescu, *Banatul de nord-est în secolele X-XVI*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2006, p.173-174

Petrovici, comite de Timiș și ban al Caransebeșului și Lugojului, se vede nevoit să predea trupelor habsburgice, conduse de generalul Gianbatista Castaldo, cetățile Timișoara, Lugoj, Caransebeș și Becicherec²⁹.

Această schimbare de atitudine în cadrul partidei zapolyeștilor a stârnit furia sultanului, fapt ce va avea urmări nefaste atât asupra Transilvaniei propriu-zise, cât și asupra Banatului și Crișanei de Sus. Acesta, motivând pătrunderea trupelor austriece în principat și întârzierea plății tributului (*kharadjului*), ordonă beglerbegului Rumeliei, Mohamed Socoli, să intervină cu armata în Banat. Aproximativ în aceeași perioadă (1 octombrie 1551), alte forțe militare otomane, comandate de sandjakbegii de Seghedin și Semendria, ajutate de oștile Moldovei și Țării Românești, pătrund în Transilvania. În asemenea momente de restriște pentru populația Principatului, doar inițiativa abilă a guvernatorului Transilvaniei, George Martinuzzi, de a preda tributul, în noiembrie 1551, i-a determinat pe turci să înceteze ostilitățile, avându-se în vedere și sosirea iernii.

Operațiunile oștilor otomane din Banat, din a doua jumătate a anului 1551 și cele ce au urmat în 1552 au fost mult ușurate de aversiunea pe care populația românească de aici a manifestat-o față de trupele de mercenari austrieци. Excesele la care s-au dat acestea au fost recunoscute chiar de conducătorul lor, generalul Gianbatista Castaldo. Astfel, în iulie 1552, el îi scria următoarele lui Maximilian de Habsburg, moștenitorul tronului Austriei:

"Purtarea necuviincioasă a mercenarilor germani a înfuriat pe ardeleni - termenul desemnează întreaga populație a principatului, deci și pe bănățeni - n.a. - într-atâta, încât nici moartea noastră, a tuturor, nu i-ar mulțumi. Văd limpede căci au venit numai spre stricăciunea țării... Țăranii s-au ascuns în păduri și s-au adunat laolaltă pentru ca să-și apere viața și averile contra oamenilor noștri, care, în lipsa lefei, sunt nevoiți să jefuiască, ca să nu piară de foame. Nu trece o zi fără păruială și uciderile din o parte și din alta sunt la ordinea zilei"³⁰.

Profitând de această situație, turcii vor interveni cu forțe sporite în vara anului 1552 și la 27 iulie cetatea Timișoarei s-a predat. La auzul veștii despre căderea Timișoarei, comandantul trupei de mercenari de la Lipova, spaniolul Aldana, a părăsit cetatea, retrăgându-se în Transilvania. În felul acesta, turcii au putut să reintre nestingheriți în Lipova (ei au mai stăpânit

---

²⁹ *Ibidem*, p.174

³⁰ *Ibidem*

cetatea scurt timp, în toamna târzie a anului 1551). Recuperarea cetății Lipova a constituit doar premisa extinderii stăpânirii turcești asupra unei treimi (cu aproximație) din teritoriul Banatului de nord-est, cuprins între clina nordică a Dealurilor Lipovei și râul Mureș. Succesiv, vor intra în stăpânirea unor garnizoane otomane cetatea Șoimoș, precum și alte cetăți din ținut consemnate în izvoarele documentare încă din secolele al XIV-lea - al XV-lea: Vărădia, Sadia și Căprioara (*Kaprevar*). Având în vedere importanța strategică a Văii Mureșului, aceste puncte întărite au constituit în trecut, fie proprietăți regale sau ale voievozilor Transilvaniei, fie ale unor personalități de seamă, cu funcții militare și administrative, în cadrul regatului feudal maghiar.

Acțiunile militare otomane din anii 1551-1552 nu au afectat prea mult ținuturile de deal și cele de munte ale Banatului. Se știe că cetățile Caransebeș și Lugoj nu au fost țintă a atacurilor turcești, cu condiția ca populația aflată sub jurisdicția lor să plătească un tribut în perioada 6-11 august a fiecărui an. Deși nu există informații documentare care să ilustreze în amănunțime evenimentele desfășurate în perioada imediat următoare creării vilaietului Timișoarei cu referire la spațiul nord-estic bănățean cuprins între Munții Poiana Ruscă și Dealurile Lipovei (aproximativ două treimi din întregul teritoriu), se poate afirma cu îndreptățit temei, că statutul social-politic și juridic al acestuia era asemănător cu cel al teritoriilor din părțile Lugojului și ale Caransebeșului; aici, se poate vorbi, din 1552 de o prezență militară turcească justificată mai mult în scopuri de pază și de percepere la timp a obligațiilor pe care le avea populația românească contribuabilă. Interesul turcilor pentru acest spațiu era justificat, deoarece ei aveau nevoie să-și mențină controlul asupra unor puncte strategice din imediata apropiere a Transilvaniei propriu-zise, pentru a putea, astfel, să urmărească și să influențeze mai bine desfășurarea evenimentelor din principat. Pe aceste considerente, ei se vor arăta inflexibili la încercările lui Ferdinand de Habsburg de a redobândi cetățile dintre Lipova și Deva.

În sprijinul afirmației de mai sus, se poate invoca și un defter turcesc din perioada 1554-1579, însoțit de o hartă lămuritoare. Din el rezultă că turcii cunoșteau bine situația din ținutul făgetean, pe care adeseori au exploatat-o în interes propriu. Informații de epocă atestă că în anul 1554 turcii aveau deja instalată pază în cetatea Făget și este foarte posibil ca mici garnizoane otomane să fi controlat alte puncte întărite din zonă, deoarece harta însoțitoare a defterului a fost întocmită, în general, cu respectarea hotarelor vechilor districte românești. Ceea ce indică faptul că autoritățile

otomane au avut interesul să bulverseze sistemul de relații feudale instituit în timp de autoritățile regatului feudal maghiar, spre a putea să-și impună în perspectivă modelul de organizare propriu și să aibă, astfel, garanția onorării cu regularitate a obligațiilor stabilite pe seama populației românești. În acest sens, se cuvine a fi menționat că pe teritoriul districtelor românești din zonă au fost organizate *nahii*, care, în fond, nu erau altceva decât mici unități administrative și fiscale, prin care turcii își exercitau controlul asupra ținutului³¹. Satul Susani (Szuszam) apare consemnat în aceste deftere astfel 1554-1578 era încadrat ca și sat (falu) și avea 14,11 și 10 gospodării, fapt ce confirmă existența satului și în perioada stăpânirii turcești³².

Din izvoarele perioadei celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea rezultă că Făgetul și împrejurimile sale se aflau sub protecția banilor de Caransebeș și Lugoj, ceea ce îndreptățește afirmația că teritoriul în discuție, în viziunea autorităților Principatului transilvan, a fost parte a Banatului de Severin. Abia în ultimul deceniu al acestui secol, o parte din zona Făgetului este menționată documentar ca făcând parte din comitatul Hunedoarei.

Deși depresiunea intracolinară fagețeană nu a fost inclusă vilaietului Timișoarei, turcii s-au preocupat permanent de a evita o nouă ocupație habsburgică asupra ei. În acest sens, sultanul Soliman cel Mare îl cheamă pe fostul comite al Timișului, Petru Petrovici și îl investește în funcția de ban al Lugojului și Caransebeșului, în anul 1554. Doi ani mai târziu, la 22 octombrie 1556, tot cu sprijin otoman, revine din Polonia la Cluj regina Isabella și este proclamată regentă pe o perioadă de cinci ani, până la majoratul fiului ei, Ioan al II-lea Sigismund. În noua sa calitate, Isabella confirmă pe Petru Petrovici în funcție și scutește teritoriile aflate sub autoritatea acestuia de plata tributului pe care-l datorau turcilor începând cu anul 1552. Dovadă că, în pofida imixtiunilor turcești, respectivele teritorii erau considerate din punct de vedere administrativ și juridic drept părți componente ale Principatului Transilvaniei.

Fără îndoială, desfășurarea precipitată a evenimentelor din perioada 1556-1594, respectiv din momentul revenirii Isabellei în țară și până când principele Sigismund încheie o alianță cu imperialii pentru lupta comună împotriva turcilor, a avut o influență și asupra teritoriului Banatului de

---

³¹ *Ibidem*, p.176

³² Enghel Pal, *A temesvari es Moldovai szandysak torokkori telepulesei (1554-1579)*, Szeged, 1996, "Așezările în epoca turcească din sangeacurile Timișoara și Moldova (1554-1579)", p. 133

nord-est. Instalarea unor garnizoane otomane în ținutul fagețean cuprins între Munții Poiana Ruscă și Dealurile Lipovei, începând cu anul 1552, a putut fi justificată prin intenția de a înlătura starea de dezordine creată în regiune de trupele de mercenari ale generalului Castaldo. Astfel, în 1554, chiar demnitari de frunte ai vilaietului Timișoarei au fost preocupați de asigurarea unei paze mai eficiente în cetatea Făgetului, spre liniștea populației din regiune. Deși controlul militar otoman asupra ținutului a fost de natură să creeze anumite disfuncționalități în mecanismul exploatarei feudale, permițând o relaxare a situației țărănimii prin plecarea din zonă a multor feudali locali, cu timpul, obligațiile stabilite de noii veniți pentru populație au devenit oneroase, creând nemulțumiri. La acestea s-au adăugat efectele ciumei care a bântuit în părțile nordice și estice ale Banatului, precum și numeroasele acte de tâlhărie săvârșite de diverse cete de proscrisi care au tulburat liniștea locuitorilor ținutului. În pofida acestei situații, turcii reușesc într-o perioadă când s-a ajuns la cristalizarea unei coaliții antiotomane de anvergură, care îngloba cele trei țări românești și monarhia habsburgică. Realizarea acestei înțelegeri a dat posibilitatea principelui Transilvaniei să-și manifeste mai deschis sentimentele antiotomane. În consecință, dispozițiile sale date banului Severinului vor viza organizarea unor acțiuni militare ferme, pentru finalizarea "curățirii" teritoriilor nord-estice ale Banatului de micile garnizoane otomane staționate aici.

În conformitate cu această nouă orientare, George Borbely va trece la acțiune hotărâtă. Pentru început, cucerește din mâinile turcilor cetatea de la Bocșa. Apoi, dinspre Valea Mureșului, se îndreaptă spre Făget. Aici, în vara anului 1595, a avut loc cea mai importantă confruntare cu turcii aflați în zonă. Nu departe de cetate, sigur în hotarul satului Begheiul Mic (consemnat în harta din 1554, Pazest) - pe locul numit și astăzi simbolic *Grozești* - oastea pașei de Timișoara, cu un efectiv de 8000 de combatanți, a fost, în parte, nimicită, în parte, pusă pe fugă. Cei 200 de ostași turci ieșiți din cetate au pierit până la ultimul. Bătălia, care a avut loc la 13 august 1595 - odată cu victoria lui Mihai Viteazul de la Călugăreni - a consfințit eliberarea pentru un scurt timp a întregii zone nord-estice a Banatului de sub controlul militar turcesc. Victoriile obținute de creștini asupra garnizoanelor turcești staționate în ținutul fagețean au însemnat și o posibilitate pentru proprietarii nobili de aici, fugiți din calea turcilor, de a reintra în posesia vechilor proprietăți. Cazurile descendenților a cel puțin două vechi familii de

nobili români maghiarizați sunt ilustrative în această privință. Este vorba de familia Bekes - *Bekews* de Endred-Făget și de cea a lui Turcu *Torok* de Margina. Spre sfârșitul anului 1595 sau începutul anului 1596, Sigismund Bathory întărește dreptul de proprietate al familiei Bekes asupra Făgetului, investindu-l cu titlul de proprietar pe Ștefan Bekes și cu dreptul de a lăsa proprietatea cu drept de moștenire urmașilor săi³³.

Se pare că la luptele purtate pentru stăpânirea ținutului Făgetului, populația contribuabilă de aici nu a luat parte activă. Atitudinea ei nu trebuie să surprindă, deoarece, fapt dovedit și cu alte împrejurări, românii - ostili oricărei stăpâniri străine nu au avut nici un interes să slujească vreunul dintre taberele aflate în conflict, într-un anumit mod, ei chiar au profitat de situația confuză creată ca urmare a dezmembrării regatului feudal maghiar. Turcii, nereușind să administreze efectiv ținutul, s-au aflat în imposibilitatea creării unui sistem eficient de spoliere a populației, în timp ce sistemul feudal existent, creat pe parcursul veacurilor anterioare de opresiune.

Înlăturarea efectivelor militare otomane din teritoriul Făgetului a permis autorităților Principatului să treacă la revitalizarea sistemului social-economic și politico-administrativ deteriorat. Deși autoritatea banilor de Lugoj și Caransebeș își face simțită prezența în ținut până în 1658, sub aspect administrativ, o bună parte din acesta este inclus comitatului Hunedoarei, semn că principele transilvan era preocupat de a preîntâmpina o eventuală anexare definitivă a zonei la pașalâcul Timișoarei. Pentru aceasta, acționează cu consecvență în vederea reconsolidării structurilor feudale de putere, serios jugulate în urma pătrunderii de efective militare în ținut. În acest efort de consolidare a autorității în ținut, principele beneficiază de sprijinul unor colaboratori devotați, precum Ștefan Iozsika - cancelarul Transilvaniei -, Ștefan Torok - comitele comitatului Hunedoara, Ștefan Bekes de Făget și a altor mici nobili cu vechi proprietăți în ținut. Pentru a realiza cointeresarea lor totală, recurge la donații, care, în mare măsură, reconfirmă drepturi de proprietate mai vechi.

O primă importantă donație este făcută în folosul cancelarului său, Ștefan Iozsika, descendent îndepărtat al unei vechi familii de nobili români catolicizați, cu proprietăți în părțile așezării Gurasada, de lângă Ilia. Acest mare nobil ardelean nu a mai avut proprietăți în ținut. Prima donație făcută în favoarea sa a vizat posesiunea Szadia (*Magyar Szád*), așezată în teritoriul nord-estic bănățean, cuprins între Dealurile Lipovei și Mureș și a

---

³³ Petru Ursulescu, *op. cit.*, p.179

avut loc în 1596. În anul următor s-a făcut punerea în posesie. La înscrierea în proprietate au participat ca oameni de mărturie și vecini Kis Kâmpo (Câmpeanu cel Tânăr -*n.a.*), "funcționar" la cetatea Făget, Bekews Ștefan, proprietarul cetății amintite și Nyul Ianko (Iepure Iancu) din Făget. Cea de-a doua donație în zonă, în folosul lui Ștefan Iozsika și a fraților săi, Nicolae, Francisc, Gheorghe, Ladislau și Wolfgang s-a făcut la 23 decembrie 1596. Ea era substanțială și cuprindea: târgul Bujor (*oppidum Busor*), cu așezările și pertinențele sale, printre care și Susaniul, toate pertinențele districtului Fârdea (*totales possessiones Ferde*) - care aparțineau de comitatul Hunedoara - moșiile Poieni și Lunca (Lunca Largă - *n.a.*), muntele Basahavasa (*alpius Basa Havasa*), aparținătoare cetății Margina, din același comitat Hunedoara și cetatea Jdioara (*castrum Sydovarj* din apropierea Lugojului - punct strategic de importanță deosebită. De asemenea, li se garantează dreptul asupra tuturor veniturilor realizate din cultivarea pământului. Potrivit aceluiași document, cancelarul și frații săi beneficiază de stăpânirea ereditară asupra respectivelor posesiuni, cu condiția să aibă urmași pe linie bărbătească.

În legătură cu cele două donații în folosul familiei Iozsika, câteva considerații se impun. În primul rând, actul princiar oferă posibilitatea cunoașterii tuturor localităților din districtele Bujor și Fârdea - 44 de așezări locuite. Apoi, analizând contextul istoric în care respectiva familie a primit posesiuni în ținutul nord-estic bănățean, reiese limpede că donațiile nu au fost făcute numai cu scopul de a spori averile familiei Iozsika, ci și de a-i implica pe reprezentanții săi într-o măsură mai mare în lupta contra turcilor. Având în vedere că proprietăți ale acestei familii erau răspândite de la poalele Munților Codru Moma (în localitatea Rănușa, comuna Moneasa, aproape un sfert din familii poartă numele Iojă), spre părțile Ineului, apoi spre Mureș și de acolo, prin Banatul nord-estic, până la Jdioara, se poate afirma că cele două donații au fost făcute și în scop strategic, deoarece aria de răspândire a numitelor proprietăți se desfășoară de-a lungul unei linii de apărare a Transilvaniei propriu-zise, pornind din nord, de la cetatea Dezna, spre Ineu, Șiria, Șoimoș, alte cetăți din luna Mureșului, peste Dealurile Lipovei spre Bujor, până la cetatea Jdioara, din apropiere de Lugoj, în sud. Spiritul intuitiv al principelui transilvan s-a dovedit inspirat, întrucât în perioada 17 octombrie - 27 noiembrie 1597, izvoarele istorice îl amintesc pe cancelarul Iozsika asediind Timișoara³⁴.

---

³⁴ *Ibidem*, p.180-181

Se pare că o dată cu accederea la tronul princiar a lui Sigismund Rakoczy (1607-1608) au existat preocupări în vederea unei mai bune organizări sub aspect administrativ-militar a teritoriului cuprins între Munții Poiana Ruscă și Dealurile Lipovei. În 1607 este menționat Marton Torok în funcția de conducător al cetății (probabil fostul proprietar al cetății, Ștefan Bekes, adept al habsburgilor și-a părăsit posesiunea nobiliară) Făget și stăpân al moșiilor Costei și Hyghed din comitatul Timiș. În același an, sunt amintiți Iozsika Francisc, Szabo Farkas, Micșa Gheorghe, Giurca Nicolae, Ioan Bortan și Hosvay Balint în calitatea de notari ai districtului Făget (*in districtu Faczat*) originari din Caransebeș. Este prima mențiune documentară a acestui district care, probabil, coordona activitatea celorlalte din jurul său. Cel puțin, așa indică informațiile de epocă. Respectiv, Marton Torok era comandantul celei mai importante cetăți din teritoriul unde sunt menționate vechi districte românești, fiind subordonat banului de Lugoj și Caransebeș. Cei șase notari consemnați documentar nu puteau fi decât reprezentanți ai banului în cele șase districte existente atunci în zonă: Făget, Margina, Fârdea, Bujor, Mănăștiur și Sudgea, Faptul atestării originii lor în Caransebeș nu trebuie să suiprindă. Ei erau trimiși ai banului de Lugoj și Caransebeș tocmai pentru a păstra modelul de organizare românească a ținutului și a lua măsuri în vederea preîntâmpinării unei noi ocupații militare turcești a acestuia. Atestarea pentru prima dată a districtului Făget de către autoritățile maghiare ale principatului constituie dovada că ele erau conștiente de realitatea etnică a ținutului și de forma de organizare administrativă specifică autohtonilor: *districtul*. În acest sens este ilustrativă diploma principelui Gabriel Bathory, din 3 aprilie 1609, în temeiul căreia se confirmă pentru vecie drepturile și privilegiile garantate de regele Ladislau al V-lea Postumul celor opt districte românești de la sud de zona Făgetului. Acest document, de mare valoare pentru cei ce se apleacă cu spirit obiectiv spre cunoașterea istoriei românilor din perioada în care au fost supuși ai regatului feudal maghiar, infirmă concluzia istoricului Pesty Frigyes, după care, în urma hotărârilor dietei de la Bâcs, din 1518, districtele românești "dispar pentru vecie de pe terenul istoric"³⁵.

Presiunile otomane asupra teritoriilor nord-estice bănățene continuă și în timpul domniei principelui Gabriel Bethlen (1613-1629). Tenta antihabsburgică pe care acest principe o conferă politicii sale, nu-1 scutește

---

³⁵ *Ibidem*, p. 183-184

de pretențiile insolente ale sultanului. Încă de la începutul domniei, a promis sultanului că va preda turcilor cetățile Lipova, Ineu și Arad, dar, mai târziu, a depus eforturi stăruitoare pentru a nu-și onora promisiunea. Atunci când insistențele otomane sporesc, dieta Ardealului, ținută în aprilie 1616, hotărăște ca Lipova să fie cedată turcilor. Întrucât comandantul cetății, Pavel Keresztesi tergiversează aplicarea hotărârii dietale, a fost nevoie de intervenția oastei princiare în vederea predării cetății către turci (iunie 1616). În același an au fost predate și cetățile Margina, Sintești, Făget și Mănăștiur, ceea ce echivalează cu o nouă ocupație militară, de această dată de anvergură, a ținutului fagețean. Începând cu anul menționat, știrile despre zonă lipsesc, fapt ce poate indica integrarea ei de pe acum în cadrul vilaietului de Timișoara. Drept consecință a noii situații create, teritoriile din jurul Lugojului și Caransebeșului sunt tot mai expuse presiunilor militare turcești. De aceea, Acațiu Barcsay, banul Caransebeșului și Lugojului, în schimbul confirmării sale în funcția de principe al Transilvaniei, le-a predat turcilor. Din acest moment, începe o nouă perioadă pentru istoria zonei Banatului de nord-est, care nu va dura mai mult de șase decenii (1658-1718)³⁶.

Contrar unor opinii formulate, regimul otoman a fost relativ favorabil autonomiei populației autohtone și instituțiilor ei, prin dreptul de folosință al țăranilor asupra loturilor de pământ și prin larga toleranță religioasă. Ritmul dezvoltării a fost, incontestabil, încetinit, dar viața și-a urmat cursul fără modificări radicale în plan demografic, social și spiritual³⁷.

Marsigli, istoric și om de știință, totodată general al genștilor în armata imperială, a participat activ la operațiunile militare anti-otomane din Banat. El a publicat și o *Conscriptio Districtum*, document aflat (în original) la Bologna, și nedatat, decât aproximativ (1690-1700)³⁸. Întrucât nu sunt cuprinse și localitățile de la nord de Mureș, este probabil ca această conscriere să fi fost redactată pe la 1700, după Pacea de la Karlowitz (1699), având posibil scopul de a enumera doar localitățile și districtele rămase sub ocupație turcească. Surprinde totuși absența localităților din partea nordică și nord-vestică a acestui teritoriu. În lucrările istoricilor români, această conscripție este prezentată, aproape fără a fi deloc comentată, de T. Birăescu (1934) și P. Binder (1970). De altfel, al doilea autor menționat prezintă doar

---

³⁶ *Ibidem*, p.184

³⁷ I. Munteanu, R. Munteanu, *Timiș. Monografie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1998, p. 58.

³⁸ Ioan Hațegan, *op. cit.*, p. 255

„*lista localităților*”, având meritul de a identifica unele dintre acestea, fără a se concentra asupra districtelor în sine. Căci, într-adevăr, problema este: cum se relaționează aceste unități administrativ-teritoriale, districtele prezentate de Marsigli, cu realitățile administrative turcești existente la acea dată în Banat, sub formă de sandjak-uri, împărțite în nahii. Chiar dacă o mare parte din Banat fusese ocupată de armatele imperiale, este greu de crezut că, într-un răstimp atât de scurt, s-au adoptat noi forme de administrare, mai ales că era vorba de un teritoriu în litigiu, și care în cele din urmă a și rămas (o vreme) sub administrație otomană. Așadar, aceste districte pot reprezenta, la fel de bine, unități administrative turcești (sangeacuri sau *nahyie*), cât și diviziuni teritoriale cu care operau armatele imperiale. Denumirea de district, tradițională pentru unitățile administrative ale românilor bănățeni în perioada medievală, sugerează și o puternică legătură cu diviziunile teritoriale tradiționale, utilizate de populația băștinașă, de multe ori coincidând cu unități naturale, geografice. Faptul că această denumire, „*district*”, va fi aplicată și după 1718 de către administrația Banatului, întărește cele afirmate mai sus³⁹.

Se știe, că, la sfârșitul secolului XVII odată cu noua ofensivă habsburgică în Balcani și după repetate înfrângeri suferite în războiul cu austriecii, turcii au luat o serie de măsuri menite a preîntâmpina răzvrătirea populației creștine din provincie și pentru a-și consolida stăpânirea în Banat. Printr-o iradea (decret) a sultanului, raialele (supușii creștini) din Banat în majoritate covârșitoare români – primesc dreptul de a transmite posesiunea pământului și averea mobilă urmașilor, putând în același timp să plătească în bani, obligațiile față de stăpânul moșiei (spahiu), fiind astfel asimilați ca drepturi economice populației musulmane⁴⁰. Aceste măsuri au contribuit nu numai la îmbunătățirea situației economice și sociale a populației, ci, în plus a dus la stabilirea unui număr mare de oameni în Banat⁴¹. Așa se face că „*la sfârșitul stăpânirii turcești și începutul celei habsburgice, Banatul era bine populat și avea o apreciabilă putere economică*”⁴².

---

³⁹ Rusu Raularian, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Editura Mirton, Timișoara, 2007 p. 154

⁴⁰ I. Stoia-Udrea, *Marginale la istoria bănățeană*, Timișoara, 1940, p. 89

⁴¹ Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică în Banat (1737-1739)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, București, vol. II, 1957, p. 295

⁴² Aurel Tintă, *Colonizări habsburgice în Banat (1716-1740)*, Timișoara, 1972, p. 35

Conscrierea din 1690-1700 consemnează districtul Făget compus din 42 comune deci un district puternic care includea vechile districte mici din zonă: Icuș, Fîrdea, Bujor, Jupani, Sudgea. Faptul că localitatea Susani n-a dispărut o confirmă însemnările inginerului italian Marsigli de la 1690-1700, unde apare ca așezare locuită sub denumirea Susagnj în districtul Făget⁴³.

---

⁴³ Pavel Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului alXVII-lea*, în , "Studii de istorie a Banatului", vol. II, Timișoara, 1970, p.66

AȘEZAREA GEOGRAFICĂ ȘI SCURT ISTORIC AL SATULUI VĂRĂDIA, JUDEȚUL CARAȘ SEVERIN

muzeograf-etnograf Aurora MANDA
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Vărădia poate fi considerată una din importante localități ale județului Timiș din zona Vârșetului. Este așezată între Vârșet și Oravița, la 24 km, depărtare de Vârșet prin Iaboca și Sălcița. Localitatea se găsește la sud – est de Vârșet în zona numită „insulară” și se întinde pe partea dreaptă a râului Caraș.

Vărădia este situată la înălțimea 100 m față de nivelul Mării Adriatice. Hotarul Vărădiei este parțial acoperit cu păduri, înălțimea dominantă fiind Vârșăciorul de 463m față de nivelul mării. Între Dealul Chiliilor (160m) și Dealul Botie (192m) unde se întinde Vărădia se găsește Valea Vărădiei cu altitudinea mai joasă.

Vărădia se învecinează la nord cu satul Comorâște, la est cu Cacova și Mercina, la sud cu Vraniul și Coșteiul, iar la vest cu Sălcița și Marcovățul. Vărădia este un punct de referință pentru tipologia așezărilor rurale din Valea Carașului.

Arheologii au dovedit locuirea zonei încă din prima perioadă a fierului, urmele din *Dealul cu chili* datând din secolul al VII-lea î.e.n. Acum 2000 de ani exista aici o cetate dacică, **Arcidava**, care a fost distrusă de către trupele generalului Tottius Iulianus. Lângă cetate a fost construit un castru roman. Castrul și așezarea civilă Arcidava au constituit un important nod de comunicație în drumul roman: **Lederata** (Palanka), **Potula** (Grebenăț), **Arcidava** (Vărădia), **Centrum-Putea** (Surdac), **Berzobis** (Berzovia), **Aizis** (Ezeriș sau Fârliug), **Caput Bubali** (Păltiniș), **Tibiscum** (Jupa).

Cetatea dacică **Arcidava** rămâne cartea de vizită a vechimii acestor locuri. Dealul cu chili, din marginea localității, domină întreaga Vale, până către Oravița. Platoul din partea superioară a dealului, a constituit un favorabil loc

pentru dezvoltarea unor aşezări umane, din cele mai vechi timpuri. În secolul al XIX-lea, prin cercetările întreprinse aici, s-a descoperit o aşezare fortificată, din epoca bronzului, cu vatră de foc şi ceramică specifică, cu diferite figurine zoomorfe şi antropomorfe, dar şi vârfuri de suliţă, monede emise de împăraţii Vespasian (69-79 e.n) şi Domiţian (81-96 e.n.), piese de podoabă etc. Materialul cel mai numeros aparţine însă epocii romane, în partea de sud şi sud-vest a dealului, unde se găseşte cimitirul. Pe platoul **Dealul cu chilii**, prin cercetările efectuate, s-au descoperit fortificaţiile romane.

La o distanţă de circa 200m la est de comună şi de râul Caraş şi la circa 60m sud de şoseaua Vărădia-Oraviţa se situează **castrul roman**. Castrul a descoperit în 1881 de Carol Torma. În 1932, cercetările sunt reluate de către arheologul Grigore Florescu, castrul fiind identificat cu **Arcidava**. **Dealul cu chilii**, dezvoltându-se sub forma unui ansamblu monastic, vechi (sfârşitul secolului XI, începutul secolului XII), se leagă de o comunitate ortodoxă existentă aici, ca o dovadă a continuităţii şi permanenţei româneşti.

Toponimic, denumirea satului se leagă şi de poveştile purtate din gură în gură, prin generaţii: bătrânii susţin că prin secolul al XVI-lea ar fi existat pe hotarul comunei răsfirate trei sate sau cătune. Unul s-a numit **Poiana Flămîndă**, al doilea, pe deal, lângă cimitirul actual, l-au numit **Vora**, ar al treilea, aşezat la poalele dealului şi pe ambele părţi ale pârâului, l-au numit **Dia**. Din cauza vînturilor năpraznice, locuitorii din Poiana Flămîndă s-au refugiat în cele două sate, care unindu-se, au dus la constituire unei vetre noi, **Voradia**, respectiv **Vărădia**.

În secolele VI-VIII, Vărădia este **un cives** episcopal ce depindea Arhiepiscopia Iustiniană.

Aşezată în lunca Caraşului, lângă ruinele castrului Arcidava, într-un nod important de drumuri, ce leagă în permanenţă zona montană a Banatului cu Valea Dunării, în anul 1390, localitatea făcea parte din domeniul cetăţii regale **Erdsumlio** de la Vârşeţ, cetate despre a cărei existenţă se aminteşte încă din 1335 şi care, în 1448, are ca proprietar pe Ioan de Huniade. Tot în 1390, regele Sigismund dă în dar Banului de Severin, Nicolae Perenyi, mai multe sate, între care şi străvechea cetate a Vărădiei.

În 1453, Vărădia apare ca proprietate a lui Petru Densi. Notele lui Marsigli, din 1690-1700, plasează Vărădia ca aparţinătoare districtului Vârşeţ. În Conscripţia din 1717, localitatea apare cu 180 de case. Anul 1751 înregistrează o creştere până la 337 de case. În 1916, populaţia era de 1384 locuitori, iar în 1940 avea 1042 locuitori.

Despre **o biserică veche din lemn** tradiția spune ca ar fi existat pe locul pieței comunale. În 1754, construindu-se o biserică nouă, biserica din lemn a fost donată satului Izbuca (azi Banatul sârbesc). Ridicată din piatră și cărămidă, pardoseală din mozaic, acoperiș de tablă zincată, iconostas de zid, stil baroc, **biserica**, cu hramul **Pogorârea Sfântului Duh**, a fost sfințită, în 1776, de către episcopul Vichentie Popovici, al Caransebeșului și Vârșețului. Pictura veche s-a renovat, în 1906, de către pictorul *Filip Matei*, din Bocșa. În 1933 se restaurează din nou de către pictorul *Nicolae Popovici*. O a doua biserică se construiește în 1890 de către arhitectul Francisc Sittner din Oravița, fiind sfințită în 1906 de către episcopul Vasile Hossu, din Lugoj. Tot din piatră și cărămidă, pardosită cu mozaic, acoperită cu țiglă și turn de tablă zincată, biserica a fost construită în stil baroc, cu iconostasul din zid. Este pictată între anii 1937 și 1939 de către pictorul Nicolae Popovici, din Grădinari. În anul 1938 se fac reparații de către maistrul Carol Molnar, din Oravița.

De la 1779 și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Vărădia a fost sediu de protopopiat, dovadă că de-a lungul timpului și-a păstrat importanța. În biserică s-au păstrat obiecte de cult, de valoare istorică, precum și un epitaf din anul 1756, un potir, din anul 1766, cadelniță, din 1836 icoana Sfântului Nicolae, din 1757, dar și cărți vechi: *Evanghelia* – București, 1742, *Octoih* – Râmnic, 1776, *Mineie* – Râmnic, 1776 – 1780, *Cazania* – Viena, 1793, *Biblia*, 1795. O importanță aparte prezintă tabloul votiv (**Sfântul Altar**) reprezentând chipul unei femei. Este un tablou unicat.

Deși Vărădia s-a dovedit **locul cel mai vechi al ortodoxismului cărășan**, este curios că aici, ca și în Ticvaniu Mare, uniția a acaparat aproape toată comuna, în anul 1857 rămânând la vechea credință doar 65 de familii. Voind să acapareze și biserica, aceasta este salvată, până la urmă, prin insistența marelui proprietar și al preotului Nicolae Juică. În 1940, din cei 1042 de locuitori, 894 erau uniți, 31 romano-catolici, trei evrei, doi nazariteni și restul ortodocși.

Despre **școala organizată** este amintit anul 1781, cu primul învățător, Ioan Boraci. În 1874 s-a zidit o școală primară comunală, cu etaj și patru săli de învățământ, locuință pentru învățători și cancelarie pentru director. În 1881 a fost predate statului.

În centrul satului, alături de școală care se impune prin construcția cu etaj, stil baroc, se află fosta reședință a baronului Baici, o clădire monumentală, cu interioare, cu scară în spirală și care a funcționat o bună perioadă de timp ca unitate de ocrotire a copiilor, apoi ca școală.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în anul 1855, țăranul Paul Căiman (Gurgu) înființează un **cor bisericesc** pe două voci, iar în 1875 este transformat în cor pe patru voci. La scurt timp, **învățătorul Petru Iorgovici și cojocarul Paul Farca** au înființat un **cor bărbătesc și mixt pe patru voci**. Bun autodidact Paul Farca devine dirijor și compozitor. Scrie o *liturghie* pe două și trei voci, pentru coruri de copii, precum și *numeroase piese de inspirație folclorică pentru cor și fanfară*. **Reuniunea de Cânt și Muzică, Gheorghe Țunea**, înființată în 1875, recunoscută juridic în 1887, va lua parte în 1895, cu ocazia Adunării **Astrei**, la emulația de coruri **din Oravița**. În anul 1907, Reuniunea înființează și o fanfară, tot sub conducerea lui Paul Farca. Din cauza unei ținute românești, de excepție, administrația ungurească îi sistează activitatea și o împiedică să participe la **Expoziția de la București**, din 1906. Cu toate acestea, Reuniunea, corul și conducătorul lui, Paul Farca, au reprezentat modele demne de urmat pentru toate satele din Valea Carașului. Datorită talentului și dăruirii pentru muzică Paul Farca va iniția și corurile din localitățile învecinate, participând la diferitele concursuri și emulații din Banat. În anul 1923, corul din Vărădia ia parte la *Emulația din Lugoj*, în 1924 participă la **Emularea de coruri și fanfare din Timișoara, unde obține locul I**, iar dirijorul corului, medalia „**Răsplata muncii**”, **clasa a II-a**. În 1928, corul ia parte la inaugurarea Teatrului din Timișoara.

Localitatea Vărădia este locul care a dat personalități de seamă în domeniul învățământului și culturii cărășene. În 1764 se naște aici marele învățat **Paul Iorgovici** mort în împrejurări suspecte, la 21 martie 1790; **Petru Iorgovici** devine, la rândul lui, protopop de Oravița. De altfel familia Iorgoviciilor, din Vărădie, este veche și de renume. Fiul preotului Gheorghe Iorgovici – Brâncoveanu, preotul **Marcu Iorgovici**, cu studii la Carlowitz, este tatăl iluministului Paul Iorgovici. Tot aici se naște și Ioan Tomici, profesor de teologie la Vârșeț și protopop de Caransebeș, cel care a avut un rol important în reorganizarea școlilor naționale. Din Vărădia au plecat și **Corolan Drăgulescu**, scriitorul **Romul Fabian**.

Cauzele politice și sociale își lasă amprenta asupra localității prin evenimentele din 1793, când 18 locuitori ai comunei au fost pedepsiți de către scaunul domnesc din Vârșeț, cu plata a 11.108 florini, fiindcă au participat, împreună cu locuitorii din Comorâște, conduși de Damaschin Brenca, locuitorii din Lățunaș și Marcovăț, la răscoala împotriva locuitorilor svabi din Cudriț.

În 1868, în Vărădia se deschide un **Oficiu poștal**; În 1876 se decretează **comună mare**, pentru care în 1896 capătă drept de a ține **târg săptămânal**, vinerea și de două ori pe an, **târg de țară**.

MÂNĂSTIREA VĂRĂDIA

Despre mănăstirea de **La Chiliz**, s-a vorbit despre una dintre cele mai vechi mănăstiri din Caraș, **mănăstirea dintr-o grotă**, ascunsă în pădurea, de sub râpa culmii, ce domină, dinspre nord Vărădia. Aici, oamenii locului, încă din veacul III-IV, se adunau pentru rugăciune: „*romanii, colonii lui Traian, erau unii păgâni, alții creștini, aceștia din urmă se duceau, pe sub ascuns și plineau cultul religios, în peștera din pădure, de sub râpa culmei*”. Mai târziu, după ce oamenii s-au încreștinat, din caveră se construiește cu **domnie și moșie**. Această mănăstire a funcționat până când a fost prădată de oastea turcească a lui Salim Amurat Osman, fiind îngropată sub un val de pământ.

După eliberarea Banatului de sub dominația otomană. Spiridon Stibia, episcop al Vârșetului, este preocupat de dezgroparea și refacerea ei. La temelia vechii mănăstiri au fost găsite diferite monede romane, cu chipul împăraților Adrian, Decinus și Claudius II. Mănăstirea a fost sfințită în 1773, de protopopul Petru Șuțu, la Vărădie, însoțit de preoții locului, Iancu Șuțu Gruici, Marcu Iorgovici Brâncovean și Ioan Muncico Constantinovici, acordându-i-se hramul **Adormirea Maicii Domnului**. Pe parcursul timpului mănăstirea suportă restaurări. Este din nou sfințită în 1796 de către episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent și de protopopul Petru Lupulovici al Vărădiei. Din acel an, aici este adus un călugăr, care a decedat în 1830.

După moartea călugărului, lăcașul a intrat în părăsiere, fiind reparat superficial între 1836 și 1839.

Complotul ierarhiei sârbești, care, în 1774, prin Sinod, impunea desființarea vieții bisericești valahe, și-a găsit un subterfugiu vieții monahale de aici, prin baronul Teodor Baici. Acesta era proprietarul castelului din Vărădia. El a fost ginerele lui Miloș Obrenovici (1815 – 1839; 1858 – 1860), intemeitorul dinastiei sârbești, fiind căsătorit cu Petra Obrencovici, fiica mai mare. În 1882, împăratul Austriei, Ferdinand al V-lea, îi acordă lui Teodor Baici, Ordinul clasa a II-a ca și titlul nobiliar de baron de Vărădia, Coroana de fier. În virtutea privilegiilor sale, acesta pune stăpânire pe lăcașul sfânt, transformându-l în cavoul familiei. De la această dată, viața monahală de aici a fost desființată. Deși românii din partea locului s-au plâns Episcopiei din Vârșeț și Ministerului maghiar din Budapesta, petițiile lor au rămas

nerezolvate. Nu întâmplător, după, cavoul a fost devastat și oasele care au profanat vechiul lăcaș de cult, au fost răvășite.

Din cel mai vechi lăcaș de cult, consemnat în Valea Carașului, au mai rămăs azi câteva urme, rezultate în urma unor cercetări arheologice, efectuate aici spre sfârșitul secolului XX.

Locul unde în vechime era grota și mănăstirea se numește până astăzi Chilii.

BIBLIOGRAFIE

- Iliesiu,N, *Monografia Banatului*, Timisoara (manuscris), nr. inv. 6881, caiet III, p. 382-384
- Varadean,V., *Monumente bisericesti si culturale din zona Oravitei*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timisoara 1987
- Meila, M., *Carasul, Colectia Drumul Apelor*, 2, Ed. Tim, Resita, 2008, p.114, 115
- Luminita Munteanu - Dumitru, *Itinerare arheologice banatene*, Ed. Sport – turism, Bucuresti 1988
- Lotreanu,I., *Monografia Banatului*, Institutul de arte grafice, Timisoara 1935
- Chestionarul Miloia,I, *Raspuns la chestionar*, 1928, nr. inv. 21823, arhiva Muzeului Banatului, Timisoara
- Pr.dr. Petruta I., *Monumente istorice bisericesti din Arhipiscopia Timisoarei si Caransebesului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timisoara 1980, p. 775
- Stoia Udrea,I., *Rascoala taraneasca din Banat*, p. 52

VESTA ȘI PIEPTARUL DIN COMPONEȚA COSTUMULUI TRADIȚIONAL

Dr. Daniela BARBULOV POPOV

Pieptarele sunt veste fără mâneci confecționate din piei de miel/oaie, cu blană la interior, care îmbracă bustul, peste cămașă. În funcție de materialul din care sunt confecționate, deosebim două categorii de pieptare: *pieptarul din piele/blană* și *pieptarul din dimie*. Pentru confecționarea pieptarelor se foloseau pieile de oaie tăbăcite în gospodărie, cu lână la interior și vopsite la exterior.

Pieptarul din piele/*blană*, în funcție de croi, prezintă două variante:

- *pieptarul înfundat – burdicul* - este croit din două piei de oaie, cu blana la interior, una pentru față și alta pentru spate, răscroite la mâneci și gât. Piesa se închide cu nasturi din piele la subbraț și pe unul dintre umeri. Pieptarul purtat în zilele de lucru este neornamentat, iar cel destinat portului de sărbătoare este împodobit cu broderii policrome și aplicații din piele.
- *pieptarul deschis în față* – lung până la șolduri, este o piesă despicată în față. Decorația acestor pieptare este bogată.

Pieptarele din portul bănățenilor s-au confecționat în ateliere țărănești specializate, grupate pe centre, după modelul atelierelor manufacturiere din mediul urban. Aceste *centre de cojocărit* au produs fiecare un anumit tip de piese, cu un croi și un sistem decorativ specific care permitea deosebirea lor după proveniența atelierului, individualizându-le originea în cadrul costumului femeiesc și bărbătesc. Cojoacele și pieptarele se desfăceau prin târgurile sezoniere din zonă, unde veneau țăranii din împrejurimi sau se lucrau „la comandă”. Această realitate explică unitatea stilistică a cojoacelor în portul bănățenilor și frecvența acestor piese pe anumite areale geografice.

Chintușul completează costumul de sărbătoare al bănățenilor. El este confecționat din *habă*/postav de lână în ateliere urbane și rurale, respectând

croiul specific zonei. Ornamentele acoperă aproape toată suprafața, fiind realizate prin aplicații de *șinoare* (uneori completate cu broderii colorate cu mătase) dispuse în arabescuri numite *pene*, *tulipani* sau *ocheți*.

Vesta este o haină scurtă până în talie, fără mâneci, confecționată din diferite materiale de proveniență industrială (mătase, stofă, catifea), căptușită la interior cu pânză. Se purta pe timp de vară peste *ciupag*. Vesta a înlocuit pieptarul din piele în cursul secolului al XIX-lea. În componența costumului popular bănățean această piesă a pătruns sub influența portului german și maghiar. Croiul este similar pieptarului din blană fiind alcătuit din piepți și spate. Diferența este dată de modul de ornamentare. *Vestele de sărbătoare* au fost lucrate, de asemenea, de meșteri specializați. Aceștia, fie că lucrau în gospodăriile lor, fie că se deplasau la domiciliul clienților pentru a le confecționa piesele dorite.

Din punct de vedere etnografic, localitățile din Banatul Sârbesc unde trăiesc români se pot clasifica în câteva grupuri- zone etnografice ce constituie în teritoriu enclavă cultural-etnică: Localități unde trăiesc locuitorii vechi ai Banatului;

- Localități cu populație bănățeană;
- Localități cu populație crișano-ardelenească;
- Localități unde s-au stabilit românii din Oltenia.

Pieptarele din componența portului ardelenesc

Pentru vreme friguroasă la sfârșitul secolului al XIX-lea femeile purtau *becheș alb/* pieptar, bogat ornamentat cu motive fitomorfe stilizate. *Vesta (brusluc)* scurtă din țesătură de mătase neagră, se purta în primele decenii al secolului XX, asociată cu spăcelul cu mâneci largi, brodate cu fir de aur.

Ilustrația 1
Pieptar, Toracul Mic,
anul 1895

Ilustrația 2
Brusluc, Toracul Mic, începutul secolului XX

Vesta cu butoane, numită *prusluc unguresc cu bumbi*, din mătase, catifea, sau postav, de culoare neagră, era purtată de bărbații mai tineri. Este decorată cu o bandă aurie sau prin cusături cu fir de aur; la cei mai în vârstă vesta este decorată numai cu *butoane*/nasturi din metal.

Ilustrația 3
Vestă cu butoane,
Toracul Mic, anul 1910

Ilustrația 4
Prusluc, Iancov Most,
anul 1920

Pieptarele din componenta portului bănațean

Pentru vreme friguroasă se purta pieptar scurt din piele de oaie - *burdănic*, *folar'* (Uzdin, Vladimirovaț), *burdic* (Alibunar, Seleuș, Barițe), *pieptar'* (Nicolinți). Pieptarele se încheiau pe umăr și la subbraț iar cele asociate portului de sărbătoare erau deschise în față (forma *becheșului*).

La începutul secolului al XX-lea pieptarele erau ornamentate cu motive florale stilizate realizate din fâșii subțiri de piele iar mai târziu, după anul 1930, motivele sunt brodate cu fire textile, multicolore. Fetele poartă pieptar, iar nevestele poartă cojocul sau *bundița*, dăruite de socru. Pieptarele și cojoacele bogat ornamentate erau obiecte de valoare pe care și le permiteau doar familiile înstărite.

Ilustrația 5
Burdănic,
Vladimirovaț,
anul 1939

Ilustrația 6
Pieptar, Nicolinți,
începutul secolului XX

Ilustrația 7
Burdănic, Uzdin,
începutul secolului XX

Asociat cu *tulbentul*, costumul femeiesc se completa cu o vestă scurtă confecționată din material industrial, frecvent din catifea, ornamentată cu motive fitomorfe brodate cu fir auriu sau cu mătase.

Ilustrația 8
Vestă, Ecica, anul 1930

Ilustrația 9
Vestă, Sutiesca, decenia
a trei-a secolului XX

Vesta bărbătească confecționată din materiale industriale (catifea, cadifă) s-a purtat de tineri în primul deceniu al secolului al XX-lea, concomitent cu vesta confecționată din stofă de culoare albă – chintuș. Aceste piese, produse artizanal, sunt ornamentate pe guler, clapele buzunarelor, la spate și pe marginile piesei, cu motive florale stilizate, realizate prin aplicarea de *șuitaș* și *găitan* multicolor. Unele veste confecționate din catifea erau ornamentate cu motive florale brodate cu fir auriu.

a.

b.

Ilustrația 10

Vestă bărbătească, a-Toracul Mare, b- Ecica, începutul secolului XX

Vesta - *chintuș* confecționat din abă de culoare albă, cu motive ornamentale realizate cu *șinioare*/șnur de culori mai potolite, în satele de câmpie, diferă de cele purtate în satele de pe valea Cărașului, în tonuri albastre și maron.

Ilustrația 11

Chintuș, Coștei, anul 1900

Ilustrația 12

Vestă femeiască, Mesici, începutul secolului XX

La începutul secolului al XX-lea în costumul de sărbătoare apare și vesta purtată de bărbații mai tineri - *prăsluc* - confecționat din diferite materiale industriale, în două variante de croi: *cel înfundat* și *cel deschis în față*. Ornamentația acestora este formată din motive florale, brodate cu fir auriu, în manieră orientală.

Pieptarul numit și *burdic* lung până la șolduri, de culori închise, modest ornamentat pe margini cu benzi de piele neagră sau maron, este purtat de femei și de bărbați.

Ilustrația 13
Vestă bărbătească, *prăsluc*,
Jamul Mic, anul 1910

Ilustrația 14
Burdic, Voivodina,
începutul secolului XX

Costumele populare românești din Banatul Sârbesc prezintă diferențe între diferite tipuri, care nu pot fi legate de un anumit areal, ci de caracteristicile grupurilor de populație cu aceeași origine, indiferent de deplasarea lor actuală.

Schimbările de structură a costumului tradițional au început să apară în cursul secolului al XIX-lea, determinate de noile condiții social-economice. Portul popular suportă transformări determinate de noul context socio-cultural al epocii în care se manifestă iar secolul al XX-lea duce treptat la dispariția elementelor care îl compun și la înlocuirea pieselor prin altele, de proveniență urbană.

BIBLIOGRAFIE

1. Barbulov Popov, Daniela: *Evoluția interferențelor stilistice ale portului popular în zonele Banatului Românesc și Sârbesc (1890-1930)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2016.
2. Maluckov, Mirjana, *Narodna nošnja rumuna u jugoslovenskom Banatu*, Novi Sad, Vojvodanski muzej u Novom Sadu, 1973.
3. Măran, Mircea, *Kulturne prilike kod rumuna u Banatu 1945-1952*, Vrșac, Visoka škola za obrazovanje vaspitača „Mihajlo Pavlov“, 2008.

Fotografiile realizate în cercetările de teren

CONSERVAREA PREVENTIVĂ A BUNURILOR CULTURALE PE SUPORT TEXTIL

conservator general Lidia LEFTER
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Colecția Muzeului Satului Bănățean este alcătuită din 137 de cilimuri de diverse dimensiuni, majoritatea provenite din zona Banatului de câmpie, țesături lucrate la război în gospodăria țărănească.

Cilimurile sunt țesături de interior, din lână și bumbac folosite la decorarea locuințelor și chiar pentru acoperirea animalelor (cailor) în zilele foarte reci. Materia primă respectiv lână și bumbacul, materiale organice supuse atacului biologic, necesită atenție deosebită în modul de etalare, depozitare, manipulare.

De asemenea orice fluctuație de temperatură și umiditate afectează la modul ireversibil structura și compoziția materialelor organice, producând efecte negative pe termen lung.

Datorită dimensiunilor mari a acestor obiecte, trebuie să se țină cont modul de depozitare și etalare a acestora. Majoritatea cilimurilor (țesături) pornesc de la aproximativ doi metri, în unele cazuri ajungând chiar la dimensiuni de trei, patru metri.

În sălile de expoziție acestea sunt întinse pe suporturi, iar prinderea se realizează cu sfoară de cânepă fără să afecteze materialul component, exemplu cilimurilor din colecția Muzeului Satului Bănățean. Ele sunt dispuse în funcție de dimensiuni, de modele, de tipuri, de regiune. În general modul de etalare se realizează în plan vertical, realizând totodată și o ușurință de a avea acces la aceste obiecte pentru studiu și expunere. Există și etalare orizontală.

În planul de reorganizarea a colecției de textile, respectiv a țesăturilor de interior am ținut cont de etapele organizării unui depozit și succesiunea următoarelor activități; stabilirea tipurilor morfologice, realizarea inventarelor de obiecte potrivit tipului morfologic, stabilirea unei modalități

practice de regăsire rapidă a unui obiect, măsurarea obiectelor, stabilirea unității de bază modulare, proiectarea amplasamentului, aducerea și așezarea obiectelor în modulii stabiliți prin proiect.

Am stabilit că cea mai bună tehnică de depozitare a textilelor este poziția întins. În cazul nostru datorită dimensiunilor obiectelor, acestea au fost rulate.

Rularea s-a efectuat pe un suport care poate fi un tub din tablă, în cazul nostru material plastic rigid, iar unele au fost din carton presat cu diametrul de 7-10 cm.

Tuburile din carton presat au fost acoperite în prealabil cu 2-3 straturi de lac nitrocelulozic.

Fiecare tub, indiferent din ce este făcut a fost acoperit într-o husă de pânză deasă. Rularea se face cu modelul cu fața în jos. Înainte de rulare textilele (cilimurile) au fost curățate cu atenție, degresate, iar cele cu degradări, fisuri, lipsuri, au fost restaurate.

În vederea conservării s-a stabilit ca substanțe de dezinsecție și dezinfecție să fie aplicate în momentul rulării pentru a nu permite dăunătorilor să depună ouă și să se înmulțească câtă vreme acestea sunt depozitate.

La textilele de mai mici dimensiuni, s-a stabilit ca mod de depozitare module de lemn sub forma unor cutii de mari dimensiuni, a cărui avantaj este că nu permite nici un fel de schimb de substanțe degradante cu mediul extern. Sunt obiectele cele mai fragile unde materia primă este sensibilă la factorii externi, care necesită o mai mare grijă, deoarece efectele luminii sunt dăunătoare.

De asemenea se păstrează la temperatură constantă, umiditatea relativă nedeșăind limitele admise 50%-60%.

Acestea sunt țesături unicate, care pot fi doar cercetate, iar expunerea și etalarea lor este mai rară. În spațiul destinat depozitării textilelor, s-au neutralizat ferestrele, care însă a impus două deschideri foarte mici la partea superioară a zidului exterior, în forma unei fereștruci. Acestea urmează să fie menținute în permanență deschise, asigurându-se astfel o aerisire naturală acceptabilă.

Este necesar să existe în fiecare depozit câte un registru de evidență a circulației obiectelor. În el se înscriu obligatoriu informațiile necesare cunoașterii scopului pentru care s-a scos obiectul, numărul de inventar, data, activitatea pentru care a fost solicitat, cui i s-a predat.

CONCLUZII

Patrimoniul național cultural etnografic, mobil sau imobil este supus procesului de degradare permanent, factorii fizici și chimici care acționează asupra acestora fiind de o mare diversitate.

Conservatorul de colecție în special și apoi orice persoană care intră în contact cu obiectele de patrimoniu trebuie să cunoască regulile de conservare și restaurare, modul de aplicare corect și eficient a acestora. De obicei bunurile culturale devin victimele condițiilor naturale și a factorului uman.

Măsurile preventive menite să neutralizeze factorii chimici care sunt principalii dăunători trebuie aplicate corect fără să producă efecte negative, efecte ireversibile și dăunătoare obiectelor de patrimoniu.

În ultimă instanță conservarea preventivă este impusă de factori obiectivi. Cele mai multe procese sunt de natură chimică și este de reținut că acestea provoacă întodeauna transformări în structura și compoziția bunurilor culturale.

După cum se vede nu există alternativă. Ori se asigură protecția patrimoniului prin măsuri preventive, ori vom asista la dezvoltarea nestingherită a proceselor de degradare cu corolarul ei logic: radierea din inventarul național al bunurilor culturale a unui număr tot mai mare de valori.

ICOANA SFÂNTA PARASCHIVA ȘI SFÂNTUL IOAN BOTEZĂTORUL

Dr. Andrei MILIN
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Colecția de icoane populare pe sticlă de la Muzeul Satului Bănățean Timișoara a luat ființă în perioada interbelică, când fostul director al Muzeului Banatului, Ioachim Miloia, a început să achiziționeze aceste opere de artă din satele bănățene, în timpul deplasărilor pe teren pentru studierea monumentelor sau îmbogățirea colecțiilor.

Colecția Muzeului Satului Bănățean Timișoara s-a format și dezvoltat prin achiziții individuale realizate de instituție de proveniență.

Aceasta numără 310 piese dintre care 221 icoane provin din centre transilvănene, 20 icoane sunt catolice lucrate pe sticlă și oglindă, 18 sunt iconițe de comuniune, catolice, iar 51 sunt icoane ortodoxe bănățene.¹

Între icoanele amintite un loc distinct îl ocupă cele care îi prezintă, alăturat, pe Sfântul Ioan Botezătorul și pe Sfânta Cuvioasă Paraschiva.

Cu toate că nu se poate stabili cu certitudine locul de origine ale acestor icoane, se poate spune pe baza informațiilor de pe teren înregistrate în arhiva colecției din cadrul Muzeului Satului Bănățean Timișoara că acestea provin din sudul Banatului, din apropierea Vârșetului (Serbia), dintr-un centru ce funcționa lângă mănăstirea de la Srediștea Mică.²

Originea bănățeană a icoanelor este confirmată de caracteristicile materialelor din care au fost realizate, de tehnicile utilizate și de aspectul acestora.

În realizarea icoanelor artiștii au utilizat bucăți dreptunghiulare de sticlă, pictate pe spate. Icoanele cele mai vechi erau pictate pe sticlă de „glăjărie”,

---

¹ Săcară, N., *Icoane pe sticlă din Banat*, Timișoara, 2005, p. 9 - 11

² *Ibidem*, p. 10

realizată manual, cu o suprafață imperfectă și destul de poroasă, cu grosimea de un milimetru.

Cele mai noi icoane au o fost pictate pe o sticlă mai groasă, de factură industrială, de aproximativ 2 milimetri. Culoarele aplicate pe dosul sticlei au fost obținute prin tehnici tradiționale, din pigmenți minerali și fixate cu ajutorul gălbenușului de ou. Icoanele vechi erau pictate în tempera, doar cele din secolele XIX și XX fiind pictate în ulei.

Ramele în care erau fixate icoanele au fost executate din esență de brad, încheiate la colțuri. Acestea erau fixate în partea din spate cu ajutorul unor fișii subțiri din lemn de tei sau din lemn de fag. Aceste fâșii erau fixate prin două șipci așezate transversal și fixate în ramă. Ramele au fost vopsite în culoare neagră sau, mai rar, în nuanțe închise de maro.

În iconografia ortodoxă Sf. Ioan Botezătorul apare reprezentat în mai multe ipostaze și în mai multe moduri, în funcție de perioada în care era reprezentat și de școlile de pictură din care provin artiștii iconari. Fiind unul dintre cei mai importanți sfinți creștini, reprezentarea sa iconografică este foarte des întâlnită.

Sfântul Ioan Botezătorul a fost cel care, în tradiția creștină, l-a botezat cu apă pe Fiul lui Dumnezeu, Isus Hristos, care îi va boteza pe oameni cu duh sfânt. Prin existența sa exemplară, moralitatea sa impresionantă, prin intransigența sa în fața celor mai puternici oameni ai vremurilor sale, prin modestia sa și prin martiriul pe care l-a îndurat fără vreo urmă de regret și-a câștigat un loc aparte în sufletele creștinilor și a oferit un model ce poate fi comparat doar cu ceea ce a profestat Isus. Faptul că a fost contemporan cu Hristos și că l-a recunoscut ca Fiul al Domnului, i-a conferit calitatea de Înaintemergător. Ca atare a fost cinstit și iubit în toată lumea creștină, cultul său fiind la mare cinste în Banat.

Sfântul apare reprezentat în icoanele: *Vestirea nașterii Sfântului Ioan*, *Nașterea cinstului înaintemergător*, *Elisabeta fuge cu Ioan în pustietate*, *Înaintemergătorul predicând în preajma Iordanului*, *Ioan învățând pe iudei și pe farisei*, *Ioan botezând poporul (în râul Iordan)*, *Înaintemergătorul arătându-L pe Hristos poporului*, *Ioan Botezătorul muștrându-l pe Irod*, *Închiderea lui Ioan Botezătorul în temniță*, *Tăierea capului lui Ioan Botezătorul*, *Întâia aflare a capului Sfântului Ioan Botezătorul*, *A doua aflare a capului Sfântului Ioan Botezătorul*, *A treia aflare a capului Sfântului Ioan Botezătorul*.³

---

³ Săndulescu – Verna, C. (ediție îngrijită de), *Erminia picturii bizantine*, Oradea, 1979, p. 218 – p. 221, passim

În primele trei icoane Sf. Ioan nu apare ca adult, iar în celelalte zece icoane amintite apare ca și adult, având următoarele caracteristici: cel mai vechi tip îl înfațișează ca bust, întors spre dreapta, îmbrăcat, cu tunică verde albăstruie și mantie cafenie, apoi, în varianta mai nouă, în picioare, înalt, slab, cu părul lung, înveșmântat în haină de păr de cămilă și cu cingătoare de piele⁴. O altă modalitate de reprezentare a Sfântului este integral, în picioare, înveșmântat în haină de păr de cămilă și cu mantie cafenie, cu două aripi mari de înger pe spate, cu o cruce în mâna dreaptă⁵. Mai apare cu imaginea capului tăiat, alături de apariția sa integră sau fără aceasta.

Sfânta Cuvioasă Parascheva este una dintre cele mai populare sfinte ortodoxe în sud – estul Europei și printre credincioșii ortodocși din Banat. Trăind în secolul al IX-lea și fiind descoperită și cinstită de creștinii ortodocși, care i-au și păstrat moaștele, din Imperiul Roman de Răsărit (secolul al XII-lea, apoi secolul al XVI-lea), apoi din statul medieval bulgar (secolul al XIII-lea – secolul al XIV-lea), din regatul medieval sârb (secolul al XIV-lea – secolul al XVI-lea) și de cei din Moldova, începând cu secolul al XVII-lea, Sfânta Cuvioasă Parascheva continuă să-și păstreze cultul în regiunile amintite, dar și în întreaga lume ortodoxă.⁶

În icoane Sfânta este reprezentată tânără, în port călugăresc al Sfintelor Cuvioase, ține în mână o cruce, iar în unele reprezentări poartă și filacter. În *Erminia picturii bizantine*, atribuită lui Dionisie din Furna, nu apar indicații referitoare la reprezentarea ei, fiind doar amintită printre Sfintele Prea – Cuvioase Mucenițe, care sunt reprezentate în icoane.⁷

Icoana prezentată în acest articol păstrează elementele de recunoaștere ale personajelor, dar le interpretează într-o cheie proprie, de la materiale din care este realizată icoana, trecând prin semnele de marcă și tehnica specifică maștrilor iconari. Sfinții ce ne privesc din icoană nu sunt niște martiri din antichitatea romană dintr-un spațiu consacrat prin exemplele de sfințenie ale primilor creștini. Ei sunt sfinți bănățeni fixați într-un spațiu imaginar, imaginat de credincioși ca senin și perfect, dinamizat doar de fizionomia personajelor pictate, care le vorbește credincioșilor bănățeni în română și în sârbă, nu în arameică sau greacă.

---

⁴ *Ibidem*, p. 219

⁵ Uspensky, L., Lossky, V., *Călăuziri în lumea icoanei*, București, 2003, p. 128

⁶ Vicovan, I., Adumitroaie, C., *Cuvioasa Parascheva, sfânta populară a Ortodoxiei în istoria și evlavia poporului român*, Editura Doxologia, Iași, 2012, pp. 240-248.

⁷ Săndulescu – Verna, C. (ediție îngrijită de), *op. cit.*, p. 215

Icoana Sfânta Paraschiva și Sfântul Ioan Botezătorul

Această icoană a fost achiziționată de Muzeul Banatului din Timișoara din localitate Ghilad, din județul Timiș și a fost datată la mijlocul secolului al XIX-lea. A fost pictată pe sticlă de glăjărie, pe verso. Are dimensiunile de 60,5 cm x 44,5 cm.

Icoana este fixată într-o ramă de lemn de brad, de culoare neagră și protejată în partea din spate cu fășii subțiri din lemn de tei.⁸

În partea stângă a icoanei e redată Sf. Paraschiva ce ține în mâna dreaptă ramura de măslin și crucea, iar în stânga mătăniile. Îmbrăcată cu mantie cafenie cu decor din puncte albe și galbene, acoperit cu maphorion de culoare roșu - portocaliu. În dreapta a fost reprezentat Sf. Ioan Botezătorul, ce ține în mâna stângă o cruce lungă maronie, iar cu dreapta binecuvântează. Între personaje, sus, a fost pictat un motiv vegetal. Perspectiva a fost sugerată prin benzi de culoare orizontale, caracteristice pentru icoanele bănățene pe sticlă. Fondul de sus sugerează cerul albastru, iar chenarul și încadrarea sunt tipice pentru icoanele bănățene. În interiorul chenarului apare fondul pictat cu roșu-cărămiziu. La chenar apar două rozete cu 8 petale colorate în culori verde și roșcat închis.

Dincolo de caracterul inedit și de valoarea artistică incontestabilă a icoanei, trebuie subliniat și rolul acesteia de martor al unor vremuri, deoarece icoana vorbește despre creștinism și biserică, dar mai mult despre creștini, oameni obișnuiți cărora le erau destinate aceste icoane, care le comandau și achiziționau, despre lumea în care trăiau și despre năzuințele lor cele mai înalte. În acest context trebuie căutat motivul pentru care au fost alăturați cei doi sfinți pe aceeași icoană și răspunsul la această întrebare există în interpretarea raporturilor de familie între soți și familiile lor de proveniență, de pericolele care guvernau existența bănățenilor din secolul al XIX-lea și de capacitate credinței creștine de a răspunde nevoilor spirituale ale acestora.

BIBLIOGRAFIE

- Evdokimov, Paul, *Arta icoanei, o teologie a frumusetii*, București, 1993.
Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an – dicționar*, București, 1997.
Ghinoiu, Ion, *Comoara satelor – calendar popular*, București, 2005.
Ghinoiu, Ion (coordonator general), *Sărbători și obiceiuri, volumul II, Banat, Crișana, Maramureș*, București, 2002.

---

⁸ Săcară, N., *op. cit.*, p. 47

- Pârvulescu, Dorina Sabina, *Pictura bisericilor ortodoxe din Banat între secolul al XVII-lea și deceniul trei al secolului al XIX-lea*, Timișoara, 2003.
- Săcară, Nicolae, *Icoane pe sticlă din Banat*, Timișoara, 2005.
- Săndulescu – Verna, C. (ediție îngrijită de), *Erminia picturii bizantine*, Oradea, 1979.
- Uspensky, Leonid, Lossky, Vladimir, *Călăuziri în lumea icoanei*, București, 2003.
- Uspensky, Leonid, *Teologia icoanei*, Cluj – Napoca, 2012.
- Vărtaciu, Rodica, *Centre de pictură românească din Banat*, Timișoara, 1997.
- Țigu, Viorel Gh., *Pictura icoanelor pe lemn din Banat în secolele XVII și XVIII*, Arad, 1999.

MITROPOLITUL DR. VASILE LAZARESCU. CONTRIBUȚII MONOGRAFICE

preot dr. Valentin BUGARIU

Pe 21 februarie 1969 în Mănăstirea Cernica de lângă București a trecut la cele veșnice Mitropolitul Dr. Vasile Lăzărescu al Banatului în vârstă de 75 de ani și o slujire a Bisericii de 49 de ani.

Prin hotărârea Mitropoliei Banatului, a Înaltpreasfințitului Mitropolit Ioan, anul 2019 a fost declarat în Eparhia Timișoarei drept An Comemorativ al Mitropolitului Vasile.

Înaltpreasfințitul Ioan a scos din uitare chipul spiritual al Mitropolitului Vasile Lazarescu are. Astfel că anual au fost oficiate slujbe de pomenire la mormântul ierarhului de la Catedrala Mitropolitană, au fost publicate volume, fie de către Arhiepiscopia Timișoarei, *Mitropolitul dr. Vasile Lazarescu al Banatului (1947-1961). 70 de ani de la intronizare*, Ed. Partoș, Timișoara, 2017, 278 p., fie că au fost realizate ediții critice a operei, *Mitropolitul dr. Vasile Lăzărescu, Pastorale și predici*, Ed. Partoș, Timișoara, 2018, 2002. Aceștia li s-au adăugat articole în revista eparhială „Înviearea” și comunicări științifice în cadrul Simpozionelor Naționale inițiate și organizate de Arhiepiscopia Timișoarei.

Într-unul din Cuvintele înainte la aceste volume, „Patruzeci plus unu”, Înaltpreasfințitul Mitropolit Ioan spune:

„...Astăzi, când intru în Paraclisul din Reședința Mitropolitană, amenajat cu atâta dragoste și grijă de Mitropolitul Vasile, parcă-l aud rugându-se, suspinând și lacrimând. Pe Altarul acestui Paraclis, Mitropolitul Vasile l-a adus lui Dumnezeu ultima jertfă: lacrimile sale. L-a sărutat pentru ultima dată și apoi a început drumul pribegiei”¹.

---

¹ Mitropolit Vasile Lazarescu, *Pastorale și predici*, Ediție critică și Cuvânt Lămuritor: Mirela-Ioana Borchin-Dorcescu și Eugen Dorcescu, Editura Partoș, Timișoara, 2018, p. 6-7.

Viața

Mitropolitul Vasile s-a născut în 1 ianuarie 1894 în familia țăranilor Nicolae, cântăreț de strănă și Ecaterina din Jadani (azi Cornești, jud. Timiș). Numele de familie al Mitropolitului provine de la un strămoș din veacul al XVIII-lea Lazăr, după care familia a primit numele de Lazarescu².

Copilul Vasile a urmat cinci clase la Școala confesională din sat (1899-1903), clasa a V-a la Dumbrăvița (1903-1904). În perioada 1904-1912 a fost elev la Liceul de Stat din Timișoara. După obținerea Diplomei de Bacalaureat, tânărul Vasile s-a înscris la Facultatea de Teologie din Cernăuți unde a urmat primii doi ani studii (1912-1914). Absolvent al anului II a susținut examene de diferențe și a obținut în 1915 absolutoratul teologic și capacitatea preoțească. Datorită calităților demonstrate a fost numit cancelist al Consistoriului Eparhial din Arad.

Începând cu 1916 s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta unde a studiat Filosofia și Pedagogia, în 1917 a urmat aceleași specializări la Universitatea din Viena. După 1918 s-a reîntors la Cernăuți și a continuat studiile întrerupte din pricina războiului pe care le-a finalizat cu licența în filologie și doctoratul în teologie (1920) la vârsta de 26 de ani.

Profesor de teologie

În 1920 a fost numit „profesor titular provizoriu” la catedra de Dogmatică și Morală de la Academia Teologică Andreiană din Sibiu. Aici a predat timp de 4 ani (1920-1924).

Lecțiile academice, ținuta ireproșabilă, ca și tactul prin care a știut a cuceri inimile studenților și ale colegilor, l-au făcut iubit și respectat de toți cei din Sibiu și Ardeal. Frecventarea regulată a bisericii și cântarea în strana Catedralei, alături de studenți, a impresionat credincioșii. Fiind un om conștiincios, nu improviza niciodată în timpul cursurilor, venind totdeauna pregătit, cu notițe studiate, vorbind clar și documentat. [...] La examene era unul din cei mai exigenți profesori, notarea fiind una obiectivă. Era singurul care își crease o metodă aparte de evaluare a studenților, constatând din

---

² Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului (1894-1969). Monografie istorică*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 21 (Se va prescurta în continuare *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*).

câte cinci testări într-un an școlar³. De la 1 noiembrie 1924 a devenit profesor la aceeași catedră la nou înființata Academie Teologică de la Oradea. Aici a excelat atât ca profesor la catedră, cât și ca prefect de studii, iar mai târziu spiritual al Academiei⁴.

În anii 1925-1932 a fost redactor șef al revistei eparhiale „Legea Românească”.

Episcopul Roman Ciorogariu l-a hitotonit diacon în 7 noiembrie 1926, apoi preot necăsătorit pe 8 noiembrie același an. În 1926 același ierarh l-a hirotosit protopop onorific. În 9 aprilie 1928 a fost tuns în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. După câteva luni este hirotosit protosingel și arhimandrit (1929).

Episcop al Caransebeșului

În 1933 arhim. Vasile Lazarescu a candidat pentru scaunul vacant de episcop al Caransebeșului. Au fost patru candidați: diaconul Avram Imbroane, arhim. Filaret Scriban și arhiereul Tit Simedrea, Vasile Lazarescu a obținut 121 de voturi fiind declarat ales⁵.

Vineri, 9 martie 1934 s-a făcut investitura Preasfințitului dr. Vasile Lazarescu la Palatul Regal din București. Regele îi dăruiește ierarhului cărja arhierească, semnul distinctiv al puterii ierarhice recunoscând astfel în persoana alesului pe noul titular al Eparhiei Caransebeșului:

„Preasfințite Vasile, Episcop al Caransebeșului, devi astăzi Arhipăstorul Banatului, ținut frumos de români, zdraveni, muncitori care râvnesc la o viață mai bună. [...] Biserica a fost centrul vieții românești și e bine ca ea să rămâie tot astfel. [...] Preasfinția Ta, prin studiile ce le-ai făcut la Timișoara și în străinătate, prin timpul ce l-ai petrecut profesând la academiile de la Sibiu și Oradea-Mare, prin publicațiile ce le-ai făcut, ești îndeosebi pregătit pentru nobila misiune ce ți s-a încredințat. Cunoști viața noastră bisericească, cunoști tineretul pe care ani de zile l-ai pregătit pentru chemarea bisericească. Prin cultura ce ai dobândit, ești chemat să dezvolti puterea intelectuală a românismului, operă la care biserica națională trebuie să-și dea cu prisosință obolul său”⁶.

---

³ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 24-25.

⁴ Petrică Zamela, *op. cit.*, p. 27.

⁵ Ibidem, p. 36.

⁶ „Investitura Preasfințitului Episcop Dr. Vasile Lăzărescu”, în „Foaia Diecezană”, nr. 10 / 1934, p. 9-10.

Noul ierarh s-a bucurat de o primire caldă la Caransebeș unde Preasfințitul a fost întâmpinat de toate autoritățile în frunte cu Primarul orașului care l-a bineventat pe noul, cel mai important cetățean al Orașului. Din gara Caransebeș s-a format un conduct, gardat de două plutoane de cavalerie, parcurgând drumul principal până la biserica catedrală⁷.

Ca ierarh s-a evidențiat prin hărnicie efectuând vizite pastorale în parohii, sfințind biserici și case parohiale, ocrotind pe românii din Banatul iugoslav. A sprijinit Academia Teologică din Caransebeș și a publicat două volume omiletice.

Grija față de biserici

A efectuat 200 de vizite la bisericile din eparhie. Vom menționa doar lucrările efectuate la bisericile din zona Deta. Acestea au fost primele cercetate de ierarhul bănățean.

1935 – S-au zidit noi biserici: Șipet și s-au efectuat lucrări capitale la bisericile din Banloc, Berecuța, Cerna, Jebel, Sculea, Toager, Voiteg, Cebza, Ciacova, Deta, Macedonia. S-au reparat casele parohiale din Ciacova, Petroman și Voiteg. S-au reparat școlile din Denta, Ghilad și Macedonia. S-au cumpărat câte două clopote pentru bisericile din Folea, Omor (azi Rovinița Mare, jud. Timiș) și Voiteg.

1936 – s-a finalizat biserica din Șipet. Reparații la edificiile bisericesti: Banloc, Pădureni, Gaiu Mic, Obad. S-au reparat casele parohiale din Tolvădia, Cebza, Ciacova, Denta, Partoș.

1937 – reparații la bisericile din Gaiu Mic, Banloc, Birda, Cerna, Ciacova, Ghilad, Pădureni, Toager. S-au pictat bisericile din Pădureni și Cerna. Au fost cumpărate clopote pentru bisericile din Folea și Opațița. S-au reparat casele parohiale din Obad, Omor, Petroman și Tolvădia. La Tolvădia a fost zidită o Casă Națională.

1938 – lucrări la biserica din Clopodia, reparații la cele din Berecuța, Ciacova, Ghilad, capela din Mănăstire. S-au renovat casele parohiale din Banloc, Ciacova, Denta, Gaiu Mic, Omor, Partoș, Toager, Tolvădia. S-a zidit o casă parohială în Lățunaș, iar la Dolaț s-a ridicat o clopotniță. A fost reparată școala din Birda iar la Gaiu Mic a fost ridicat un monument al eroilor.

---

⁷ „Intronizarea P. S. Episcop Dr. Vasile Lăzărescu al Caransebeșului”, în „Foaia Diecezană”, nr. 14 / 1934, p. 14.

1939 – s-au renovat bisericile din Cebza, Denta, Gaiu Mic, Macedonia, Omor, Pădureni, Partoș, Petroman. A fost finalizată casa parohială din Lățunaș. S-au reparat casele parohiale din Denta, Macedonia și Pădureni.

Monahismul bănățean

O realizare deosebită a episcopului Vasile a reprezentat-o strădania de reînviere a monahismului. Mănăstirea Săracă, strălucită vatră de spiritualitate și cultură creștină a fost răscumpărată de la urmașii familiei nobiliare care au stăpânit domeniul de la Șemlacu Mare. Mănăstirea socotită „pepinieră de schismatici” a fost desființată de autoritățile imperiale în anul 1788 ajungând mai apoi în proprietatea unui funcționar sârb din Timișoara⁸.

Prin grija episcopului Lazarescu a fost trecută în patrimoniul Eparhiei Caransebeșului (1934). A fost renovată biserica, refăcându-se părțile care lipseau, apoi s-au construit chiliile și unele dependințe. Episcopul Caransebeșului a contribuit personal la renovarea mănăstirii, pentru început cu suma de 10.802 lei pe care a suplimentat-o de mai multe ori. În 1938 au fost instalate aici călugărițe aduse de la Sucevița și Agapia.

Dincolo de reparații edilitare și aducerea monahiilor, P. S. Vasile a reușit să transforme mănăstirea într-un centru de spiritualitate ortodoxă.

Lăcașul monahal din Șemlacu Mic a fost un centru de unire a tuturor credincioșilor. Se păstrează organizarea unui pelerinaj la hramul mănăstirii: Vestea bună dată de la Sf. Altare a mers din gură în gură și credincioșii s-au pregătit pentru calea pocăinței. Tănări și bătrâni, femei, bărbați și foarte mulți copii au pornit la drum din depărtări considerabile. Din protopopiatul Buziașului au venit: Berecuța în frunte cu preotul Ioan Halas, [...] Birda, [...] Cerna cu preotul Siviu Mioc, [...] Folea cu preotul Simeon Țona, Opațița cu preotul Tiberiu Mărgineanțu, Sculea cu preotul Ioan Ogârlaci, [...] Șipet cu preoții Nicolae Stoia și Petru Turlici. [...] Din protopopiatul Vârșeșului: Butin cu preotul Nicolae Călniceanu, Clopodia cu preotul Miron Bălean, Dejan, Ferendia cu preotul Traian Olde, Gătaia cu preotul Petru Raica, Gherman cu preotul Gheorghe Pascu, [...] Jamu Mare cu preotul Moise Mreja, Lățunaș cu preotul Simion Stoica, Percosova cu preotul Nicolae Ivu, Șemlacu Mare cu preotul Mircea Popovici. [...].

Din Șemlacu Mare au fost școlarii formând un cor, iar din Gătaia a fost corul plugarilor. Întinderea litiilor pe culmea colinelor cari înconjură Sf. Loc,

---

⁸ Valentin Bugariu, *Gătaia. Monografie*, Editura Sitech, Craiova, 2018, p. 213.

era neîntreruptă, iar coborârea lor în luncă a umplut de viață liniștea ce stăpânește ținutul. Văzduhul s-a umplut de laude și preamărirea lui Dumnezeu a fost unanimă, dorința inimilor ce s-au ostenit până aici. Sf. Locaș e neîncăpător dar lumea e fericită că se știe la adăpstul zidurilor cernite de veacuri. Vecernia s-a celebrat în Sf. Mănăstire. Binecuvântarea Litiei însă s-a săvârșit în aer liber pontificând protopresb. Ioan Geția din Buziaș, însărcinat cu conducerea acestui pelerinaj⁹.

Vizite canonice

În 1934 episcopul Vasile a făcut mai multe vizite canonice în plasa Ciacovei. La orele dimineții însoțit de colaboratori, P. S. Vasile a ajuns în parohia Lighed (azi Pădureni, jud. Timiș). Aici au putut fi observate mai multe realizări: Lighedenii, în ultimul deceniu, au zidit una din cele mai frumoase Case Naționale, o școală primară de model, casă parohială, un monument al eroilor comunei, au făcut mari îmbunătățiri bisericii și înfrumusețări cimitirului. După citirea raportului de către preotul Constantin Tismonariu, parohul locului, P. S. Vasile oficiază Sf. Liturghie împreună cu un sobor format din prot. Augustin Ghilezan (Ciacova), preoții din Jebel, Ghilad, Banloc, Voiteg, Cebza, Macedonia, Lighed, diac. Teodor Roșea. La priceasnă, episcopul Vasile a predicat. În după-amiaza zilei a slujit Vecernia în parohia Petroman. Răspunsurile au fost date de corul bisericesc. La Praznicul Adormirii Maicii Domnului, Preasfințitul Vasile a săvârșit slujba de târnosire și Sf. Liturghie în biserica din Ghilad. La priceasnă episcopul a vorbit celor prezenți despre însemnătatea praznicului. În după-amiaza zilei a săvârșit Vecernia în biserica din Voiteg. Răspunsurile au fost date de corul din localitate condus de învă. Ionel Băcală. La sfârșitul Vecerniei P. S. Sa. a ținut o predică despre „Slujba de creștin a plugarului”. La plecarea din biserică a cântat corul din Folea condus de I. Lina.

În Duminica după Praznicul Adormirii Maicii Domnului, P. S. Vasile a sfințit biserica din Macedonia asistat de protopopul Ciacovei și preoții din apropiere. La orele 16,00 a fost oficiată slujba Vecerniei în biserica din Cebza, episcopul Vasile a predicat tâlcuind stihurile troparului Sf. Treimi¹⁰.

---

⁹ Ioan Geția, „Pelerinajul la Sf. Mănăstire Săraca în 6 Aug. a. c. în „Foaia Diecezană”, nr. 34 / 1938, p. 2.

¹⁰ „Vizitații canonice”, în „Foaia Diecezană”, nr. 34 / 1934, p. 2-3.

Activitatea culturală

Imediat după instalarea ca episcop, vlădica Vasile a creat un fond pentru zidirea unui nou sediu pentru Academia Teologică din Caransebeș și a oferit 28 de apartamente cadrelor didactice și consilierilor eparhiali. Pentru studenți a zidit un nou cămin și a reorganizat librăria și tipografia diecezană¹¹.

A primit profesori noi: dr. Laurențiu Busuioc, dr. Mircea Chialda, dr. Petru Rezuș, dr. Gheorghe Cotoșman, dr. Marcu Bănescu, dr. Nicolae Corneanu, dr. Dumitru Belu.

A acordat burse pentru studenții merituosi. Au beneficiat între alții de astfel de ajutoare: Ieremia Ghita, Traian Dobromirescu, Cornel Olariu, Gheorghe Geția. Doi teologi, Victor Vlăduceanu și Marcu Bănescu au primit burse și pentru continuarea studiilor teologice la Cernăuți.

În calitate de conducător al eparhiei, Vasile Lazarescu a vizitat de mai multe ori Academia Teologică, asistând la cursuri. A inspectat internatul, interesându-se de viața pe care o duc studenții, dându-le sfaturi folositoare. A luat parte la întâlnirile festive ale Academiei, precum și la conferințele publice, șezătorile religioase, organizate în Postul Mare; a prezidat examenele anuale și cele generale de la finea anului, într-un cuvânt, s-a interesat îndeaproape de tot ce contribuia la bunul mers al școlii¹².

Episcop, Arhiepiscop al Timișoarei și Mitropolit al Banatului

În anul 1939 a fost înființată Episcopia Timișoarei ca sufragana a Mitropoliei Ardealului. Episcopia cuprindea toate parohiile din județul Timiș-Torontal, precum și parohiile din protopopiatele Belinț, Balinț și Birchiș aflate în județul Severin. Atribuindu-i-se, spre folosință, o suprafață de 300 de hectare de pădure și 100 ha. cultură. La 1 aprilie 1940 Eparhia Timișoarei a primit de la P. S. Vasile, episcopul Caransebeșului două protopopiate întregi, al Buziașului și al Ciacovei și 11 sate din partea protopopiatului Vârșețului cu un total de 73 de parohii și 74 preoți¹³.

Prin votul Colegiului electoral bisericesc de la București din 12 iunie 1940, dr. Vasile Lazarescu a fost ales episcop eparhiot. La 13 martie 1941 Regele Mihai I în sala Tronului din Palatul Regal i-a înmânat arhiereului ales

---

¹¹ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 41.

¹² Petrică Zamela, *op. cit.*, p. 57.

¹³ „Adunarea eparhială”, în „Foaia Diecezană”, nr. 13 / 1940, p. 1.

cârja arhierească. Întronizarea a avut loc la 25 martie 1941, zi în care a fost prăznuită Bunavestire¹⁴.

La 7 iunie 1947 Episcopia Timișoarei a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, titularul fiind înălțat în demnitatea de arhiepiscop. Pe 2 iulie 1947 a fost reactivată Mitropolia Banatului cu două eparhii: Arhiepiscopia Timișoarei și Episcopia Caransebeșului.

Mihai I

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională, Rege al României.

La toți cei de față și viitori sănătate

Lege,

Pentru înființarea Mitropoliei Ortodoxe a Banatului

Art. 1 Se înființează, pe data publicării prezentei legi,

Mitropolia Ortodoxă Română a Banatului.

Art. 2 Mitropolia Ortodoxă Română a Banatului cuprinde eparhiile: Arhiepiscopia

Timișoarei, Morisenei și Lipovei

și Episcopiei Caransebeșului. [...].

Art. 3. Înaltpreasfințitul Arhiepiscop al Timișoarei

devine și Mitropolit al Banatului”¹⁵.

Catedrala mitropolitană

Pentru ridicarea catedralei mitropolitane a fost ales din cele 7 proiecte cel al arhitectului Ioan D. Traianescu, profesor la Academia de Arhitectură din București. Zidirea catedralei a început la 16 martie 1936.

În 1943 Vasile Lazarescu a donat pentru terminarea lucrărilor de la catedrală un milion de lei.

Sub directa supraveghere a episcopului Vasile s-au realizat următoarele lucrări: de tâmplărie (uși, strane, dulapuri, cuier etc.); de sculptură și auritură (iconostasul, policandrele, tronul arhieresc și al Maicii Domnului,

---

¹⁴ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 68; 71.

¹⁵ „Mitropolia Banatului”, în „Biserica Bănățeană”, nr. 40-43 / 1947, p. 1.

amvonul); de pietrărie artificială (pardoseală internă și mozaic); de pictură executată de pictorul Anastasie Demian; de pietrărie naturală, zidărie și dulgherie; de marmură naturală și artificială și alte lucrări mai mici¹⁶.

La 6 octombrie 1946 catedrala a fost sfințită de către patriarhul Nicodim Munteanu și un sobor de 6 arhieri între care mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului. Ai fost prezenți Regele Mihai I al României, primul ministru, trei miniștri și doi generali.

Regele Mihai I îmbrăcat în veșmânt ritual, participă activ la sfințire, ungând cu Mir zidurile catedralei, după care se retrage. La Liturghie au participat toți ierarhii, mai puțin patriarhul care sa plecat împreună cu Regele¹⁷.

Academia Teologică din Timișoara

În urma Dictatului de la Viena, Episcopia Oradiei s-a mutat la Beiuș, iar Academia Teologică a fost divizată: patru profesori și studenții la Arad, iar ceilalți patru profesori la Caransebeș. La inițiativa episcopului Vasile Lazarescu, Academia Teologică de la Oradea a funcționat la Timișoara. La 2 noiembrie 1941 în edificiul care a aparținut Camerei de Comerț de pe Bulevardul C. D. Loga, nr. 3 donat Episcopiei a început un nou an universitar cu 46 studenți.

Cea mai de seamă activitate extrașcolară a profesorilor a constat în organizarea, la îndemnul episcopului Vasile, de conferințe publice, ținute în după-amiezele sâmbetelor din Postul Mare. Se dezbăteau teme teologice, filosofice, istorice, social-culturale, în acordurile corului studenților, care executa piese corale adecvate momentului¹⁸.

Canonizarea Sfântului Iosif cel Nou

La inițiativa Patriarhiei Române au fost canonizați, adică trecuți în rândul sfinților o seamă de cuvioși români sau cu moaște păstrate în România. Din Banat a fost canonizat în 1956, cu prilejul împlinirii a 360 de ani de la adormire, Cuviosul Mitropolit al Timișoarei, Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș. Mitropolitul Vasile Lazarescu a fost nu doar inițiatorul acestul

---

¹⁶ Petrică Zamela, *op. cit.*, p. 77.

¹⁷ *Ibidem.* p. 79.

¹⁸ *Ibid.*, p. 80-81.

demers, ci cel care a vegheat la buna desfășurare a întregului proces care a fost compus din acțiunea de deshumare a osemintelor, transportul acestora la catedrala din Timișoara, îndeplinirea cerințelor sanitare pentru acest lucru. Ba, mai mult a organizat slujbele ceremoniale pentru proclamarea Sfântului Iosif cel Nou cu zi de cinstire în 15 septembrie¹⁹.

Vizite canonice

Ca episcop apoi ca arhiepiscop și mitropolit al Banatului, Înaltpreasfințitul Vasile a continuat șirul vizitelor canonice în Eparhia Timișoarei și Caransebeșului, deoarece istorica Episcopie a Caransebeșului a fost contopită în 1949 cu cea a Timișoarei.

În 20 iunie 1943 Preasfințitul Vasile a poposit în parohia Opațița păstorită timp de 20 de ani de preotul Tiberiu Mărgineanțu. Parohul a fost apreciat de ierarh datorită activității pastorale și științifice ca unul ce a adus „un real serviciu bisericii noastre”. A devenit colaborator apropiat al ierarhului în diferite slujiri: administratorul Catedralei, consilier eparhial la Timișoara. După amiază Preasfinția Sa a vizitat parohia Berecuța unde a asistat la serviciul Vecerniei. Aici a slujit alături de paroh, preotul Ioan Mărgineanțu din Birda. La slujbă a participat și preotul Iuliu Crainic de la parohia Sîngeorge²⁰.

Episcopul Vasile a sfințit la 27 octombrie biserica din comuna Cebza. Pictura murală a fost realizată în mai puțin de un an de pictorul bănățean Simion Băcală²¹.

Duminică, 1 iunie 1952 Arhiepiscopul și Mitropolitul Vasile a fost prezent în parohia Obad din raionul Deta. A fost întâmpinat de un sobor format din protopopul raional, Gh. Milovan, parohul locului, 9 preoți între care pr. George Florin de la Birda, diaconul ceremonial și un număr mare de credincioși.

A fost sfințită biserica apoi a fost oficiată Sfânta Liturghie. Predica a fost susținută de Chiriarh și a fost substanțială. A accentuat faptul că: Biserica este aceea care, ca o mamă adevărată ne îndrumă pe calea propovăduirii adevărului spre cunoașterea lui Dumnezeu și a vieții veșnice. Cei ce s-au

---

¹⁹ Valentin Bugariu, *Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș, ocrotitorul Banatului*, Editura Tiparnița, Arad, 2016, p. 7-12.

²⁰ Rap., „Sfințirea bisericii din Opațița”, în „Biserica Bănățeană” nr. 27 / 1943, p. 4.

²¹ I. Olariu, „Sfințirea bisericii din Cebza” în „Biserica Bănățeană”, nr. 45-46 / 1946. p. 5.

bucurat de nădejdea vieții veșnice au fost mucenicii, ale căror moaște au fost așezate în Sfântul Altar.

Ierarhul timișorean a realizat și vizite inopinate. Astfel că în 6 mai 1955 a vizitat parohiile Jebel, Pădureni și Voiteg. În 19 septembrie 1955 a vizitat parohia Ciacova.

Cu prilejul acestor vizite, Î. P. S. Sa, a inspectat oficiile parohiale s-a întreținut cu preoții respectivi, interesându-se de activitatea lor pastorală²².

Misiunea în Basarabia și în Transnistria

În 15 august 1941 s-a înființat Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria cu binecuvântarea patriarhului Nicodim și sprijinul mareșalului Ion Antonescu. În 31 august 1941 mitropolitul Ardealului printr-o circulară își înștiința sufraganii de realizarea unei misiuni în Basarabia și Transnistria. Din eparhia Timișoarei a participat episcopul Vasile însoțit de 11 clerici. S-au oprit la catedrala din Chișinău distrusă de bolșevici apoi la Bălți unde P. S. Vasile a oficiat Liturghia. Pe 8 septembrie a vizitat localitatea Slobozia unde s-a sărbătorit hramul bisericii. Pe 9 septembrie au fost vizitate localitățile Iablona și Glodeni, satul Hanciu și schitul Sturzești.

Pe 11 septembrie P. S. Sa a vizitat Spitalul Militar din Bălți unde a oferit bolnavilor cărți și icoane. În Duminica din 14 septembrie a oficiat Liturghia în catedrala din Bălți. Un popas a fost făcut la Mănăstirea Căpriană unde a oficiat un parastas pentru mitropolitul Gavriil Bănulescu (1746-1821).

De aici a fost trecut Nistrul ajungându-se în Transnistria vizitându-se mai multe localități: Mălăești, Grigorianopol și Dubăsari unde s-au oficiat slujbe religioase²³.

În drumul misiunii noastre, am cutreierat peste 85 de sate basarabene, biruind orice neajuns, trecând peste piedici ținta noastră fiind, îndeplinirea imperativelor naționale și creștine, pe care biserica și țara ni le-au încredințat²⁴.

---

²² Arhiepiscopia Timișoarei, *Mitropolitul dr. Vasile Lazarescu al Banatului (1947-1961) – 70 de ani de la întronizare*, Editura Partos, Timișoara, 2017, p. 78-79; 94; 99.

²³ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 105-108.

²⁴ Horia Vișoiu, „Misiune Sfântă în Basarabia desrobă (fragmente)”, în vol. Ion Murariu (coord.), *Condeierii noștri. Antologie a creatorilor din Giroc și Chișoda*, Ediție îngrijită, cuvânt înainte și glosar de..., Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 175.

Opera scrisă

Încă din perioada de activitate didactică Mitropolitul Vasile Lăzărescu a conceput și apoi a tipărit mai multe studii: „Cultul inimii lui Iisus la romano-catolici” în Anuarul IV al Seminarului Andreian”, Sibiu, 1923, p. 3-29 (și extras, 95 p.); „Creștinismul și cultele oculte” în „Anuarul V al Seminarului Andreian”, Sibiu, 1924, p. 3-36.

Ca episcop al Caransebeșului a publicat *Pârga darului. Cuvântări*, Caransebeș, 1938, 111 p. și *Praznic luminat. Gânduri de sărbători*, Caransebeș, 1940, 208 p.

Ajuns Mitropolit al Timișoarei a publicat volumul: *În ce ne deosebim...?*, Timișoara, 1955 iscălit cu pseudonimul Bisericanul Ortodox.

A realizat mai multe traduceri care din păcate au rămas în manuscris: *Eternul din om*, lucrare filosofică editată de Max Scheler la Leipzig în 1921. Lucrarea a fost tradusă în 1955. Alte două traduceri din filosofia germană: Fritz Heinemann, *Drumuri noi în filosofie – spirit, viață, existență. O introducere în filosofia contemporană* (1929) și Hernrich Straubinger, *Introducere în filosofia Religiei*, Freiburg, 1939²⁵.

Dincolo de studii și volume, Ierarhul bănățean este autorul unor pastorale, articole, recenzii, alte cuvântări în presa bisericească.

Destituirea Mitropolitului

Faptele Mitropolitului au fost „reevaluate” de noul regim politic. Astfel a fost realizat de către Securitate un Dosar care cuprinde activitatea ierarhului înainte și după 23 august 1944.

Înainte de venirea regimului comunist la putere, episcopul Vasile Lazarescu al Caransebeșului l-a socotit în Pastorală de Crăciun a anului 1940 pe conducătorul statului „soldat și patriot încercat”, a sfințit o troiță ridicată de legionari între Căpăt și Buziaș, a primit în gara din Caransebeș delegația fascistă italiană oferindu-i o cruce. Tot în această perioadă l-a poftit la masă la reședința eparhială pe Horia Sima.

După rebeliunea legionară (1941) a sprijinit refugierea a 150 de legionari în Banatul iugoslav, adunându-se și fonduri aici pentru „ajutorul legionar”. Înainte de 1944 episcopul a fost membru al P. N. Ț - Maniu având legături strânse cu Sever Bocu.

---

²⁵ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 98-100.

După 1944 a sprijit persoane socotite a fi ostile regimului: oameni politici, juriști, profesori, preoți. A acordat ajutoare în bani dar și a angajat pe unii în serviciul Mitropoliei (șoferi, magazioneri, cântăreți de strănă ș. a.). În sarcina Mitropolitului au căzut și alte delictе: oferirea unor mese și ascultarea unor posturi de Radio străine cu persoane socotite vrăjmașe regimului.

A fost învinuit pentru predică. La Glodeni în Basarabia, episcopul Vasile a afirmat: „...păstrând credința noastră ortodoxă; dragostea față de Rege și supunerii Legii, vom păstra unitatea noastră națională și religioasă în granițele de la Banat și până la Bug”²⁶.

Mitropolitul s-a opus Securității în 1950, cea din urmă a interzis procesiunea din Vinerea Mare și a ordonat ca totul să se desfășoare în interiorul Catedralei. Ierarhul însă a săvârșit Prohodul Domnului după tipicul ortodox.

Prin intermediul vizitelor pastorale a înconjurat poporul creștin la rezistență împotriva ateismului propagat de regim. La Mănăstirea Partoș, a spus „Legătura cu trecutul să ne fie un sprijin și pavază ocrotitoare în lupta ce avem de dus”²⁷.

Chiriarhul din Timișoara a avut legături cu Dumitru Steanță fondator al organizației „Sumanele negre” din comuna Sărmășel, jud. Cluj. L-a ajutat material și i l-a recomandat pe episcopul Andrei Magieru ca om de încredere.

La agravarea situației mitropolitului a contribuit și răcirea relațiilor cu Petru Groza, primul ministru și membru în Adunarea Eparhială și Petre Constantinescu-Iași, ministru al Cultelor.

Au devenit surse de informare a Securității aproape toți colaboratorii Mitropolitului Vasile, unii iscăbind note informative cu privire la activitatea ierarhului. Într-o discuție cu un astfel de agent Mitropolitul face următoarea destăinuire:

„Să nu te miri, dacă auzi într-o bună zi, că pe vlădica l-au dat afară și l-au închis la mănăstire. Nu este greu să-ți găsească o vină. Sunt mereu suspectat și mă simt parcă supravegheat de personalul meu de la Mitropolie. Vezi mai toți câți au fost în jurul meu au părăsit preoția și au luat posturi mirene, uite și pe părintele Secoșan pe care-l țineam ca pe propriul meu copil, el m-a denunțat pe nedrept, scornind minciuni pe seama mea. Apoi în cine să mai ai încredere?”²⁸.

---

²⁶ Petrică Zamela, *op. cit.*, p. 121.

²⁷ *Ibidem*, p. 122.

²⁸ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 144.

Cauza principală a destituirii a fost de natură economică. A fost acuzat de sustragerea unor fonduri bănești și materiale de construcție. A fost realizat chiar un control financiar la Mitropolie. În urma „neregulilor găsite” însumând un prejudiciu de 3.668.607 lei a fost acționat în judecată mitropolitul și unii dintre colaboratorii apropiați.

Din punct de vedere canonic, Sinodul Patriarhiei (9-10 noiembrie 1961) a comis o eroare. Îndepărtarea din scaun nu înseamnă vacantarea postului și nici alegerea unui nou titular. Îndepărtarea temporară din funcție pentru a-și ispăși o pedeapsă, ca apoi, după ispășirea ei, să se poată întoarce în postul său cu toate drepturile legale. El nu a fost judecat, nici depus din treaptă sau caterisit²⁹.

A fost pedepsit cu domiciliul obligatoriu la Mănăstirea Brâncoveanu apoi la Cernica în 1962. Aici s-a stins din viață Mitropolitul Vasile în 21 februarie 1969. A fost înhumat în cripta familiei din Jadani apoi a fost reînhumat la Catedrala Mitropolitană în cavoul ierarhilor.

În istoria Eparhiei Timișoarei, chipul Mitropolitului Vasile este pomenit prin câteva realizări notabile: finalizarea și construcția Catedralei (1946); efectuarea a 261 de vizite canonice și sfințirea a 101 biserici; reînființarea Protopopiatului Făget (1952); sprijinirea Seminarului Teologic și Școlii de cântăreți din Caransebeș; canonizarea Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș, vizitarea unor biserici din fosta Iugoslavie și U. R. S. S³⁰.

---

²⁹ Petrică Zamela, *op. cit.*, p. 197

³⁰ Marius Florescu, „Mitropolitul Vasile Lazarescu (1947-1961)” în vol. *Arhiepiscopia Timișoarei, Mitropolitul Vasile Lazarescu al Banatului (1947-1961) – 70 de ani de la întronizare*, Editura Partoș, Timișoara, 2017, p. 13-14.

EROI, INVALIDI, VICTIME COLATERALE

Dușan BAISKI

La Cenad, județul Timiș, există mai multe monumente¹ ale eroilor din cele două războaie mondiale: în curtea Bisericii Ortodoxe Române, un monument dedicat eroilor cenăzeni români din Primul Război Mondial, ridicat în 1937; în curtea Bisericii Ortodoxe Sârbe, un monument ridicat în memoria cenăzenilor sârbi din Cenad din Primul Război Mondial și, separat, un monument al ostașilor sovietici și două pietre funerare, în memoria celor 93 de ostași și trei ofițeri sovietici căzuți în cel de-al Doilea Război Mondial, în luptele pentru eliberarea Cenadului.

În centrul comunei, aproape de Biserica Ortodoxă Română, lângă șoseaua internațională (DN6), se află un monument dedicat inițial eroilor români din Primul Război Mondial, dar care, după 1945, a devenit monument comun, fiindcă pe el au fost adăugate nume ale cenăzenilor de diferite etnii, căzuți sau dispăruți în luptă în cel de-al Doilea Război Mondial. La cimitirul romano-catolic a fost înălțat în 1926 un monument al eroilor germani cenăzeni din Primul Război Mondial, pe care, după 1945, au fost adăugate plăci de marmură cu numele germanilor cenăzeni căzuți/dispăruți în cel de-al Doilea Război Mondial, precum și ale celor decedați în timpul deportării în U.R.S.S. sau în Bărăgan. De asemenea, cimitirul mai adăpostește și mormintele a șase militari germani căzuți la Cenad în timpul luptelor cu armata sovietică în octombrie 1944. În interiorul Bisericii Romano-Catolice se găsesc fixate pe zid mai multe plăci de marmură, cu numele morților și dispăruților de etnie

---

¹ Baiski, Dușan, *Cenad. Studii monografice*, ediția a II-a, Editura Artpress, 2015, Timișoara, pag. 194-203.

germană în cele două războaie, cât și ale celor decedați în timpul deportării în U.R.S.S. și Bărăgan.

De ce anume pe cel puțin monumentul comun nu se află **toate** numele celor decedați/dispăruți pe front, în cel de-al Doilea Război Mondial, este o întrebare la care e greu, dar nu imposibil de răspuns. Numai că pentru a răspunde sunt necesare argumente plauzibile, dacă nu, firește, chiar dovezi. Până una-alta, putem doar presupune că lipsa dăltuirii unor nume de eroi pe monumentul comun se datorează: a) unor comandamente politice de moment (de genul impus de comuniști, pentru reprezentarea pe monument a tuturor etniilor cenăzene; b) diferențierea între cei buni și cei răi, cei buni fiind, firește, eroii învingătorilor în război și aliații acestora (inclusiv unii șvabi cenăzeni care au luptat în Armata Română) c) lipsa informațiilor cu privire la eroi. Tindem să credem că a existat o oarecare grabă în a dăltui pe monument nume de eroi, dar totodată și o lipsă de viziune de ansamblu datorată presiunilor politice, mai cu seamă.

Documente și fișe întocmite de comitetul/biroul I.O.V.R. (Invalidi, Orfani și Văduve de Război) Cenad au fost trimise², în mai multe etape (ultima găsită de noi, fiind 10 aprilie 1946), atât la Prefectura județului Timiș-Torontal, cât și la Institutul Central de Statistică din București. În textul de față ne-am bazat doar pe fișele și documentele aflate la Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosarele nr. nr. 2/1940, 1/1942-1946, 2/1943-1948. Din nefericire, din momentul în care Biroul I.O.V.R. Cenad a avut la dispoziție o mașină de scris, multe documente rămase în arhiva locală au fost doar copiile de proastă calitate, hârtia copiativă (indigo-ul) folosită fiind extrem de uzată, ca atare acestea sunt absolut ilizibile, fără nicio valoare documentară.

În timp, actuala comună Cenad a purtat diverse denumiri, prima fiind Morisena. Pe 11 ianuarie 1949, Cenadul Mare (locuit preponderent de români și sârbi) și Cenadul Vechi (locuind preponderent de germani șvabi) se unifică sub denumirea de Cenad. În documente apar Cenadul-Vechiu și Cenadul-Mare.

În câteva cazuri, pentru care există două sau chiar trei documente pentru una și aceeași persoană, am găsit diferențe atât la transcrierea numelui, cât și la data decesului sau dispariției de pe front. De asemenea, am dat de diferențe între numele din documente și numele dăltuite pe monumentul comun al

---

² Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosar nr. 1/1942-1946, f. 59.

eroilor din Cenad. Pe de altă parte, numărul eroilor din cel de-al Doilea Război Mondial este sensibil mai mare decât al celor trecuți cu numele pe acest monument. Referitor la grafia numelui, trebuie neapărat precizat că autoritățile românești au recurs, la fel ca cele maghiare de dinainte de Marea Unire la ortografierea maghiară, la ortografierea românească. Ca atare, nume de botez precum Johann, János sau Jovan au devenit Ioan. Un Santa a devenit Șanta, un Gräbeldinger a devenit Grabeldinger sau Grebeldinger, iar un Jeftić a devenit Eftici sau chiar Ertin sau Eftin. Totul după pofta sau (in)cultura unui anglofon (funcționar, astăzi bugetar) militar sau local. De unde și greutatea, chiar imposibilitatea, de a găsi la arhivele militare române de la Pitești documente lămuritoare cu privire la eroi.

Unele denumiri de localități unde au murit cenăzenii au fost transcrise greșit. De exemplu, Warwarowka, notată în documente a fi undeva în Ucraina, nu există cel puțin cu această ortografie. Am găsit doar Varvarovka, denumire purtată de patru localități din Rusia, dar și una din Belarus. Iar o localitate notată ca Jurijewka nu am găsit, ci doar Jurjevka, situată în Regiunea Kemerovo, aproape de Mongolia.

Facem observația că, în majoritatea cazurilor, cenăzenii au murit/dispărut pe Frontul de Est, în U.R.S.S., în luptele de la Cotul Donului, la Stalingrad (astăzi, Volgograd), dincolo de Bug, în Moldova (actuala Republica Moldova). Dar trebuie neapărat remarcat faptul că mulți au fost dați dispăruți pe front la 23 august 1944, ziua în care România a întors armele împotriva Germaniei. Ce anume s-a întâmplat atunci? De ce au dispărut atât de mulți cenăzeni într-o singură zi? Să fi fost răzbunarea (logică, nu-i așa?) aliaților germani de până atunci? Foarte puțini sunt cei care au căzut pe Frontul de Vest (incluzând aici și Budapesta). În luptele din septembrie-octombrie de la Cenad au fost și câteva victime „colaterale” (potrivit limbajului de lemn al N.A.T.O. de după 1999, anul agresiunii acestei anexe militare a companiilor transnaționale, fără autorizare din partea Organizației Națiunilor Unite, asupra unui stat european suveran), adică civili, cazurile fiind prezentate în documentele găsite de noi drept accidente de război.

Potrivit documentelor accesibile în dosarele de la Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (S.J.T.A.N.), amintite mai sus, din cele 100 de persoane ale căror nume le-am identificat, 52 sunt trecute pe monumentul comun al eroilor din Cenad, iar 48, nu. Mai există un nume de cenăzean dispărut (Fazekas), pentru care nu am găsit vreo referire ca fiind rezolvat. Pentru a evita la maximum trimerurile la note de subsol, la fiecare nume am

amintit, la final, doar numărul dosarului/dosarelor și al filelor în care am găsit datele respective.

Dar iată și o parte din numele cenăzenilor care au murit/dispărut în cel de-al Doilea Război Mondial, eroi pentru care am găsit în documente mai mult decât un simplu nume pe monumentul comun (majoritatea numelor de mai jos neregăsindu-se însă pe acesta). Drept urmare, lipsesc din textul nostru numele eroilor pentru care nu am găsit la S.J.T.A.N., cel puțin deocamdată, ceva mai mult decât numele.

Ardelean Gheorghe, născut la 16 iunie 1922, la Ciumeghiu, județul Bihor, fiul lui Ardelean Gheorghe și Ilieșiu Floare, muncitor agricol, soldat la Regimentul 95 Infanterie, contingentul 1944, dispărut de pe câmpul de luptă la 23 august 1944, pe frontul de Est, la Sârca – Iași. A lucrat ca zilier, alături de alți bihoreni, pe câmpurile agricole din zona (tarlăua) Begova (Cenad). Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 48; nr. 2/1943-1948, f. 31, 53).

Baba Gheorghe, fiul lui Dimitrie și Elița, fruntaș în cadrul Regimentului 2 Roșiori, contingentul 1942, mort în luptele de la Klețkaia, în campania din Rusia din 1941. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1940, f. 17).

Belici Arcadie, fiul lui Alexa și Persa, soldat în Regimentul 18 Infanterie, contingentul 1943, a dispărut pe front la 23 august 1944, în luptele din Moldova. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 31; nr. 2/1943-1948, f. 54).

Blidariu Gheorghe, născut pe 23 februarie 1915, la Cenadul Mare, fiul lui Vichentie și Ana, de profesiune agricultor, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, a dispărut pe câmpul de luptă la Samoilowka (scris corect. Samoylovka), la nord de Volgograd (fostul Stalingrad), pe 7 februarie 1942. Numele său nu este trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 5).

Bolchiș Dimitrie, caporal în cadrul Regimentului 85 Infanterie, a dispărut pe front la 20 noiembrie 1942, în luptele de la Varilevka (inexistent pe hartă, dar există Vasilevka, nu departe de fostul Stalingrad). Căsătorit cu Bolchiș Elena. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 80).

Buciuman Gaicici Ioan, fiul lui Gaicici Ioan și Rozalia, soldat la Regimentul 18 Infanterie, contingentul 1943. A dispărut pe front la 5 februarie 1945, în luptele din Cehoslovacia. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 67).

Bugian Dimitrie, fruntaș în cadrul Divizionului 1 Artilerie Călărească, a decedat pe front la 16 noiembrie 1942, în luptele de la Stalingrad. Căsătorit cu Bugean Floare, cu care a avut un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 7; nr. 2/1943-1948, f. 33, 68).

Ciorda Milorad, fiul lui Milan și Boica, soldat în cadrul Regimentului 1 Infanterie (într-un alt document, Regimentul 90 Infanterie Grăniceresc), contingentul 1943, a dispărut pe front la 24 august 1944, în luptele din Moldova. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1940, f. 28; nr. 2/1943-1948, f. 57).

Ciurdar Mihai, fiul lui Petru și Oana, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, contingentul 1938, dispărut în campania din Rusia la 1 decembrie 1942. (Dosar nr. 2/1940, f. 33).

Costa Iosif, fiul lui Costa Maria, soldat în cadrul Batalionului 11 Vânători de Munte, a dispărut pe front la 11 aprilie 1944, în luptele din Peninsula Crimeea (Rusia). Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (dosar nr. 2/1943-1948, f. 24).

Crăciun Simeon, fruntaș în cadrul Batalionului 8 Vânători de Munte, a dispărut pe front la 13 februarie 1943, în luptele de la Lebedinski (corect Lebedinskiy, la 120 km de Kursk, unde s-a dat cea mai mare bătălie de tancuri din istorie, finalizată cu victoria rușilor). Căsătorit cu Crăciun Catița, cu care a avut un copil. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 76).

Damian Dimitrie, născut la 24 mai 1922 la Cenadul Mare, fiul lui Damian Dimitrie și Drilea Ana, agricultor proprietar, caporal la Regimentul 94 Infanterie, mort pe câmpul de luptă la 17 februarie 1945, pe frontul de Vest. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 57).

Dean Vasile din Cenad „...a căzut pe câmpul de onoare în luptele contra bolșevicilor în ziua de 16 (a) V-a 1942. Locul unde este înmormântat nu se cunoaște până în prezent. Luați măsuri ca numele acestui erou să fie pomenit în biserică.” Așa scrie în depeșa trimisă Primăriei comunei Cenadul Mare la 16

iunie 1942 de către Regimentul 5 Vânători. Din răspunsul Primăriei Cenadul Mare, din 20 august 1942, reiese că Dean Vasile este fiul lui Ioan și Maria Boldovici și, în urma căsătoriei sale cu Anișoara Dean a luat numele de familie al acesteia. Din acest mariaj s-a născut o fiică. Întrucât Dean Vasile a avut domiciliul în București, Calea Călărașilor nr. 215, (probabil în chirie) la un anumit Drisu Vasile, decizia de ajutorare a familiei îi revenea Bucureștiului. Este trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad cu numele Boldovici Vasile. (Dosar nr. 2/1940, f. 45-46).

Eftici Dușan, (unchiul dinspre mamă al autorului textului de față), născut la 26 august 1920 la Sânpetru Mare, fiul lui Milan și Elena, muncitor agricol, soldat la Batalionul 16 Vânători de Munte, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august 1944, pe frontul din Moldova. Numele său apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni sub forma Jeftici, conform pronunției acestui nume sârbesc. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 55; nr. 2/1943-1948, f. 41).

Farago Iosif, născut la 23 februarie 1920, fiul lui Ilie Farago și Imre Etel, muncitor agricol, soldat la regimentul 11 Roșiori, mort pe câmpul de luptă la 20 noiembrie 1942, pe frontul de Est, la Glinovrebi. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 54; nr. 2/1943-1948, f. 10; nr. 2/1943-1948, f. 35).

Flueraș Gh. Nicolae, fiul lui Ana Flueraș, soldat în cadrul Regimentului 90 Infanterie, contingentul 1933, a dispărut pe front în campania din Rusia, în luptele de la Privolski (Rusia) din 20 noiembrie 1942. Într-un alt document, scrie că a dispărut pe front la 21 noiembrie 1942, în luptele de la Stalingrad. Există o localitate Voljski lângă Volgograd (Stalingrad), pe malul stâng al fluviului Volga. Căsătorit cu Flueraș Iuliana, cu care a avut un copil. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 36; nr. 2/1943-1948, f. 8, 83, 112).

Ghilot Petru Anton, născut pe 1 ianuarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Ghilot Petru și Sauer Magdalena, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 85 Infanterie, contingentul 1942, dispărut pe câmpul de luptă la 27 decembrie 1942, pe frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni, pe acesta existând însă numele lui Gilot Ioan. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 29).

Gräbeldinger N. Adam, (în documente, Grebeldinger) născut la 22 februarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Grebeldinger Nicolae și Koreck Magdalena, calfă de croitor, soldat la Regimentul 85 Infanterie, contingentul

1942, a fost dat dispărut de pe front în luptele de la Wersalschi (poate Wersalsky, dar, oricum, imposibil de localizat pe harta Google), din ziua de 27 decembrie 1942. Pe monumentul comun al eroilor din Cenad apare ca Grabeldinger Adam. (Dosarele nr. 2/1940, f. 30; nr. 1/1942-1946, f. 35).

Giulincev Ilie, născut la 23 februarie 1921, la Cenadul Mare, fiul lui Giulincev Gheorghe și Iancovici Elisabeta, calfă de frizer, soldat la Regimentul 90 Infanterie Grăniceresc, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august (în alt document, la 24 august) 1944, pe frontul din Moldova. Numele său de botez apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni sub forma de Ilia. (dosar nr. 1/1942-1946, f. 51).

Iancov Arsa, născut la 22 noiembrie 1898, agricultor proprietar, fiul lui Sava și Emilia (în altele documente, Milița), soldat la Regimentul 90 Infanterie, contingentul 1920. A decedat la 11 martie 1943, la Spitalul Militar din Brașov, de pe urma rănilor primite pe câmpul de luptă. Căsătorit cu Iezdimir Istirca, cu care a avut doi copii. (Dosar nr. 2/1940, f. 21; dosar nr. 1/1942-1946, f. 46).

Irimie Ioan, soldat în Regimentul 5 Vânători, a dispărut pe front la 7 februarie 1942, în luptele de la Samoilovka. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 31).

Iuhasz Iosif, fiul lui Iosif și Clara, soldat la Regimentul 12 Dorobanți, a dispărut pe front la data de 21 noiembrie 1942. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 38).

Isac Ioan, caporal în cadrul Divizionului 1 Artilerie Călărească. A dispărut pe front la 2 februarie 1943, la Stalingrad. Căsătorit cu Isac Roxa. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 8; nr. 2/1943-1948, f. 34).

Jivin Gheorghe, născut pe 9 martie 1904, la Cenadul Mare, fiul lui Jivin Jifco și Jivin-Dogojie Roxa, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 97 (în alt document, 96) Infanterie, contingentul 1928, mort pe câmpul de luptă la 27 septembrie 1943, pe frontul de Est, în luptele din portul Ticherei (neidentificabil pe hartă), în Caucaz. Din căsătoria sa cu Craiovan Siba (numele de botez Siba apare scris pe documente chiar de aceasta) a avut un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 39; dosar nr. 2/1943-1948, f. 5, 79).

Jivu Ioan, sergent în cadrul Regimentului 5 Vânători, dispărut pe front la 21 februarie 1942, în luptele de la Domacha (denumire neidentificabilă pe

hartă, însă există o localitate Domaha în Ucraina, lângă Dnipropetrovsk). Căsătorit cu Jivu Livia. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor de la Cenad. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 77)

Kollar Ioan, soldat la Regimentul 8 Dorobanți, a dispărut pe front la 26 noiembrie 1942, în luptele de la Cotul Donului. Căsătorit cu Kollar Rozalia, cu care a avut un copil. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 87.).

Koreck Anton, soldat în cadrul Batalionului 12 Vânători de Munte. A decedat la domiciliu, la 16 aprilie 1943. Căsătorit cu Koreck Barbara, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 73).

Koreck Gheorghe, născut pe 18 noiembrie 1921, la Cenadul Mare, fiul al lui Koreck Anton și Lux Ecaterina, muncitor agricol, soldat în cadrul Batalionului 10/16 Vânători de Munte, contingent 1943, dispărut pe câmpul de luptă pe 13 mai 1944, pe frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 34).

Koreck Nicolae, fiul lui Koreck Nicolae, soldat în cadrul Regimentului 8 Dorobanți, a dispărut pe front în perioada 19-26 noiembrie 1942, în luptele de la Cotul Donului. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 15).

Koreck Petru, născut 19 octombrie 1919, la Cenadul Mare, fiul lui Anton și Elisabeta, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 1 Roșiori, dispărut pe câmpul de luptă la 1 februarie 1943, pe frontul de Est. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 58).

Lazăr Ioan, jandarm sergent-major, a decedat în timpul luptelor de la Cenad din septembrie 1944. La 10 noiembrie 1944, Serviciul Sanitar al Județului Timiș-Torontal aprobă dezumarea sa și transportul în comuna Jabăr din județul Severin pentru a fi acolo reînhumat. (Dosar nr. 2/1940, f. 64).

Lutzo Mihai, fiul lui Mihai și Carolina, soldat în cadrul Regimentului 34 Infanterie, căzut pe front la Cotul Donului (Rusia) la 19 noiembrie 1942. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni, în schimb apare numele Luczo Iosif. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 14).

Malița Nicolae, născut la 23 noiembrie 1919, la Satu Nou, jud. Timiș-Torontal, fiul lui Malița Costa și Boleanț Aurelia, muncitor agricol, soldat la Regimentul 18 Infanterie, mort pe câmpul de luptă la 5 noiembrie 1944, la Budapesta. A lăsat în urmă pe văduva Elena Gâlcă (în alt document, Malița Iuliana) și un copil (născut la Șerpeni, Caliacra), rămas în grija lui Malița Elena (nu se specifică gradul de rudenie cu tatăl). Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 26; nr. 2/1943-1948, f. 61).

Micu Ioan, fiul lui Iovan și Ana, caporal în cadrul Regimentului 93 Infanterie „Cloșca”, mort în campania din 1941, în luptele de la Kristaovka. (Dosar nr. 2/1940, f. 47-48).

Miculescu Gheorghe, născut la 14 martie 1912, la Cenadul Mare, fiul lui Miculescu Dimitrie și Regep Maria, agricultor, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, dispărut pe câmpul de luptă la 1 decembrie 1942, pe frontul de Est. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 25).

Mijur Emerich, născut la 16 septembrie 1921, la Sărănad (Sălaj), fiul lui Mijur Emerich și Varga Elisabeta, muncitor agricol, soldat la Regimentul 94 (sau 34, potrivit altui document) Infanterie, dispărut pe câmpul de luptă la 21 noiembrie 1942, pe frontul de la Cotul Donului. Pe monumentul comun al eroilor cenăzeni este trecut cu numele de Miszur Emeric. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 28; nr. 2/1943-1948, f. 30, 82).

Mizu Petru, născut la 17 februarie 1921, la Cenadul Mare, fiul lui Svetozar și Elisabeta, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie, contingentul 1943, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august (într-un alt document, 26 august) 1944, în luptele din Moldova. Căsătorit cu Mizu Paulina. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 53; nr. 1/1942-1946, f. 43; nr. 2/1943-1948, f. 58, 59).

Muntean Gheorghe, fiul lui Dumitru și Maria, sergent la Regimentul 93 Infanterie, a dispărut pe front pe 15 septembrie 1944, în luptele din Ungaria. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 24).

Nedelcov Mladen, fiul lui Dușan și Cumria, soldat în cadrul Divizionului 1 (4, într-un alt document) Tunuri Munte, decedat la 14 octombrie 1942, la

Spitalul Militar din Beiuș. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 11; dosar nr. 2/1943-1948, f. 36, 81).

Obercnez Sava, (în alte documente, Oberkneževici) fiul Jivco și Dinca, a luptat ca soldat în cadrul Diviziei 36, Brigada IV, Batalionul 2, Compania 2, a voluntarilor partizani din Iugoslavia. A fost ucis în luptă la 14 martie 1945, fiind înmormântat în cimitirul din Velika Chichinda (astăzi Kikinda, Serbia). (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 136, 138).

Papeș Ioan, născut la 19 martie 1913, la Cenadul Mare, fiul lui Ilie Pescariu și Lucreția Pescariu (de observat că și soacra sa, respectiv mama soției sale Ana, a purtat tot numele de Pescariu), agricultor zilier, soldat în cadrul Regimentului 1 Artilerie, a decedat pe câmpul de luptă la 25 mai 1942, dincolo de Bug, la Pavlovka. Soția Ana s-a născut la Saint Paul, S.U.A. Cel care a întocmit fișa a fost învățătorul Traian Pescariu. Nu am aflat de unde a primit numele de Papeș. Mai există un erou din Primul Război Mondial cu același nume de familie și anume Papeș Gheorghe. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 3).

Regep Gheorghe, născut la 14 octombrie 1914, fiul lui Ioan și Elisabeta, de profesie frizer (patron), soldat la Regimentul 7 Pionieri, a decedat la 22 mai 1942, în timpul transportului său de la stația de trăsuri la ambulanța Diviei I Infanterie (ambulanța M.U. nr. 115), fiind rănit. A fost înmormântat a doua zi, pe 23 mai 1942, în cimitirul eroilor Diviziei I Infanterie din comuna Warwarowka (Ucraina), situat lângă șoseaua Warwarowka-Jurjiewka. (Dosarele nr. 2/1940, f. 49-51; nr. 1/1942-1946, f. 4; nr. 2/1943-1948, f. 86, 89).

Rusu Teodor, contingentul 1937, a dispărut pe front la 23 august 1944, în luptele din Moldova. A lăsat în urmă un copil orfan. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 65).

Sala Ștefan, născut la 22 august 1915, la Buntești, județul Bihor, fiul lui Costan și Ana, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 7 Vânători de Munte, dispărut de pe câmpul de luptă la 23 august 1944, în luptele din Moldova. Căsătorit cu Sala Florica, fără copii. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 40; nr. 2/1943-1948, f. 62).

Sauer Petru, fiul lui Sauer Petru și Lux Elisabeta, născut la 28 octombrie 1914, la Cenadul Vechi, muncitor agricol, soldat la Regimentul 6 Dorobanți, contingentul 1931, dispărut pe câmpul de luptă la 10 iulie 1941, pe frontul de Est. Căsătorit, fără copii. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 36).

Sava Matei Pavel, fiul lui Matei Maria, tată necunoscut, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie. Căsătorit, cu patru copii. Nu se specifică unde a decedat. Pe decizia din 20 ianuarie 1944, întocmită de Comitetul I.O.V.R. al comunei Cenadul Mare apare sub numele de Sava Pavel, soldat la Regimentul 5 Vânători Timișoara, dispărut pe front la 27 decembrie 1942. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 35; nr. 2/1943-1948, f. 12, 27, 78).

Schneider Iosif, născut pe 7 ianuarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Petru și Elisabeta, muncitor agricol, soldat la Regimentul 5 Vânători, a dispărut pe câmpul de luptă la 27 decembrie 1942, pe frontul de Est. Numele nu-i este trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 24).

Schuszler Ioan, soldat în cadrul Regimentului 18 Dorobanți, a dispărut pe front la data de 21 noiembrie 1942, în luptele de la sud de Stalingrad (astăzi Volgograd), din Rusia. Căsătorit cu Schuszler Magdalena, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 6, 75).

Schutz Iosif, a decedat în accident de război. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 10).

Serafolean Dimitrie, fiul lui Nicolae și Elena, contingentul 1937, a dispărut pe front la 29 decembrie 1942, pe frontul de est. Pe monumentul comun al eroilor cenăzeni există numele de Sarafolean Ilie. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 66).

Simedru Ilie, fiul lui Simedru Ilie, soldat în cadrul Regimentului 1 Artilerie Moto, a dispărut pe front la 1 februarie 1943, în luptele de la Cotul Donului. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 22).

Stanciu Ferdinand, născut la 2 martie 1911, la Cheglevici, fiul lui Nicolae și Floare, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie (într-un alt document, Compania 19 Poliție), contingentul 1933, mort la 5 ianuarie 1945 pe câmpul de luptă, la est de Budapesta. A trăit în concubinaj cu Șebu Iela din Beba Veche, cu care a avut trei copii. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 37; nr. 2/1943-1948, f. 55-56).

Suciu Gheorghe, născut la 6 mai 1922, fiul lui Gheorghe și Ana, muncitor agricol, soldat la Regimentul 3 Dorobanți, căzut pe câmpul de luptă la 27 octombrie 1944, pe frontul de Est, la Witka (există o localitate Witka în Polonia și o Vitka în Ungaria; după toate probabilitățile, Suciu Gh. a căzut la

Vitka). La 8 februarie 1945, Primăria comunei Cenadul Mare va solicita Regimentului 3 Dorobanți din Slatina să i se comunice locul unde a fost înhumat soldatul Suciu Gheorghe din Cenad, contingentul 1944, „căzut eroic pe câmpul de luptă, întrucât în comunicarea făcută de Domnia Voastră se prevede Oarba de Mureș, iar în extrasul de moarte comuna Witka. Întrucât familia eroului voește a face demersuri pentru deshumarea lui și înhumarea în această comună, vă rugăm a dispune să ni se comunice locul exact unde se găsește precum și mențiunea dacă este în România sau Ungaria, împreună cu detaliile necesare, Județul, Stația de C.F.R., într-un cuvânt toate datele necesare pentru identificarea mormântului.” (Dosarele nr. 2/1940, f. 43-44; nr. 1/1942-1946, f. 42; nr. 2/1943-1948, f. 26).

Suvac Jifco, fiul lui Mihai și Liubița, soldat la Centrul de instrucție nr. 5 de la Sărata, contingentul 1938, decedat în campania din Rusia, în luptele din data de 25 aprilie 1943. Într-un alt document apare sub numele de Șuvac Jivco, soldat în batalionul 994 Infanterie, și a decedat pe front la 26 februarie 1943. (Dosarele nr. 2/1940, f. 19-20; nr. 2/1943-1948, f. 25).

Szoboszlai Ioan, născut la 19 ianuarie 1913, la Cernei, județul Arad, fiul lui Szoboszlai Ioan și Molnar Maria, soldat în cadrul Regimentului 14 Dorobanți, contingentul 1935, ucis la 13 octombrie 1943 în luptele de la Nogay (Rusia). Într-un alt document I.O.V.R. apare ca fiind dispărut pe front în stepa Nogay, pe 31 octombrie 1943. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 54; nr. 1/1942-1946, f. 56; nr. 2/1943-1948, f. 21).

Șanta Andrei, probabil Santa (el fiind etnic maghiar), născut pe data de 28 septembrie 1921, la Ineu, județul Arad, fiul lui Șanta Andrei și Boda Victoria, muncitor agricol, soldat la Regimentul 25 Infanterie, contingentul 1943, dispărut pe câmpul de luptă la 21 noiembrie 1942 (după un alt document, la 20 noiembrie 1942), pe frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 30; nr. 2/1943-1948, f. 19).

Târziu Vasilie, fiul lui Gheorghe și Eva, soldat, contingentul 1937, mort prin accident de război. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. Prin procesul-verbal³ din 10 august 1945, încheiat de Biroul I.O.V.R. din Cenadul Mare, se propune clasarea cazului ca accident de război

---

³ Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosar nr. 2/1943-1948, f. 117.

întrucât numitul: „...a decedat în timpul luptelor de stradă cari s-au dat pe teritoriul comunei noastre în zilele de 4-8 octombrie 1944, pentru scoaterea inamicului din țară. Constatăm că defunctul în timpul luptelor a stat în adăpostul familiei, de pe intravilanul propriu. Că inamicul în retragere a tras cu arma asupra adăpostului omorând pe defunctul Târziu Vasilie...”. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 113).

Theil Anton, născut la 21 iulie 1919 la Cenadul Mare, fiul al lui Petru și Ana, de profesie frizer (patron), soldat în cadrul Regimentului 93 Infanterie „Cloșca”, dispărut pe câmpul de luptă, dincolo de Bug, la data de 20 februarie 1942. Numele său nu figurează pe monumentul comun al eroilor de la Cenad. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 8).

Todici Ioan, soldat în cadrul Regimentului 10 Infanterie (într-un alt document, Dorobanți), contingentul 1942, a dispărut în luptele de la Cotul Donului la 23 noiembrie 1942. Căsătorit. Pe monumentul comun eroilor din Cenad apare cu numele de Todici Iovan. (Dosarele nr. 2/1940, f. 34; nr. 2/1943-1948, f. 70).

Tripșa Ștefan, fiul lui Mihai și Maria, soldat, contingentul 1924, mort în accident de război. Căsătorit, cu un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. Potrivit procesului-verbal din 28 mai 1945 al Biroului I.O.V.R. Cenad, Ștefan Tripșa a decedat în urma rănilor primite în timpul luptelor de la Cenad, din 4-8 octombrie 1944: „...inamicul a aruncat asupra adăpostului o grenadă, care, făcând explozie, a rănit grav pe decedat, iar după izgonirea inamicului, a fost internat în Spitalul de Stat din Sănnicolau Mare, unde în ziua de 13 octombrie 1944 a decedat din cauza plăgilor provocate din cauza mijloacelor de luptă, fără vina sa, stând în tot timpul luptelor în adăpost.” (Dosar nr. 2/1940, f. 38-39).

Túszér Ioan (în alte documente: Tuscher, Tusser), născut la 29 iunie 1909, fiul lui Ioan și Susana, de profesie calfă de hornar, soldat în cadrul Regimentului 92 Infanterie, contingentul 1931, mort pe câmpul de luptă la 26 iunie 1942, la Sevastopol. Pe monumentul comun al eroilor din Cenad apare cu numele de Tusser. (Dosarele nr. 2/1940, f. 24; nr. 1/1942-1946, f. 6).

Țveici Glișa, fiul Lui Vlada și Maria, soldat la Batalionul 13 Vânători de Munte, contingentul 1944, a dispărut pe front la 24 august 1944, în luptele de la Târgu Neamț. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 51).

Ugleșin Jivco, (în unele documente, Uglișin), fiul lui Ugleșin Velimir și Cotoraci Emilia (Milița), calfă de frizer, soldat în cadrul unei unități de instrucție Cavalerie, contingentul 1934, a dispărut de pe câmpul de luptă la 5 februarie 1943, la Stalingrad. A lăsat în urmă o văduvă, pe Cojerean Maria, și pe fiul Aurel. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2; nr. 2/1943-1948, f. 13, 72).

Vingan Dumitru, născut pe 21 martie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Vingan Ioan și Perian Elena, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie, contingentul 1942, dispărut pe frontul de Est la 23 august 1944. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 27).

Vlașcici Nicolae, născut la 3 noiembrie 1907, la Cenadul Mare, fiul lui Vlașcici Liuba și Ostoin Jifca, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 35 Infanterie, contingentul 1929, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august 1944 (în alt document în 1945), pe frontul de Est, în luptele de la Purcari. Căsătorit, tatăl a copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 49; nr. 2/1943-1948, f. 52).

Vlașcici Voin, soldat la Compania 7 Sanitară, a decedat pe front la 21 decembrie 1942, la Spitalul de Campanie C.R. nr. 5. Căsătorit, cu doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (dosar nr. 2/1943-1948, f. 69).

Wambach Petru, fiul lui Anton și Ecaterina, soldat la Divizia 1 Artilerie Călăreață, contingentul 1934, a dispărut pe front la 2 februarie 1943, în luptele de la Stalingrad. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 2/1940, f. 25-26; nr. 2/1943-1948, f. 74).

Wolf P. Nicolae, născut în Cenadul Vechi, fiul lui Petru și Ana, sublocotenent în rezervă la Regimentul 17 Infanterie, contingentul 1940, dispărut pe câmpul de luptă. Căsătorit. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (dosar nr. 2/1943-1948, f. 100).

La 9 iunie 1946, învățătorul Traian Pescariu întocmește un tabel nominal cu văduvele de război din Cenadul Mare, cu prilejul colectei de bani din 14 aprilie 1946. Suma strânsă, de 738.900 de lei, a fost destinată cumpărării de bumbac și pânză pentru orfanii de război și a fost distribuită văduvelor, în funcție de numărul de copii. Notăm în continuare numele văduvelor și al orfanilor (în paranteze), fără a mai pomeni și sumele primite, acestea neavând

vreo anume relevantă în contextul de față): Bugian Floare (un copil); Vlașcici Darinca (doi copii), Nedelcov Zorca (un copil), Tűszer Ana (patru copii), Iancov Istirca (doi copii), Galetariu Fgloare (doi copii), Obercnez Dafina (un copil), Malița Iuliana (un copil), Pavel Vilhelmina (trei copii), Stanciu Elița (trei copii), Ugleșin Maria (un copil), Skollar (nume probabil, corectura de pe document nefiind clară) Rozalia (un copil). Pe tabel era și orfana Micu Eva. Lista e pe departe a fi completă. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 13).

Potrivit tabelului nominal redactat la 4 iunie 1946, de Biroul I.O.V.R. din Cenadul Mare, la acea dată existau 44 de invalizi și văduve de război din cel de-al Doilea Război Mondial, respectiv 62 din Primul Război Mondial. (dosar nr. 1/1942-1946, f. 17-18).

Un alt tabel, nedatat, conține numele a 15 invalizi, 37 de văduve de război și 3 orfani de ambii părinți.

În procesul-verbal⁴ încheiat la 28 mai 1945, de către Biroul I.O.V.R. al comunei Cenadul Mare, se propune Comandamentului 7 Teritorial Craiova clasarea lui Damian Ioan (contingentul 1912), fiul lui Mihai și Iuliana, căsătorit cu Damian (fostă Jivu) Elena, ca accidentat de război, aceasta în baza art. 22 din Legea nr. 794/1941, care prevede că toți cetățenii români pot fi considerați accidentați de război, fără vină, din cauza mijloacelor de luptă.

„Luând în cercetare cerere(a) făcută de Dl Damian Ioan, domiciliat în comuna Cenadul-Mare, nr. 754, jud. Timiș-Tor(ontal). Înregistrată la nr. 1525/1945, de a fi declarat accidentat de război și înscris la pensie, în urma rănirii sale în timpul luptelor date pentru scoaterea inamicului din țară, cari lupte s-au dat pe teritoriul comunei, în zilele de 4-8 octombrie 1944. Constatăm că susnumitul, în timpul luptelor date în interiorul comunei, a stat tot timpul în adăpostul de la subsolul casei (în pivniță) cu întreaga familie, și a fost rănit prin împușcare fără vina sa, la retragerea inamicului.”

În grija soților Ioan și Elena au rămas fiica lor, Iuliana și nepotul în vârstă de trei ani, Iuliana fiind văduva lui Flueraș Gh. Nicolae, dispărut pe front.

Iată și lista invalizilor de război:

Anuichi Ioan – Invalid de război. Regimentul 93 Infanterie. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – anchiloza piciorului stâng. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 215; nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

---

⁴ Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosar nr. 2/1943-1948, f. 104).

Blaj Ioan – Invalid de război din cel de-al Doilea Război Mondial. Fiul lui Blaj Elisabeta, soldat la Regimentul 93 Infanterie, invalid din 30 octombrie 1942, Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – cicatrice coapsa stângă. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 18; nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Colompar Dimitrie – Invalid de război. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 217).

Crainic Toma – Invalid de război. Născut la 15 mai 1913, la Vârfuri, jud. Timiș-Torontal, fiul lui Ioan și Ana. Regimentul 1 Artilerie. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% - calus vicios drept (la mâna dreaptă, prin sudura defectuoasă a unei fracturi). Căsătorit, fără copii. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 205, nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Damian Ioan – Invalid de război. Batalionul 1 Pionieri de Munte. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – calus gamba stângă. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Gornic Tolomei – Invalid de război. Batalionul 18 Vânători de Munte. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – cicatrice la coapsa stângă. Brevet de cârciumar. Căsătorit, tată a trei copii (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 142; nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Huller Anton – Invalid de război. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 164).

Ivașcu Ioan – Invalid de război. Regimentul 5 Vânători, accidentat în țară, cu grad de invaliditate 20% – atrofia coapsei drepte. Funcționar public. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Jivin Gheorghe – Invalid de război. Regimentul 93 Infanterie. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – cicatrice piciorul drept. Căsătorit, fără copii. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Melnic Andronic – Invalid de război. Căsătorit. Tatăl a cinci copii. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 145).

Militar Gheorghe – Invalid de război. Căsătorit, cu un copil. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 179).

Niculescu Iulian Invalid de război. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 125).

Oncea Traian – Invalid de război. Născut la 12 martie 1921, la Cenadul Mare. Fiul lui Oncea Gheorghe și Ana. Soldat la Regimentul 92 Infanterie, contingentul 1943. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 40% –

anchiloza piciorului drept. Căsătorit, cu un copil. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 41, filă fără număr; nr. 2/1943-1948, f. 63, 204).

Opresan Mihai – Fiul lui Dimitrie și Maria, Regimentul 5 Vânători, invalid de război din data de 10 iunie 1942. Regimentul 5 Vânători. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – lipsă os la parietalul stâng. Căsătorit, cu un copil. Brevet de cârciumă. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 17; nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Opresan Vasile – Invalid de război. Batalionul 15 Vânători de Munte. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 100% – lipsa coapsei drepte. Căsătorit, cu un copil (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 125, nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Pecican Iulian – Invalid de război. Născut la 13 septembrie 1914, la Cenadul Mare, fiul lui Pecican Pavel și Socol Floare. Sergent la Batalionul 18 Pionieri de Munte. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – Lipsă de falange la mâna stângă. Căsătorit cu Pecican Sida, tatăl a doi copii. Muncitor agricol (în alt document apare ca având brevet de cârciumă). (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 2, f. n., 51).

Rotariu Mihai – Invalid de război. Necăsătorit. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 206).

Schmeltzer Petru – Invalid de război. Regimentul 1 Roșiori. Rănit pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 20% – glonț în fesa stângă. Căsătorit, cu trei copii. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Spătariu Lazăr – Invalid de război. Tată a unui copil. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 144).

Toșici Ștefan – Invalid de război. Căsătorit, cu un copil. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 202).

Văcariu Lazăr – Invalid de război. Născut la 12 august 1908, la Cenadul Mare, fiul lui Gheorghe și Elena, muncitor agricol, soldat la Regimentul 33 Dorobanți, contingentul 1931, rănit pe câmpul de luptă pe 24 februarie 1944, pe Frontul de Est. Gradul de invaliditate 80% – lipsa coapsei drepte. Căsătorit cu Văcariu Victoria. Tatăl a doi copii. Brevet de cârciumă. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 44; nr. 1/1942-1946, f. 2, nr. 1/1942-1946, f. n.).

Wittmann Anton – Invalid de război. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 2).

Wolf Petru – Invalid de război. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 125).

Localitățile băcăne sunt pline de monumente ridicate în memoria eroilor români din cele două războaie mondiale. De care ne aducem aminte o dată pe an. Și pe care, din păcate, le confundăm, cel mai adesea, cu peisajul, uitând de faptul că un asemenea monument are, de fapt, o semnificație cu mult mai mare: cea de avertisment. Un popor care-și uită trecutul va ajunge să repete erorile.

FENOMENUL CONDEIERILOR PLUGARI DIN BANAT ȘI AL SCRITORILOR ȚĂRANI DE LA ARAD

etnolog, dr. Maria MÂNDROANE
Muzeul Satului Bănățean Timișoara

Conexiunea cu cecurile de la Deva (Cenaclul Miorița, 1977, Festivalul „Sarmis”, respectiv „Din toată inima”, conduse de profesorul Marcel Lapteș) sau Mișcarea de la Arad, constituită prin 1970 este o nouă deschidere spre național, o întregire a Fenomenului condeierilor, existent în Banat încă dinainte de Unire. Același Gabriel Țepelea revenea, după o primă etapă de punere în valoare a condeierilor din Banat, pentru a deschide spre scară națională, scrisul țărănesc, de astă dată prin gruparea de la Arad. Teodor Uiuiu, secodat de prezența marelui academician, a făcut cunoscută mișcarea țăranilor scriitori din acest colț de țară, mișcare care și-a avut promotori, la fel ca și în Căraș, înainte de Unire, prin presa de la Budapesta sau, după Unire, în țară.

Mișcarea poezilor bihoreni este readusă în atenție; poeți țărani care în perioada interbelică scriau frecvent în ziarele vremii sunt puși în valoare de către profesorul Ion Bradu. Prin volumul *Poeți și prozatori bihoreni*, publicat în 1948, Ion Bradu restituie contemporaneității pe unii poeți salvați în acest fel de la anonimat:

Isaia Marele, pădurarul din Udviș (lângă Beiuș), un „poet al satului” care în anul 1928, publicase un volum de poezii *De la sate*, după ce în prealabil le publicase în ziarele locale „Românul” (Arad), „Unirea poporului” (Blaj), „Calendarul Bihorului”¹.

---

¹ Bradu, I, *Poeți țărani bihoreni*, în „A III-a întâlnire a scriitorilor țărani din România, Arad, 12-13 octombrie”, Arad, 1980 (Caiet apărut sub îngrijirea lui Teodor Uiuiu), p. 57, 64.

Miron Abrudan, tânărul „poet al satului”, care în 1937 își publica poeziile în foi și reviste transilvănene: „Lumea satului”, „Glasul Bihorului”, „Beiușul” etc, fiind inspirat de satul cu datinile lui străbune².

Traian Dorz, din Mizieș (lângă Beiuș) „văcarul unui umil sat din Bihor”, cum avea să se mărturisească, publica la rândul-i în gazetele locului: „Ecolul”, „Gazeta de vest”, „Universul” ș. a, „fiind unul dintre cei mai talentați poeți țărani”³.

Partenie Bara s-a lansat prin 1940 în „Glasul Bihorului”, „Beiușul”, „Gazeta de Turda”, cu o poezie sensibilă despre datini, sat, etc. Din păcate însă dispăre la o vârstă timpurie.

Tinerele talente, descoperite de autor, odată cu Mișcarea de la Arad și adunate de Centrul de îndrumare a creației populare din Bihor, într-o *Culegere*, deschidea perspective noi, prin satele Brusturi, Borod, Delureni, Salonta, Avram Iancu etc, cu mai tinerii poeți Ștefan Simuț și Ion Butiri, Ilie Popovici ș. a⁴.

Nicidecum o concurență, față de Mișcarea instituită în Banat, care și-a câștigat toate atuurile unei mișcări consistente, prin contribuția sa literară și importanța ei ca document care „să ateste capacitatea țărănimii (și uneori erudiția ei), clasa cea mai oropsită a acelei epoci, de a se fi ridicat, prin efort propriu la înălțimea culturii și artei”⁵, mișcarea din Bihor, devine o altă zonă de „iradiere a scrisului țărănesc, cu o epocă de înflorire în perioada interbelică”, când o serie de țărani de la coarnele plugului se afirmă în presa vremii cu poezie, proză, piese de teatru și cugetări „*genul din urmă fiind cel mai bine reprezentat în creația condeierilor plugari bihoreni*”.

Din păcate, mișcarea din Bihor, mai veche, decât perioada interbelică, de care de ocupă Ion Bradu, circumscrisă doar unor publicații în presa vremii (înainte și după Unire) cu țărani ascunși, în mare parte, așa cum s-a mai spus, sub pseudonime, fără un program coordonator și fără o ideologie clară a scrisului lor, fără o orientare politică proprie, s-a pierdut ca mișcare de masă⁶.

---

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ardelean, P., M., *Preliminarii la o antologie a scriitorilor țărani din România*, în "A III-a întâlnire a scriitorilor țărani din România, Arad, 12-13 octombrie", Arad, 1980 (Caiet apărut sub îngrijirea lui Teodor Uiuu)"p. 35, 37, 38, 39.

⁶ Ardelean, P., M., *Preliminarii la o antologie a scriitorilor țărani din România*, în "A III-a întâlnire a scriitorilor țărani din România, Arad, 12-13 octombrie", Arad, 1980 (Caiet apărut sub îngrijirea lui Teodor Uiuu)"p. 35, 37, 38, 39.

Mișarea condeierilor plugari, din Banat s-a menținut pe parcul unui veac, neîntreruptă, în ciuda tuturor opreliștilor, nu puține și nu ușoare, purtând mesajul lor, de *reprezentanți ai satului bănățean*, modelul plugarilor, de care nu s-au dezis niciodată, mai ales în momentele lor „de glorie”, atunci când critica literară i-a ridicat, în repetate rânduri, pe mulți dintre ei la rangul de scriitori moderni (I Cicurel, P. Târbățiu, Ion Frumosu, Ghiță Bălan Șerban, Iosif Chirilă și mulți alții). O demnitate care le-a înnobilit scrisul și locul lor, foarte clar în literatura română. „*Prin articolele bine scrise, prin creații beletristice*”, dar mai ales prin manifestațiile proprii de grup (fiind excelenți animatori culturali, patrioți înfocați, cu o credință neștrămutată în misia lor de lideri culturali), „*ei au afirmat un crez social și artistic*”, au demonstrat, prin faptă, cuvânt și mai cu seamă prin scris (singurul lucru ce rămâne și se păstrează în memoria viitorului) „*atât setea de cultură a țăranului român, cât și marile lui resurse spirituale*”⁷. La toate astea, se adaugă, bineînțeles, unitatea indescructibilă din jurul cenaclului **Paul Târbățiu**, „*un front scriitoricesc omogen, cu preocupări culturale identice*”⁸.

Odată cu **Mișcarea de la Arad**, constituită prin 1976, de Theodor Uiuiu și o pleadă de intelectuali dornici să dezvăluie și să afime această latură necunoscută din cultura locală, se înființează un Cenaclu și ceva mai târziu o revistă, **Lamura** și se începe o amplă activitate sub egida celei mai mari

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

manifestări cunoscute până atunci **Cântarea României**, cu un Festival bienal de mare popularitate.

La a III întâlnire bienală numărul participanților trecea de 50. Întâlnirile de lucru, prin vizite și Sesiuni de comunicări, sporește dorința participanților de a contribui, prin aportul propriu la conturarea unui orizont de cunoaștere și creație. O dovedesc **Caietele** care apar din doi în doi ani, cu lucrările publicate aici⁹, nu doar de coordonatori, profesori, și alți participanți intelectuali, ci dimpotrivă scrise chiar de către participanți, poeți și scriitorii țărani. Dezbaterile sunt constructive și creația prosperă.

Cântarea României adună pe lângă scriitorii țărani consacrați (cunoscuți sau nu până atunci) o întreagă pleadă „*de țărani, muncitori, păstori, absolvenți de școli profesionale și chiar de licee de specialitate, cu profil argro-industrial*”, după cum avea să afirme într-un articol Theodor Uiuiu.

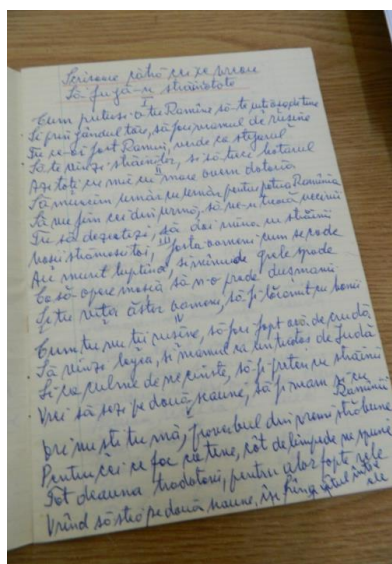
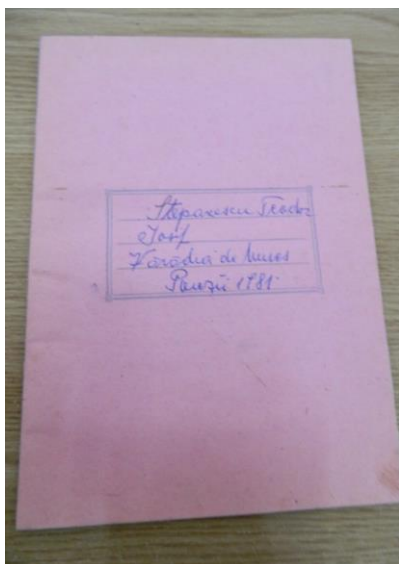
Marea provocare de la Arad i-a găsit pe **Condeierii plugari din Banat** în plină formă, dornici, ca totdeauna să-și aducă obolul muncii lor de creație, prin deschidere și colaborare cu grupările similare de la Arad și Deva. Era a II-a deschidere pe plan național și se resimțea ca fiind favorabilă prin intemediul marelui festival, **Cântarea României**. Membrii cenaclului **Paul Târbățiu** se regăsesc printre participanții activi în întâlnirile bienale de la Arad. Între ei amintim câțiva: Ion Imbri, Doina Fiat, Ion Colojoară, Dragotă Varsavia, Ion Balica, Petru Ghera, Iosif Chirilă, Iosif Cireșan-Loga etc

Mișcarea de la Arad s-a dovedit o făclie de veghe pentru scriitorii țărani, din toată țara (denumire generică, deosebită, față de țărani din Banat care s-au autodenumit „Condeieri plugari”) și-a găsit cu un larg răsunet chiar pe plan internațional. **Antologia** lui Meițiu ce s-a constituit în această perioadă amintește de un număr de cca 400 de țărani creatori în România¹⁰. Sălile unde se desfășura Festivalul **Cântarea României** deveneau neîncăpătoare. Este și perioada care adună cei mai mulți creatori din rândurile tinerilor, „moștenitorii”, așa cum și-i doreau inițiatorii. Cenaclul și revista „Lamura” publică intens. Se scot la iveală talente veritabile, din lumea satelor, și se fac cunoscute prin mijloacele mass-media, prin publicații în revistă, dar și în volume.

---

⁹ Caietele apărute sub îngrijirea profesorului Teodor Uiuiu, Arad. Primele mai consistente, următoarele sub formă de broșuri, revista „Lamura” ocupându-se îndeosebi de creația scriitorilor țărani.

¹⁰ *Stare de dor, poeți și pictori țărani*, Ediție îngrijită de Ioan Meițiu; Ed. Sport-Turism, București, 1983.

Fără a dezvolta paleta talentelor aduse în lumină prin **Cântarea României**, despre care cu siguranță se poate scrie separat o altă carte, ne simțim datori să-i amintim pe cei mai importanți, prin trecerea lor în revista locului, „Lamura”, în studii ample ale intelectualilor locului, în *Antologia* lui I. Meițoiu, cu participarea la întâlnirile bienale și în cadrul *Sesiunilor de comunicări*, din cadrul aceluiași festival Cântarea României, și, mai ales spre memoria posterității: Elena Fecioru Scânteioară, Mănești, Prahova; Marieta Matei, Provița de Jos, Prahova; Gheorghiuța Măleanu și Constantin Bănac, Bărbănești, Vâlcea; Sabina Șerban, Frumușeni, Arad; Ioan Lasca, Șiria, Arad; Elisabeta Cuzman Mustafa, Lipova, Arad; Emilia Slav, Brusturi, Arad; Miron Abrudan, Căbănești, Bihor; Petru Abrudan, Răpsig, Arad; Ioana Orban, Mureșenii Bârgăului, Bistrița-Năsăud; Elena Roșca, Sebiș, Arad; Vetuța Manga, Ciofrângenii, Argeș; Ion V. Bârcă, Duda Epureni, Vaslui; Augustin Fernea, Iegheriște, Satu Mare; Constantin Procopie, Scânteiești, Galați; Nicolae M. Isac, Hunedoara; Sânzâiana Moldovan, Băița, Hunedoara; Valeriu Roman, Ileanda, Sălaj; Vespian Sârbu, Săvârșin, Arad; Iohan Mihiț, Gurahonț, Arad; Marius Boroș, Hălmăgel, Arad; Gheorghe Sahlean, Frasin, Suceava; Maria Irimescu, Arad; Lucreția Balta, Arad; Laurențiu Ardelean, Gârdani, Maramureș; Cornelia Bulzab, Julița, Arad; Elena Amariei, Ploiești; Gavrilă Dragoș, Mesenii de Sus, Sălaj; Vasile, Dâncu, Runcu-Salviei, Bistrița Năsăud și mulți alții.

În Antologia **Stare de dor**, poeți și pictori țărani sunt cuprinși cca. 65 de poeți țărani, din toată țara, cu profil și aspect din creație și încă 196, cuprinși în Addenda, la care se mai adaugă și un număr de 20 de pictori naivi¹¹. Din aceste enumerări nu lipsesc nici condeierii plugari din Banat: Ion Frumosu, Ion Colojoară, Gh Luca, Ion Imbri, Iosif Chirilă, Iosif Cireșan-Loga, Petru Ghera, Ion Bălica etc

Rămân totuși puține și de-abia sesizabile paginile „cu și despre muncitori”, sau celelalte categorii, atrase de sistem: Mihai Constantin, miner, Harghita, Ioan Șuteu, electrician, Arad; Alexandru Ban, elev, Liceul Industrial, Arad, satele României dezvăluindu-și cu adevărat, la scenă deschisă, un potențial creator nemaipomenit.

S-a scris mult și foarte mult despre **Mișcarea de la Arad**; intelectualii vremii au participat alături de creatori, în Sesiunile de comunicări, organizate cu ocazia acestor întâlniri. Prin *Caietele*, apărute sub îngrijirea profesorului Uiuiu, se fac cunoscute volumele apărute, cu și despre scriitorii țărani, lucrările prezentate în cadrul sesiunilor, creația prezentă la spectacolele lor, alte întâlniri de suflet, sezători etc.

Floarea satelor noastre s-a deschis la maxim, în toată această perioadă, împrăștiind un aer înnoitor pentru ființa satului românesc în general. Mai mult de atât, acum, la Arad se reface un vechi traseu, pornindu-se în reconstituirea generațiilor de țărani scriitori din părțile Bihorului, despre care profesorul Petru M. Ardelean afirmă că s-au manifestat înainte de Unire, fiind apropiați, valoric de condeierii plugari din Banat, pe care doar neșansa i-a aruncat în anonimat¹². Ei sunt readuși în actualitate dar, în lipsa cercetărilor, a recuperării manuscriselor, problematica abordată rămâne „în nice”.

Astăzi, marele Festival al României, cu rezonanța anilor 1980-1985 când atinge momentele de maximă înflorire, cunoaște și dezvelește două fețe ale aceluiași ansamblu. Pe de-o parte această față „înfloritoare” în care **Cântarea României** a atins, cu adevărat, cele mai înalte trepte, în ceea ce privește descoperirea și punerea în valoare a tuturor tinerilor talentați, de

---

¹¹*Ibidem*.

¹² Ardelean, P. M., *Preliminarii la o antologie a scriitorilor țărani din România*, în „A III-a întâlnire a scriitorilor țărani din România, Arad, 12-13 octombrie”, Arad, 1980 (Caiet apărut sub îngrijirea lui Teodor Uiuiu), p. 35.

la țară, prin stimularea și aducerea la scenă deschisă... S-au descoperit atunci talente și valori autentice. Pe de altă parte „forțarea limitelor” a imprimat istoriei reversul medaliei: se vorbea și se acționa mai cu seamă „în virtutea” unui sistem în care prima nu calitatea, ci cantitatea; nu nepărat valoarea cât propaganda, popularitatea și „ridicarea în slăvi” a diriguitorilor comuniști.

Marea scenă pe care se perindau și înfloreau talente, devenise treapta cea mai de sus pentru mulți dintre creatorii populari, de unde „căderea” devenea inevitabilă. Așa cum se știe, ceea ce a urmat, s-a dovedit în totală discrepanță cu respirația liberă și frumoasă a acestor mânuitori de condeie. Unii, dintre ei, au mers mai departe, cu „mici compromisuri”, în dorința sinceră de-a nu li se închide un drum frumos, în care începuseră să creadă; cei mai mulți însă, din plămă și „lamura” țăranului sadea nu și-au plecat grumazi în fața sistemului ticăloșit care le impunea să cânte nu pământul strămoșilor, ci aretul S. M. T-urilor, clădite prin dislocarea proprietății private, nu România strămoșilor, ci conducătorii ei¹³.

Au fost și condeieri plugari care „au cântat în strunele comuniste”, însă, cei mai mulți dintre ei nu au acceptat acest „tăvăliug” care le dezonoara lupta pentru pământ, țară și rădăcină, idealul pentru care luptaseră, cu toții, dinainte de Unire. Și, din fericire, ei s-au retras primii, de pe mare scene ale **Cântării României**, revenind în Cenaclul lor din Oravița, unde, chiar dacă nu acționau în aclamațiile spectatorilor, trăiau conform principiilor lor, cu demnitatea cărășanului foarte orgolios și tot atât de demn¹⁴.

Importanța lui Theodor Uiuiu în această conjunctură defavorabilă, în acest impas, devenea covârșitoare. În spatele unui „joc al puterii”, omul armoniza întreținând aprinsă flacăra Mișcării, abordând steagul dragostei pentru țăran și manifestările lui. Și până la urmă doar asta conta. S-a scris mult în cadrul mișcării de la Arad, despre țară și conducătorul iubit, despre preamărirea Cooperativei agricole (când este bine știut că cooperativa agricolă a decimat proprietatea și prosperitatea țăranului, obținută prin munca perseverentă a strămoșilor lui și a lui personal) despre pământul colectivizat, forțându-se câte puțin nota bunului simț, încalcându-se principii.

Mulți dintre acei creatori care voiau să scrie, își doreau să meargă mai departe și chiar au mers mai departe, cu prețul unor „minciunile” în care, așa cum se știe, nu mai credea nimeni, cu atât mai mult ei. Și-au confecționat

---

¹³ *Memoriile lui Iosif Cireșan Loga* (manuscris)-

¹⁴ *Ibidem*.

o platoșă, cu două fețe. Cuvântul românesc ușor interpretabil putea să ascundă, în acest joc, cele două sensuri total diferite, unul exterior de paradă și altul în subsidiar, cu gândirea și simțirea fiecăruia, creația în sine fiind permisivă. Publicațiile vremii abundă în astfel de scrieri, regăsindu-se și azi între coloanele unor gazete precum „Ziarul socialist”, „Almanahul Ziarului socialist” „Scânteia tineretului”, „Glasul Patriei” și multe altele, unde abundă preamărirea dragilor conducători, omagiu adus Partidului și care supără prin decadență și abuz.

Cu „linia de partid” dl. Uiuiu avea un veșnic conflict. Fără să supere pe cineva, nu făcea desigur jocul puterii, decât în limita necesarului impus, iubindu-și prea mult țărani, gândindu-se la binele lor, nu al partidului. A scris mereu despre țărani și creația lor. A editat volumele unora și le-a promovat scrisul. Neconștientat¹⁵.

Din păcate, la un moment dat „țărani lui Uiuiu” nu cântau îndeajuns Patria, Partidul și Conducătorii. Acțiunile înfloritoare, de până atunci, au început să se rărească, odată cu lipsa banilor, iar înainte de Revoluție **Cântarea României** aproape că se autodizolvase. Așa cum povestesc Marieta Matei, Sabina Serban, Elena Fecioru, contemporane cu Mișcarea de la Arad, Teodor Uiuiu, visa să iasă la pensie pentru a se ocupa mult mai mult de Mișcare, dorindu-și să întemeieze o *Asociație care să-i cuprindă pe toți scriitorii țărani*. Gândea pentru ei mai multe decât reușise să facă, până atunci, din cauza liniei impuse de barierele comunismului. Dar în 30 noiembrie, 1990 profesorul Uiuiu moare stupid și inexplicabil într-un accident de mașină și mișcarea diriguată de el se dizolvă și ea.

Cenaclul **Paul Târbățiu** a continuat să existe, la Oravița. Își avea ea însăși „paravanele” necesare, în limitele bunului simț. Unul dintre cei mai buni condeieri ai vremii, Petru Petrica, se regăsește frecvent în presa vremii¹⁶. Prin „grija Partidului”, în anul 1987, apare chiar un volum numit *Omagiu* cu subtitlu, *Să trăiești copil al gliei*, cuprinzând în paginile sale pe cei mai buni membri ai Cenaclului **Paul Târbățiu** din Oravița: Ion Frumosu, Valeriu Seracin, Pătru Ghera, Ion Imbri, Dorina Fiat, Ion Cârdu, Ion Colojoară, Ion Gheorge Udrea¹⁷. Volumul vorbește despre țară, pământ, popor, despre istoria neamului; despre țaran. În demnitatea lui ancestrală, condeierul

---

¹⁵ Matei Marieta, *Memorii* (manuscris).

¹⁶ *Câmp larg pentru o viață culturală fertilă și bogată* (despre Petru Petrica), în „Almanahul ziarului Statul Socialist”, 1972, p. 83.

¹⁷ *Carte omagială de poezii, ale condeierilor țărani, membrii ai cenaclului „Paul Târbățiu”, din județul Caraș-Severin*, Ianuarie, Reșița, 1987.

țăran a trebuit și a reușit să răzbată prin „lumina strecurată a partidului”, fără „să se murdărească”¹⁸. Circumstanțe istorice atenuate, deși destui, dintre ei, au preferat să se retragă:. Pentru unii retragerea a însemnat în fapt, „*așteptarea unor timpuri mai bune*” (Iosif Chirilă, Iosif Cireșan-Loga, Ion Colojoară)¹⁹. Pentru alții însă, cei mai mulți, retragerea a fost similară cu dezamăgirea, deziluzia anilor de luptă în fața unei realități crâncene care le stergea, încet dar sigur, mobilul luptei de până atunci, retezându-le aripile.

Până aproape de Revoluția din 1989 prin sistemul, devenit tot mai draconic, s-a opturat treptat noțiunea de frumos, de armonie și dreptate pe care ți-o poate oferi o țară prosperă și liberă. „Școala” prin care condeierii plugari își pregăteau mereu și mereu urmașii, se dovedea la fel de serbădă, în atragerea generațiilor tinere, furate, la rândul-le, tot mai mult de mirajul orașelor mari. Era foarte firesc, acasă, la părinții, viitorul lor devenea tot mai nesigur... La toate acestea s-au adăugat problemele inerente ale vârstei condeierilor. Deznădăjduiți, bolnavi mulți dintre ei se întrăinează de Fenomenul care le animase toate elanurile tinereții.

În imposibilitatea de a-și putea publica manuscrisele, acestea mai circulă un timp pe foi volante, după care acestea se rispiesc sau se distrug. Se înstrăinează, deopotrivă bibliotecile mari, adunate cu osârdie o viața de om (Cazul Tata Oancea, D, Brânzei). Se instalează, lent, dar sigur, un fel delăsare, de respingere, de înstrăinare a propriei ființe. Este momentul cel mai puțin potrivit din cadrul Mișcării.

Sunt cazuri confirmate, deși excepțiile au dovedit și reversul. Cei care au luptat o viață întreagă cu sistemul, cu neorânduiala lui, îndurând cu prețuri propriilor vieți, schingiurile lagărelor comuniste (Cazul Iosif Cireșan-Loga, Iosif Chirilă, Ion Stan-Muzeu, Ion Colojoară ș.a) nu au abandonat, regăsindu-și în permanență rezervele necesare pentru „a se ridica”și de a lupta până la capăt, indiferent de prețul cerut. Erau animați de idealul dintotdeauna a Mișcării pornite de la Oravița, libertatea cuvântului și lupta împotriva „împilatorilor” de altădată și de totdeauna. Acești oameni au devenit în final *stâlpii de bază* pe care un Fenomen unic în lume s-a refăcut, prin reconstituirea Fenomenului de la Oravița, 2002, durând până azi. Au devenit **Veteranii mișcării**.

Încă de prin 1974, la Deva sunt organizate întâlniri ale scriitorilor țărani care au început să comunice între ei. Din 1977 ființează aici un cenaclu al

---

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Memoriile lui Iosif Cireșan Loga* (manuscris).

scriitorilor țărani, **Miorița**, care adună tinerele talente din județ, conturându-se apoi ca o mișcare de masă, prin Festivalul de creație populară **Sarmis**, redenumit apoi **Din Toată Inima**, cu o existență neîntreruptă, sub grija și coordonarea domnului profesor Marcel Laptes, ajuns în acest an la a XXXVIII ediție, Festival care a reunește creatorii populari din toate colțurile țării.

La fel ca și Mișcarea din Banat, Festivalul de la Deva se poate numi cu adevărat o **Mișcare de rezistență**. Comunismul a trecut prin ea și peste ea, dar nu a dizolvat-o. Un merit cu adevărat extraordinar îi revine domnului profesor Marcel Laptes, liderul de mare forță și sensibilitate, care a adunat, a decantat și a format în permanentă, alte talente, alte generații. S-au publicat mai multe *Caiete*, *Culegeri* și *Antologi*, grupând creatorii populari, participanți de-a lungul atâtor ediții la marele eveniment anual, Festivalul de la Deva.

Îi întâlnim și aici pe condeierii plugari din Banat. Într-o paletă diversificată, în contact cu celelalte zone, creația lor se înnoiește, se îmbogățește. Printre participanți amintim pe Iosif Chirilă, Ion Colojoară, Ion Pătrașcu Stan, Georghe Luca, Nicolae Gheju ș.a

Ca longevitate, **Festivalul creației populare de la Deva**, se găsește într-un echilibru al anilor de viață, cu **Festivalul de creație în grai dialectal, Tata Oancea (ediția XXXVIII)**, într-o simbioză perfectă cu Festival specific Banatului și cu participarea numeroasă a condeierilor plugari, din Banat²⁰

Prin manifestările paralele, din Banat (Oravița) și din Ardeal (Arad și Deva) scrisul țărănesc a constituit o **unitate în diversitate**. Indifereant că se numeau condeieri plugari, țărani poeți și scriitori sau creatori populari, ei toți formau un singur trunchi, un „pom al vieții” cu rădăcinile adânc înfipite în pământul sfânt al satului, cu ramurile răsrânse spre cer, pentru a primi și îmbrățișa cerul, lumina, credința, prin binecuvântarea divină.

(fragment din cartea în curs de apariție Fenomenul condeierilor plugari din Banat)

---

²⁰ Festivalul de poezie în grai datează din 1977 și se desfășoară anual la Bocșa montană, în memoria marelui condeier, redactor al revistei „Vasiova”, rapsod, pictor, sculptor.

CÂTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA RITURILE DE TRECERE DE ODINIOARĂ ȘI DE AZI

**etnolog Corina Isabella CSISZÁR
C.J.C.P.C.T. Maramureș**

Avem datoria morală de a ne face auziți în civilizația europeană, și acest fapt se poate realiza doar prin redescoperirea istoriei și a culturii noastre populare, cum am fost și cum suntem. În folclorul Țării Lăpușului, indivizii și grupurile sociale creatori și consumatori de cultură populară, se regăsesc la diferite grade de dezvoltare a conștiinței sociale, acționând în mod diferit în ceea ce privește problemele păstrării sau denaturării tradițiilor. Obiceiurile populare sunt rezultatul unui proces complex și multilateral de oglindire artistică a conștiinței sociale.

În lumea satelor lăpușene, încă se mai păstrează mesajele ancestrale, însă există și riscul ruperii de trecut. Nicio națiune nu poate exista fără comunicare, fără un schimb intensiv de valori.

Unele obiceiuri lăpușene s-au pierdut sau sunt pe cale de a dispărea sau de a se contamina cu obiceiuri preluate din alte zone ale țării sau chiar cu tradiții importate de peste hotare de către cei care au luat drumul străinătății. Există teama unor specialiști cu privire la pierderea tradițiilor noastre străvechi. Dar de fapt avem de a face cu obiceiuri noi, ca expresii active ale spiritului uman, sistemul obiceiurilor nu se pierde ci se află într-o continuă schimbare și regenerare. Societatea evoluează și se schimbă simultan și mentalitatea și percepția asupra vieții. Actualmente este dificil să mai vorbim despre folclor autentic în cadrul manifestărilor spirituale și a obiceiurilor de peste an, acestea denaturându-se în multe cazuri prin pierderea semnificației inițiale. De aceea, practicarea unor obiceiuri capătă cateodată valențe de tip hibrid, în care se păstrează unele tradiții străvechi, se importă altele din diferite zone ale județului și se imită obiceiuri din Occident. În majoritatea localităților din Țara Lăpușului s-au produs schimbări majore, modernizarea și inovațiile ducând la un stadiu destul de

avansat de dezagregare. Unele obiceiuri s-au pierdut sau chiar dacă se mai practică și-au pierdut valoarea ritualică, semnificația, sensul primordial. Alte obiceiuri se mai practică rareori, păstrând unele elemente nealterate dar numai în localitățile mai conservatoare. Este necesară salvarea stratului ancestral, păstrat prin mesaje accesibile tot mai mult doar generației vârstnice sau specialiștilor, strat aflat în pericol de dispariție fie din cauza pierderii caracterului funcțional, fie din cauza aculturației.

Nașterea, căsătoria și moartea sunt, din vremuri străvechi, cele trei puncte între care se desfășoară existența umană. Bazându-ne pe terminologia propusă de A. Van Gennep, am făcut o radiografie a modificărilor pe care le suferă cele trei momente de trecere, cu funcție pragmatică prin trei tipuri de rituri: depășirea vechii stări (*rituri preliminari*), trecerea propriu-zisă (*rituri liminari*), reintegrarea în noua stare (*rituri postliminari*). Nașterea și moartea sunt legate de o viziune cosmogonică arhaică; cea mai mare importanță o capătă trecerea, cu riturile sale liminari, ce face legătura între o viziune cosmogonică și una sociogonică, între datele biologice și cele sociale.

„Înainte de a deveni ceremonialuri, nașterea, nunta și moartea au fost o sumă de rituri și ritualuri, fiecare având o funcție bine delimitată, pentru înțelegerea cărora trebuie să avem în vedere în mod obligatoriu substratul lor mitologic. Considerăm că o importanță deosebită are în acest context Mitul Drumului, privit ca Drum spre Centru, dar și ca Marele Drum. Simbolul fundamental cu care operează toate acestea este Pragul/Vama.”¹

La desfășurarea ritualurilor, a ceremonialurilor participă întreaga colectivitate.

„S-a ajuns la concluzia că cele mai vechi rituri de trecere par a fi cele de înmormântare, fiind legate de un foarte vechi cult al morților, urmate de cele legate de naștere și mai apoi de cele legate de nuntă. De altfel, obiceiurile de înmormântare sunt și cele mai conservatoare, atât la nivel de structură, cât și la nivelul sensurilor implicate. Obiceiurile de nuntă sunt, în schimb, supuse mereu înnoirilor, iar cele legate de naștere își pierd din ce în ce mai mult din semnificații, dar și din realizarea ceremonială.”²

„A te naște nu este o întâmplare ci un mit.”³ În lumea satului tradițional venirea pe lume a unui copil este prilej de bucurie pentru familie și de petrecere pentru colectivitate. Femeile care nu aveau copii mergeau la descântătoare sau se tratau singure cu leacuri din buruieni.

---

¹ Delia Suiogan, *Simbolica riturilor de trecere*, Editura Paideia, București, 2006, pag. 112.

² Delia Suiogan, *op. cit.*, pag. 114.

³ Nichita Stănescu, *Respirări*, Editura Sport-Turism, București, 1982, pag. 229.

„Descântătorii și vrăjitorii după credința lor știu toate tainele, până chiar și pe cele mai ascunse și ca atare trebuie numaidecât să le ajute și lor, ca să facă și să aibă copii, care să le lase urmași, să aibă cui încredința averea, ca aceasta să nu se irosească iar după moarte să aibă cine-i pomeni.”⁴

Nașterea este un act complex, cu aspecte fiziologice, psihologice, sociologice și culturale, individuale și de grup. Văzută ca moment esențial al ciclului vieții, alături de căsătorie și moarte, ea reprezintă o reiterare a mitului cosmogonic la nivel intim individual, dar cu implicații la nivel familial, comunitar și prin extensie regional, zonal, chiar mondial, prin consecințele sale demografice. Din punct de vedere ritologic, aceste evenimente majore ale vieții nu sunt percepute ca entități disparate și strict delimitate. În acest sens menționăm că în practicile maritale se întâlnesc rituri de fertilitate (de asigurare a sarcinii), iar în cele natale și post-natale pot apărea aspecte ale riturilor funerare, demonstrând astfel interferența riturilor de trecere în diferitele etape ale vieții.

„Nașterea presupune trecerea de la preexistență în existență-din lumea neagră, în lumea albă sau lumea cu dor-obiceiurile care însoțesc această tranziție au rolul de a-l integra pe copil în viața comunității, dar și de a-l separa de haotic, de necunoscut. De aceea, ceremonialul nașterii a cunoscut și cunoaște încă două mari etape: cea de dinainte de lumire și cea de după lumire.”⁵

Întreaga succesiune de rituri practicate în această perioadă liminară are ca scop final trecerea de la nașterea biologică (nașterea propriu-zisă) la cea socială (integrarea familială și comunitară). Această etapă cere participarea tuturor, fiecare având un rol pe care îl joacă și își asumă responsabilitatea de a-l duce la bun sfârșit. În ceea ce privește obiceiurile legate de naștere, acestea s-au pierdut, asistăm la pierderea multor gesturi străvechi, ceea ce a dus inevitabil și la pierderea semnificațiilor ancestrale. Individul care suportă trecerea este un izolat în raport cu colectivitatea, fiind un proces de transformare, iar grija colectivității este ca această transformare să se realizeze în forme favorabile individului și destinului lui în viitor: domină grija pentru integrarea perfectă în această lume, într-un destin individual modelat la nivelul optim al funcțiilor biologice și sociale. Femeia se încorporează riturilor de fertilitate și superstițiilor dinainte de naștere și sistemului de interdicții, cu scop de protecție a mamei și a copilului, după naștere.

---

⁴ Simion Florea Marian, *Nașterea la români*, Editura Saeculum I. O., București, 2000, pag. 15.

⁵ Delia Suiogan, *op.cit.*, pag. 114.

Nașterea e văzută ca un început absolut și toate fenomenele legate de acest eveniment au statutul gestului primordial repetat prin ritualizare în scopul influenței viitorului. Complexul de practici care însoțesc nașterea este legat nu numai de fenomenul propriu-zis ci și de perioada sarcinii și a lehuziei. Femeia însărcinată este supusă unui sistem întreg de interdicții. „Aceste interdicții aparțin magiei negative și sunt de tipul *să nu faci* ca să se producă ceva nedorit;”⁶ ele au rolul de apărare atât a mamei cât și a copilului care urmează să se nască. A. Van Gennep leagă aceste interdicții de „credința primitivă în conformitate cu care femeia însărcinată este impură și această stare i se transmite și copilului.”⁷ Prezentăm câteva dintre aceste interdicții, în urma informațiilor primite din localitățile cercetate. *Femeia gravidă să nu poarte floare la ureche, ca să nu aivă coptilu' sămn pă corp. Femeia grea să nu mănânce fructe îngemănate să nu facă gemeni. Când ridică paos la beserică, femeia gravidă să nu să țână de haina altuia, știi cum să țân, că zice că nu naște până nu vine acela de care s-o ținut la paos și să vină să să țână iară.*⁸

În trecut la nașterea unui copil participau mama și moașa care rămânea actantul principal până la botez, moment în care avea loc spălarea ritualică a moașei de către lehuză. Acest personaj în cadrul nașterii și obiceiul moșitului s-a pierdut odată cu înființarea maternităților unde nasc acum femeile din comunitățile rurale. În trecut, femeile nașteau în pat, în acea zonă simbolică a casei, în colțul cu patul, așezat chiar sub icoane.

Momentul nașterii și perioada de lăuzie erau încărcate de rituri a căror acțiune malefică sau benefică este bazată pe principiile contagiune - analogie. Întregul complex de practici magice, de rituri pregătitoare sau post-natale, referitoare la protecția pruncului și a lehuzei, cădeau în trecut în sarcina moașei. Rolul pe care îl deținea moașa în obiceiurile de naștere făcea din ea unul dintre personajele principale le acestui ciclu, nu numai în ceea ce privește practicile de natură medicală, ci și îndeplinirea unor acte rituale. Moașa oficiază un întreg complex ritologic, care nu are altă menire decât pregătirea nou-născutului pentru comunitatea în ale cărei tradiții trebuie să se integreze. În trecut, dacă femeia nu putea naște, moașa oficia rituri de ușurare, astăzi aceste atribuții fiind preluate de către personalul medical de la maternitate.

⁶ I. George Frazer, *Creanga de aur*, vol. I, Editura Minerva, București, 1980, pag. 48.

⁷ A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, Editura Polirom, Iași, 1998, pag. 56.

⁸ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Raveca Hereș, 70 ani, Costeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

Imediat după naștere, moașa efectuează un rit esențial, tăierea și punerea la păstrare a cordonului ombilical. Arnold Van Gennep considera tăierea cordonului ombilical un rit de separare și integrare. Copilul trebuie separat de lumea anterioară asexuată și integrat, prin rituri de integrare, societății sexuate, familiei și colectivității căreia îi aparține. *Buricul pă când ptiică, să usucă, îi tare. Acela îl pui într-o batistă frumoasă și curată și ai grijă să nu-l roadă ceva până la 7 ani. La 7 ani tre să deznoade coconu' ața ceie toată. Și acela care deznoadă așa, îi învățat de carte și toate le știe, toate le învață.*⁹

Moașa îi făcea nou-născutului *prima scaldă, ciupăitul*, care în Țara Lăpușului îmbrăca forme complexe. Acest ritual debuta obligatoriu cu aducerea apei neapărat *neîncepute*, de la o fântână sau de la un izvor foarte curat, înainte de răsăritul soarelui sau la apusul lui. Descrifrăm în această prescripție reminiscențe de cult solar, prezente în cele două faze ale sale, pe care le întâlnim în numeroase farmece, vrăji, descântece din repertoriul magiei. Conform prescripțiilor rituale vasul în care se aducea apa trebuia să fie nou. Moașa prin ritualul primei băi, căuta să-i transmită copilului o serie de aptitudini prin care se urmărea integrarea acestuia în noua viață, în colectivitatea sătească. În prima scaldă se puneau diverse elemente atât cu rolul de a stimula calitățile fizice ale nou-născutului, cât și cu rol de protecție:

---

⁹ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Raveca Hereș, 70 ani, Costeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

bani de argint *să fie bănos și curat ca argintu'*, se puneă pană de rață *să nu-i fie frică când merje la pădure*, miere, flori din steagul de nuntă al părinților *ca să fie văzut ca steagu*, busuioc, floarea norocului, *briboi să nu facă bube pe corp, celtin, să aibă pielea curată*.¹⁰ Rolul moașei, cunoscătoare și practicantă a gesturilor ce țin de magia și praxisul tradițional se diminuează până la estompare, datorită nașterilor la spital. Apa se arunca la loc curat, în general la rădăcina vreunui pom dacă pruncul era băiat sau la flori, dacă era fată. Acest gest ar putea semnifica înfrățirea copilului cu copacul.

Am întâlnit în satele Țării Lăpușului o serie de elemente, de gesturi cu rol apotropaic pentru nou-născut și lehoză. Hainele reprezintă primul nivel al identificării sociale, urmată de diferențierea pe sexe. Copilul era îmbrăcat după naștere cu haine confecționate din cămașa mamei dacă era fetiță și din izmenele tatălui, dacă nou-născutul era băiat. Cămașa are rol de protecție, este o a doua piele, a da cămașa este un simbol al dăruirii. Ca piesă intimă legată de trup ea reprezintă un substitut al persoanei ce o poartă. Este prezentă în toate riturile de inițiere, având funcție sacrificială. În Țara Lăpușului, *hainele copilului pe care le dai pe el prima dată erau făcute numa din izmenele tatălui ori din cămeșa și poalele mamei. Opincile le tăie dintr-o obdială purtată de părinți*.¹¹ În locul hainelor confecționate simbolic din îmbrăcămintea părinților și în locul pernei în care se așeza copilul în trecut, astăzi el este îmbrăcat în costume noi achiziționate sau primite în dar la botez sau cu alte ocazii. La fel s-a întâmplat și cu leagănul ce atârna în trecut la grindă, care a fost înlocuit cu pătuțul și căruciorul modern, de diferite culori. Leagănul în trecut, cioplit din lemn sau simplu coș de nuiele, constituia un simbol al sânului matern.

„Element de protecție, indispensabil, moale și călduț, rămâne ca amintire a originilor, care se traduce în nostalgia inconștientă a întoarcerii la uter și legănarea lui se asociază cu fericirea sentimentului de securitate.”¹²

Leagănele, în trecut, erau confecționate de către meșterii satelor sau, în cazul familiilor sărace, locul leagănului îl ținea o simplă covată din lemn de salcie sau plop.

---

¹⁰ Pamfil Bilțiu, *Obiceiuri de naștere din Lăpuș*, din revista Memoria Ethnologica, an III, nr. 6-7, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2003, pag. 625.

¹¹ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Anica Butcure, 78 ani, Cupșeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, DosarNr. L/104/2008.

¹² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. II, Editura Artemis, București, 1995, pag. 202.

Pentru a proteja copilul de forțele malefice acestuia i se puneau în leagăn elemente cu rol apotropaic: tămâie, cruce, pieptene, cârtică de rugăciuni. *Când dormeau pruncii, femeile puneau sub pernă un pieptene și o cruciuliță.*¹³ *La leagăn se pune tămâie într-o cârpuță și-o pui la cap la copil cu epistolie.*¹⁴ De asemenea, casa și toate elementele ei trebuiau protejate de influențele nefaste și de agresiunile periculoase. Se folosea usturoiul, element nelipsit în cultura noastră populară, cunoscut fiind pentru funcția sa de apărare împotriva maleficului, în acest caz în special împotriva deochiului. *Se ungea cu ai la ușă, la patu' bolnavei, la ferestre, la toate paturile din casă, ca să nu se apropie Fata Pădurii sau Marțolea. Apoi de aieste fugea și Dracu'.*¹⁵

¹³ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Anica Butcure, 78 ani, Cupșeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

¹⁴ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Dochia Buda, 77 ani, Ungureni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

¹⁵ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Anica Butcure, 78 ani, Cupșeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

O altă credință interesantă este aceea a Ursitoarelor, zâne care vin în nopțile fără soț pentru a decide soarta nou-născutului. Se credea că pentru a le îndupleca, pentru a atrage bunăvoința lor, ursitoarele trebuiau așteptate cu masa încărcată de bucate. Această sarcină de pregătire a mesei pentru ursitori îi revenea tot moașei. După unele credințe acestea se numesc Ursitoarea, Soarta și Moartea. Sunt personaje mitologice care prezintă o adaptare a mitului grecesc referitor la cele trei Moira, babe urâte și neiertătoare de care până și Hera se temea. La români, ursitoarele au devenit fete mari, zâne surori, fecioare curate nepătate și nemuritoare. Exemplific prin câteva credințe legate de aceste ființe mitologice, așa cum le-am auzit de la performerii satelor lăpușene. *Veneau tri ursători. Ursătorile nu le vezi, numa' le auzi. Pot fi ursători de diavol sau ursători de credință. Cele care-s de credință ursăsc câte tri, dacă-s de la diavoli, ursă numa' una, o dată. Cum ai făcut crucea pă masă, o dată s-o dus cele de diavol. Api le puné masa încărcată, din fiecare câte un ptic, tăt ce-ți amintești și horincă, că așé de bine să sie servit pruncu' acela în viață. Când vedeai sus pară lungă de foc și tăt ardea și când meréi lângă ie dispărea, știei că acele o fo' ursătorile. A tria o zăs că de va fi coptilu' cu buricu' învârtit pângă grumaz va muri.*¹⁶ Medicina populară, ursitoarele, sistemul ritologic cu funcții magice și apotropaice sunt tot mai mult substituite de pragmatismul inserării perechilor într-un alt tip de cultură decât cea arhaică. Societatea se eficientizează și business-ul la fel, astfel încât această credință a Ursitoarelor nu s-a pierdut în negura vremii ci a fost adaptată, ca parte integrantă a ceremonialului de botez. În timpul petrecerii de botez de la restaurant sosirea ursitoarelor devine un adevărat spectacol de vreo jumătate de oră, cu text personalizat în care părinții, nașii, moșii sunt pomeniți cu numele lor, de către actante angajate, care oferă o reprezentare live, o scenetă în versuri interpretată la microfoane wireless. Nou-născutul va primi de la ursitoarele sale câte un cadou-surpriză și o ploaie din petale de flori, tun de confetti și mașină de fum. Aceste zâne speciale călăuzesc destinul pruncului la botez, înarmate cu câte o baghetă cu stelute lucioase, înfășurate în rochii kitsch și purtând coifuri țuguiate pe capete. Baghetele magice funcționează, textul se personalizează, astfel încât să includă numele copilului, al părinților, nașilor și moșilor, muzica susură ritmuri astral-ambientale, se obține un adevărat spectacol.

---

¹⁶ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Raveca Hereș, 70 ani, Costeni, 2008, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

Se mai păstrează ceremonialul religios al botezului, cel laic este păstrat și el dar cu unele modificări. Pregătirile aparțin cad în sarcina nașei care aduce o lumânare din ceară de albină, simbolizând lumina.

„Fitulul face să se topească ceara, și astfel ceara ține de foc: de aici legătura cu spiritul și materia. Simbolismul lumânării este legat de cel al flăcării. Ceara, fitilul, focul, aerul care se reunesc în flacăra arzândă, mișcătoare și colorată, sunt ele însele sinteza tuturor elementelor naturii.”¹⁷

Moașa în trecut avea datoria de a aduce și doi metri de pânză albă pentru *crușma* (cămașuța de botez), care trebuie să fie nouă *că îi cămașa în care s-a duce pă lumea ceialaltă, în fața lui Dumnezeu. Dacă pânza nu era nouă, se credea că, dacă copilul moare, va umbla dezbrăcat pe lumea cealaltă.*¹⁸

„Asistăm la repetarea unor acțiuni primordiale ce au rolul de a scoate individul/actant, pasiv sau activ, din realul imediat și de a-l situa într-o stare superioară. Îmbrăcămintea devine pentru actant o mască, o barieră care-l apără de cotidian, făcând posibilă trecerea la un alt nivel. Funcția este evidentă-schimbarea statutului, evoluția, dezvoltarea-ea se realizează la rândul-i prin două funcții pe care gestul respectiv le implică: inițierea și apărarea.”¹⁹

În schimb în zilele noastre pruncul primește cadou un trusou de botez din partea nașilor, trusou ce abundă în mătăsuri și dantele, este alb sau de diferite culori și cuprinde toate accesoriile de care preotul va avea nevoie în cadrul slujbei de botez. Cristelnița în care urmează să fie creștinat copilul, prin imersia totală în apă, se împodobește în zilele noastre cu dantele și funde din mătase albe. În cazuri rare, cei prezenți la slujba botezului, aruncă cu bani în apa din cristelniță. Asistăm la un act atât neigienic pentru noul născut, cât și de profanare a apei sacre de botez. Kitsch-ul, ca stare de spirit, dar și ca manifestare în obiecte, este mai degrabă nespecific, și uneori chiar contradictoriu vieții spirituale și valorilor transmise de Biserică.

În trecut petrecerea de botez se făcea la casa nou-născutului și participau părinții, moașa, nașii, rudeniile, vecinii și prietenii. Sosind de la biserică moașa așeza copilul în fruntea mesei, ca simbol al cerului, un axis mundi, *ca să fie tot de frunte în viața lui*. Invitații erau serviți cu mâncăruri tradiționale pregătite în casă, se închina cu horincă și se horea, se dansa și se

---

¹⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. II, Editura Artemis, București, 1995, pag. 202.

¹⁸ Culegător Pamfil Bilțiu, performer Ana Cupșa 52 ani, Cupșeni, 1979.

¹⁹ Delia Suiogan, *Op. cit.*, pag. 169-170.

strigau strigături specifice acestui eveniment. Deși tradiția ar trebui respectată, când vine vorba despre momentele esențiale ale vieții, puterea exemplului este zdrobitoare: dacă face vecinul, eu cum să nu fac la fel? Astfel că sătui de petrecerile de botez făcute acasă, tinerii părinți fac din creștinarea copiilor un adevărat spectacol la restaurant sau la căminul cultural, anume împodobit pentru acest eveniment.

„Prin funcția sa fiziologică, actul alimentar deține un loc central în existența umană și implică, mai mult decât orice altă activitate, numeroase tehnici și simboluri, reguli sociale și norme de comportament, interdicții și prescripții. Actul alimentar relevă, totodată, o accentuată valoare spirituală, cumulând funcții complexe în ansambluri ceremoniale și rituale.”²⁰

La ospățul de botez din Țara Lăpușului, în trecut, se servea *gulás* cu carne de oaie, plăcintă cu brânză și carne afumată, *levișă* (supă) *pă găină* cu *laște sau tojmagi* (tăitei), *ptiroște sau purcei* (sarmale) și *pancove* (gogoși). La botezul din zilele noastre meniul tradițional, ritualic a fost înlocuit cu unul modern. Masa începe acum cu un aperitiv rece care cuprinde mezeluri, brânzeturi etc., se servesc supe, ciorbe, feluri de bază, se pregătesc diverse prăjituri și torturi.

Astăzi darurile de botez s-au schimbat și ele, acum se oferă în special bani și lucruri necesare pentru nou-născut, haine, landouri, jucării etc.

În cadrul ceremonialului nașterii întâlneam în trecut o serie de gesturi, elemente și obiecte magice cu rol atât apotropaic dar și de echilibrare a noului născut. Scalda ritualică în apă neînchepută, elementele magice din prima scaldă (ban de argint, colac, agheasmă, flori, miere etc.), aruncarea ciupei la rădăcina florilor sau a pomilor, imersia pruncului în apa de botez, spălatul ritualic al moașei de către lehoză, ursitorile, păstrarea buricului până la șapte ani, crușma, elementele apotropaice așezate în sau lângă leagănul copilului (secere, cuțit, tămâie, carte de rugăciuni, usturoi, mătură, cârlig de la sobă) reprezintă simboluri menite să refacă echilibrul și să integreze nou-născutul în noua stare.

Societatea evoluează și se schimbă simultan și mentalitatea și percepția asupra vieții. Este greu să mai vorbim despre folclor autentic atât în ceea ce privește obiceiurile legate de naștere, cât și în cadrul ceremonialului nupțial, riturile denaturându-se prin pierderea semnificației inițiale. De aceea, practicarea unor obiceiuri de nuntă, capătă câteodată valențe de tip kitsch,

---

²⁰ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru*, Editura Enciclopedică, București, 1996, pag. 5.

de nenatural. Se ajunge astfel la un ceremonial nupțial de tip hibrid, în care se păstrează unele tradiții străvechi și se imită altele din Occident.

Cele mai multe nunți aveau loc iarna în trecut, în satele lăpușene, în perioada *câșlegilor*, când muncile agricole erau oprite. Astăzi, majoritatea nunților se fac în luna august, în perioada de concedii a celor plecați la muncă în străinătate. Nu se fac nunți în post, pentru că postul implică abstenența. În trecut nunțile se organizau marțea, joia sau duminica. Astăzi, majoritatea nunților au loc sâmbăta sau duminica. În zilele noastre nu se mai fac nunți marțea, deoarece se crede că reprezintă o zi dominată de planeta războinică Marte. De fapt căsătoria reprezintă un rit de trecere, o treaptă în devenire, intrarea în rândul celor așezați, de aceea, facem tot ce trebuie să ne asigurăm că nimeni și nimic, nici ghinionul, nici vremea rea, nici alinierile nefaste ale planetelor nu ne vor despărți.

În trecut, la nunțile de oameni înstăriți participa întreaga comunitate sătească. Sătenii erau invitați la nuntă de către *chemători*, investiți anume, care mergeau din casă în casă, cu colaci mari în mână sau cu *palțauă* (bâte rituale frumos ornamentate). Astăzi, mirii sunt cei care invită lumea la nuntă. O grijă deosebită aveau sătenii în alegerea nașilor. Demult, în satele lăpușene exista o singură pereche de nași, oameni foarte înstăriți și cu frică de Dumnezeu, care cununau toți mirii satului. Astăzi obiceiul s-a schimbat. Fiecare mire în parte își alege câte două, trei sau chiar mai multe perechi de nași. Demult, nunțile aveau loc atât la mire, cât și la mireasă acasă. Astăzi se face împreună la căminul cultural sau în corturi special amenajate pentru acest eveniment. În ziua nunții, părinții mirilor stăteau la intrarea în casă așteptând invitații și darurile. În trecut, *pomninocul* (darul de nuntă) consta în bani *când să pornea taljărul*²¹, 2 metri de material, prosoape, fețe de masă. Astăzi nuntașii oferă bani la nuntă, obiceiul de a duce produse a ieșit din uz. Înainte, cei care preluau darurile erau părinții mirilor. Astăzi, în unele zone, momentul oferirii darului se face cu strigare de către staroste sau nașul mare și devine un element de prost gust. Neștiind cât va da fiecare, mesenii se agită la gândul că va afla lumea suma mică pe care au reușit ei să o ofere, spre deosebire de verișorul miresei îmbogățit în străinătate. Darul nașului se strigă primul și este mereu exagerat, pentru a crește sumele celorlalți nuntași.

---

²¹ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Raveca Hereș, 70 ani, Costeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L /04 /2008.

Înainte de a pleca la cununie nuntașii se veselesc atât la mire cat și la mireasă acasă. În acest timp, câțiva flăcăi cu *uiegile de horincă înstruțate cu verdeață* pornesc după nași. După sosirea nașilor la casa miresei, nuntașii se pregăteau de plecarea la cununie. În trecut, mirele trimitea un chemător la mireasă, pentru a anunța faptul că acesta a pornit spre biserică și pentru a invita și alaiul miresei la cununie. Astăzi acest obicei este înlocuit cu ajutorul telefoniei mobile. Este greu să mai vorbim despre folclor autentic în cadrul ceremonialului nupțial din cauza fenomenului de desacralizare, de demitizare, riturile denaturându-se prin pierderea semnificației inițiale. În foarte puține zone lăpușene se mai păstrează elementele nunții tradiționale: cusutul steagului și al cununii miresei nu se mai practică deloc, învelitul miresei se mai păstrează în unele sate, portul tradițional al mirilor se mai regăsește foarte rar la unii miri nostalgici reveniți din străinătate pentru celebrarea nunții. De asemenea, se mai păstrează ocazional strigăturile la mire și la mireasă, strigăturile cu găina la nănași dar cu versurile adaptate zilelor noastre și conținând elemente contemporane. Se mai practică *bulciugul*, (iertăciunile către părinți și rude apropiate), jucatul steagului la unele nunți, în prezența întregului alai de nuntă, steag, care nu se mai confecționează cu mare fast și petrecere, luând forme de ritual, ci se împrumută de prin vecini. Strigătura cu grâu se mai regăsește foarte rar, au suferit mutații și influențe meniul, dansul și muzica tradițională. Seturile de pahare și sticle din plastic, manelele, păpușile îmbrăcate în miri pe capota mașinilor, prosoapele chinezești la retrovizoarele mașinilor, floricelele din plastic în pieptul nuntașilor, coafura miresei, kitsch-ul nu pare a lipsi din recuzita acestui rit de trecere. Ținuta miresei a suportat modificări, aceasta înlocuind costumul popular cu rochia de mireasă. Nici mirele nu rămâne mai prejos, purtând costum lucios din stofă. Naturalitatea miresei a fost înlocuită de machiaje stridente, și o coafură încărcată în mod exagerat. Solemnitatea intrării în biserică la Sfânta Cununie, pare să apună printr-o asemenea apariție. Numărul mare de nași devine un spectacol în sine prin ținută și coafură.

O veche tradiție englezească spune ca mireasa să poarte la nuntă ceva nou, ceva vechi, ceva împrumutat și ceva albastru. La nunțile din Țara Lăpușului regăsim unul dintre aceste elemente. Mireasa purta costumul popular tradițional nou, confecționat anume pentru acest eveniment. Astăzi mireasa îmbracă rochie de mireasă și poartă voal. Hainele noi semnifică optimismul și încrederea în viitor, speranța în bunul mers al căsniciei. În trecut, mireasa era spălată, pieptănată și împletită ritualic și purta cunună

de flori. Astăzi, unele mirese au cunună din flori de plastic, căreia îi atașează un voal scurt. Au coafuri din cele mai sofisticate și mai elaborate, realizate în saloanele de frumusețe. Cununa nu reprezenta doar un semn al distincției, ci era și simbolul neprihănirii și al curățeniei miresei în trecut. Astăzi, această semnificație s-a pierdut.

Demult, la intrarea în casă o femeie cu voce bună, arunca peste capetele tinerilor însurăței boabe de grâu dintr-un *blid*, *ca să aivă noroc*, urând cu versuri specifice, grâul fiind considerat un simbol al hranei nemuririi, al inițierii, al uniunii, al binecuvântării și al fertilității. În zilele noastre grâul se cultivă în Țara Lăpușului din ce în ce mai puțin. De aceea boabele ritualice de grâu au fost înlocuite cu cele din orez, orezul purtând valoarea simbolică de prosperitate, belșug, fertilitate, jertfa spiritelor malefice, pentru a le îndepărta de căsnicia mirilor. Mai rar, în unele zone grâul și orezul au fost înlocuite cu confetti sau bănuți. Spartul veselei reprezintă o tradiție care presupune să sacrifici diverse piese, câni, farfurii, pahare, întrucât cioburile se crede că aduc noroc. În unele zone acest obicei este adaptat. Stegarii sau mirele întorcându-se de la cununie, trec pragul casei sub care se află puși cărbuni și au datoria de a sparge cu băta de la steag, farfuria care se află așezată deasupra ușii ca să aibă mirii noroc. *Farfuria trebe să se spargă și să se spargă rău. Vorva așa o fo, că ar fi avut noroc de să spărgea, era bătaie la nunți dacă nu spărgei farfuria, era scârbă*.²² Acest obicei se mai practică rareori în localitatea Cupșeni, probabil ca formă de distracție și nu ca simbol al sexualității și al fertilității. În alte zone obiceiul a suferit mutații. Farfuria a fost înlocuită cu cele două pahare de sticlă cu care mirii ciocnesc între ei înainte de a intra la căminul cultural, au datoria de a goli de conținut și de a sparge aceste cupe pentru a scăpa de ghinion în noua căsnicie. Unele nunți sătești abundă în baloane colorate, de diferite dimensiuni, în formă de inimioară, cu confetti în interior, inscripționate pe exterior, umplute cu aer sau cu heliu; sunt prinse deasupra mesei mirilor, pe lângă masa acestora, pe pereți, la intrarea în sală și legate de spătarele scaunelor. Pentru aceste aranjamente recomandate de „experți” părinții mirilor plătesc sume consistente. Demult sălile erau ornamentate cu cergi tradiționale lucrate manual, iar în spatele mesei mirilor era așezată o icoană cu *Cina cea de taină*. Astăzi sala este zugrăvită colorat sau tapetată, stâlpii, mesele și scaunele poartă *straie de sărbătoare*, neapărat satinat și obligatoriu încărcate de

---

²² Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Anica Butcure, 78 ani, Cupșeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

funde de diferite culori. La deschiderea mesei, nașul mare are datoria de a rosti rugăciunea *Tatăl nostru* și de a închina un pahar de horincă, rostind urarea: *Să aivă mirii năroc!* Demult se găseau pahare doar la masa mirilor și a nănașilor. Aceștia închinau pentru norocul noii familii. Ceilalți nuntași închinau direct *din uieșile de horincă, înstruțate cu verdeață*. Obiceiul de a închina din sticlă a fost înlocuit apoi de obiceiul de a închina cu toții din același pahar, umplut cu țuică de către doi *paharnici* anume investiți în această funcție. Fiecare mesean închină și urează noroc mirilor. Mai recent se folosesc pet-urile pentru băuturi, paharele din plastic sau din sticlă pentru fiecare invitat iar pe lângă țuica tradițională se servesc vinuri de casă sau chiar băuturi fine.

Meniul tradițional în Țara Lăpușului era compus din plăcinte cu brânză și carne afumată de porc și mai târziu gulaș cu carne de oaie, *ptiroște* (sarmale) și *levișă pă găină* (supă de carne), *pancove* (gogoși). Astăzi meniul este similar cu cel de la o nuntă urbană: se servesc *aparative* (aperitiv), supă de carne, cartofi cu grătar, carne de pasăre cu cartofi, sarmale, salate, *cioarbă pă perișoare* (ciorbă de perișoare), prăjituri, torturi colorate. În unele sate au fost adoptate chiar meniuri sofisticate în stil italian, importuri preluate de către cei care lucrează în străinătate. Astfel, spre exemplu, gulașul tradițional a fost înlocuit cu o friptură în sos de șampanie sau cu sos gorgonzola.

Taraful tradițional era compus în trecut din *vioară, braci, gordună, taragot și clarinet*. Astăzi s-a renunțat la orchestra tradițională în aceste zone, s-au adus importuri precum: vioară acustică amplificată sau electronică, saxofon sau alto, solist vocal, orgă, tobe electronice. La nunțile tradiționale nuntașii se prindeau în dans pe *De-nturnat, Jocu-n sus, Învârtita*. Dansurile tradiționale arhaice sunt pline de încărcătură ca simbol al celebrării, al manifestării explozive a instinctului vieții, de contopire dincolo de timp, de eliberare în extaz. În ritmul tobei se producea acea stare de eliberare, de înălțare spirituală, de bucurie și extaz și manifestare a expresiei culturale. Astăzi observăm la nunți o formă de denaturare, de subcultură, unduiri lascive în ritmuri de manele și țopăieli pe forme alterate de tango și sârbe. Muzica este amplificată, sonorul este la maxim, astfel încât să le răsună invitaților în urechi chiar și a doua zi. Sunt invitate binecunoscutele formații de maneliști sau toți se prind într-un soi de horă deși puțini cunosc pașii.

În timpuri străvechi, căsătoria era considerată o convenție socială, tinerii trebuiau să aibă același statut ierarhic și financiar. Nu se puteau căsători un tânăr *de neam* cu o fată *de răi* (neam slab). Feciorul trebuia să

aibă ca zestre-pământ, sau loc de casă, animale, bani. Contribuția fetei consta în: ladă de zestre, pământuri și animale. De asemenea, fata trebuia să aibă calități morale și estetice: să fie tânără, cuminte, frumoasă, isteasă, înțeleaptă, blândă, harnică. În zilele noastre căsătoria are cu totul alte fundamente, este bazată mai mult pe dragoste și pe dorința celor doi tineri de a-și petrece existența împreună. Existau și mai demult cupluri de îndrăgostiți ai satului și nu rareori părinții se împotriveau căsătoriei. În aceste cazuri se practica *furtul miresei sau fuga mirilor*. Bisericii i s-a părut un act anormal și de aceea a luptat împotriva lui cu toată puterea, fără să reușească să-l stârpească. La origine ceremonialul răpirii constituie un rit de trecere la multe popoare indo-europene, compus din două etape distincte: separarea de familia sa și integrarea în noua familie, pe cale rituală. Răpirea miresei reprezenta „mijlocul cel mai rapid și eficient de a scurta distanța ce separă două familii, două sate sau două etnii diferite.”²³ Furtul miresei reprezenta la unele popoare și un act barbar din cadrul ceremonialului nupțial. Mireasa era furată și necinstită de către un clan rival chiar în noaptea nunții în cazul în care mirele nu dispunea de suficienți bani pentru a o răscumpăra. Corespondentul raptului de demult al miresei se practică la nunțile de astăzi sub denumirea de *furtul miresei*. Nunțile mai recente capătă valorile unui adevărat spectacol astfel că dintr-un gest barbar, furtul devine un joc. În mod tradițional mireasa se fura înainte de miezul nopții. În trecut, acest obicei nupțial nu era cunoscut însă a fost preluat din zonele urbane în ultimii ani. Cei care fură mireasa sunt în general prietenii mirilor, aceștia prezintă pantoful miresei și cer o recompensă, whisky-ul fiind în topul preferințelor. Întreaga tradiție există pentru ca mirele să realizeze și să demonstreze cât de mult își iubește și cât de mult îi simte lipsa miresei. La nivel simbolic, nu plata în sine contează ci dorința mirelui de a fi alături de mireasa lui pentru totdeauna. Mirele negociază iar răpitorii acceptă sau ridică miza, până se ajunge la un acord. Mireasa se lasă „răpită” nu înainte de a-i comunica soțului locația unde va fi dusă, de obicei într-un bar unde țopăie puțin alături de câțiva prieteni, sosește ginerele, plătește consumația, iar răscumpărarea constă în câteva sticle de băutură și o declarație de dragoste făcută la microfon, miresei.

---

²³ Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri*, Editura Vox, București, 2007, pag. 157.

În unele cazuri au devenit ilare și desuete versurile atât de binecunoscute:

*Mireasă, cunună ta,
Pune-o-n cui să te jelea,
Să te jelea numa o lună,
Că n-ai fo fată nebună.
Să te jelea numa un an,
Nu te-o rușinat șohan.*

Aceste versuri se pretau în trecut, când fata își păstra fecioria până în ziua nunții, când ea trebuia să fie neprihănită la cununie, astăzi însă aceste versuri sunt lipsite de sens și de încărcătură simbolică.

Și ritualul de *dezgătare* a miresei s-a pierdut în majoritatea zonelor din Țara Lăpușului. În zonele în care se mai păstrează, acest obicei pare să-și fi pierdut semnificația inițială, de trecere a miresei în rândul femeilor căsătorite. În trecut, după miezul nopții, miresei i se lua cununa de pe cap de către o femeie în vârstă și după multe refuzuri, încercări și insistențe, i se așeza un batic, ca simbol al statutului marital. Acum acest obicei pare lipsit de esență, în condițiile în care, miresei i se acoperă coafura sofisticată și în condițiile în care poate ea nu mai trăiește de multă vreme în lumea satului, a devenit femeie cu mult timp înainte, a părăsit casa părintească și trăiește la oraș sau în străinătate, deci a lepădat demult baticul.²⁴

„Moartea, eveniment inevitabil în viața omului, reprezintă trecerea din lumea aceasta, în lumea de dincolo. Moartea înseamnă o despărțire definitivă a defunctului de familie, de colectivitate. Acest ceremonial este alcătuit dintr-un sistem de practici și credințe, menit să asigure integrarea omului în lumea de dincolo, reechilibrarea sistemului social, pe de altă parte. Și în obiceiurile în legătură cu moartea întâlnim trei etape principale proprii oricărui ceremonial de trecere: despărțirea de categoria celor vii, pregătirea trecerii în cealaltă lume, integrarea în lumea morților, restabilirea echilibrului social rupt prin plecarea celui mort...”²⁵

---

²⁴ Corina Isabella Csiszár, *Elemente tradiționale și psihologia kitsch-ului, în nunta maramureșeană*, revista Memoria Ethnologica an XV, nr. 54-55, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2015, pag. 127.

²⁵ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, Consiliul Culturii și Educației, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București, 1976, pag. 154.

Integrându-se preocupărilor pentru antropologia morții, cercetarea riturilor funerare relevă profunde religiozitate a mediului rural maramureșean. Demersul funebru are o structură bazată pe cifrele magice, regăsite atât în substratul comportamental și spiritual păgân, cât și în cel creștin, în cadrul formelor de inițiere, pentru că riturile de trecere sunt unele de inițiere: „șapte fire din bumbac”, „pup cu șapte cornuri”, „șapte monede” – număr impar, deschis absolutului.

În Țara Lăpușului, datorită spiritului religios al comunității, se mai păstrează unele secvențe ale ceremonialului funerar. Dar asistăm și aici la o serie de transformări în ceea ce privește elementele tradiționale. Obiceiurile ancestrale au fost înlocuite cu altele noi, importate din zonele urbane. Unele localități lăpușene mai conservatoare păstrează credința în semnele prevestitoare de moarte. Cu toate acestea, s-a pierdut în unele localități obiceiul de a confecționa *lumina mortului sau toiagul*, acea lumânare din ceară de dimensiunea mortului, ce ardea la căpătâiul acestuia, cu rol purificator și ca simbol al călăuzei, al tovarășului de drum în Marea Trecere. Astăzi se lasă în permanență lumina aprinsă în încăperea în care se află mortul.

Suferința nemaiputând fi exprimată public, ea devenind oarecum incompatibilă cu societatea actuală, obiceiul bocitului, s-a pierdut în mare parte, femeile nu *se mai cântă* la căpătâiul mortului ca în trecut. Acest obicei mai apare în cazuri izolate la înmormântarea unor tineri nelumiți.

„Jelirea sau cântarea mortului definesc foarte bine sensul simbolic al plânsului ritual: el se definește astfel ca un act magic, ce nu este un semn al durerii, decât într-un plan secundar, fiind, în primul rând, o formă de asigurare a trecerii sub semnul firescului Dincolo. Trebuie să avem în vedere faptul că lacrimile erau percepute drept monedă de schimb pentru plata vămile sufletului.”²⁶

În trecut spălarea ritualică a mortului în patul în care a decedat, se realiza de către persoanele anume învestite în sat cu această funcție și care erau remunerate simbolic în timpul înmormântării, cu prosoape și colaci. Astăzi mortul este pregătit de către membrii familiei sau se apelează la personalul calificat de la pompele funebre.

În cele două seri premergătoare slujbei de înmormântare, la casa mortului se face priveghiul, cu care ocazie vin prieteni, rudenii, vecini, tineri, să privegheze la căpătâiul defunctului, căutând în același timp să consoleze familia îndurerată. Priveghiul cu jocurile lui distractive datează încă din antichitate, când se credea că sufletul mortului trăiește dincolo de marginile morții, și erau bucuroși mai presus de orice pentru această nouă viață fericită, care începe după pieirea trupului. S-a păstrat obiceiul de a merge în priveghi la casa îndoliată, renunțându-se însă la jocurile și dansurile de priveghi specifice, practicate de către tinerii satului.

Colacii ritualici pentru pomene se comandă de la firme autorizate, mâncărurile pentru masa mortului se comandă de la firme de tip catering sau se prepară la căminul cultural, unde după slujba de înmormântare, participă întreg satul. Colacul pus în cruce este preparat din apă, grâu, drojdie și sare, este un simbol, desemnând hrana spirituală. Este pâinea sfântă a vieții veșnice despre care se vorbește în liturghie. Simbolul drojdiei se exprimă în textele evanghelice ca principiu activ al dospirii, simbol al transformării spirituale. *Până la beserică să fac 7 stății. Un colac să aduce înapoi de la beserică, numa' unu' și să aruncă în pod când se ajunge acasă de la înmormântare. Aiesta tăt pântru norocu' să aruncă. Și nu să leagă nimic de el, nu-l mănâncă nimic. La stații dădeau un colac la un copilaș, care era mai micuț. La tăte 7 stațiile. Pântru vămi să îngroapă la subsioara mortului un colac, pă care să pun 7 bani. Îl puné sub mână. Acela-i pântru cele 7 vămi.*²⁷

---

²⁶ Delia Suiogan, *Op. cit.*, pag. 187.

²⁷ Culegător Corina Isabella Csiszár, performer Raveca Hereș, 70 ani, Costeni, din Arhiva C.J.C.P.C.T. Maramureș, Dosar Nr. L/04/2008.

„Scurgerea permanentă a timpului și infinitul spațiului, figurate în spirală, sunt punctate de rituri și obiceiuri de sorginte păgână peste care s-au calchiat credințe creștine: binecuvântarea, botezul și împărtășirea muribundului. Diferențele dintre păgân și creștin sunt greu de stabilit, deoarece ele în timp s-au contopit. Existența este secvența pe care o cunoaștem, reprezentând lupta pentru conviețuire, munca și durerea. Venim din necunoscut și ne îndreptăm spre lumea de apoi, *albă, fără griji*, divizată clar, pentru fiecare om în rai și iad. *Sus* este raiul, locul liniștii, al odihnei și mulțumirii. Iadul este *jos*, el este pedeapsa și pătimirea. Spațiul de dincolo este reprezentat tranșant. *Lumea de dincolo* este fie recompensă, fie pedeapsă pentru faptele săvârșite de om în timpul vieții.”²⁸

Timp de 40 de zile sau un an de la survenirea morții cei ai casei adoptă un comportament diferit. Rudele mortului nu fac și nu primesc vizite, nu participă la sărbători și petreceri. Dintr-o casă îndoliată nu se împrumută nimic, nu se ia nimic, până la îngroparea mortului. Acestea au rol protecție a norocului din casa respectivă și care este amenințat în perioada de trecere, când spațiul între lumi este „deschis.” Spațiul rămâne nedeterminat și după înmormântare, casa în această perioadă devenind și spațiul mortului. Se crede că este bine a se lăsa poarta deschisă, deoarece există credința că sufletul mortului revine acasă în acest interval. De aceea „locul morții” rămâne centrul ritual principal în casă și locul unde se realizează contactul cu lumea cealaltă. După aceea, aceste funcții sunt preluate de către „sălaș” și implicit de cimitir.

„La desfășurarea ritualurilor, a ceremonialurilor, participă întreaga colectivitate. Grupul, neamul se reunesc în jurul apei, al focului, al arborelui, al miresei sau al defunctului etc., care reprezintă imagini foarte vii ale sacralității înseși, principii cosmice ce au puterea de a media microcosmos și macrocosmos.”²⁹

Am constatat schimbările, influențele exterioare, numărul mare de diferențe, denaturări de sensuri și de semnificații inițiale în special în ceea ce privește astăzi ceremonialul riturilor de trecere. Volumul își propune să prezinte în continuare elementele tradiționale ale riturilor de trecere din Țara Lăpușului după cum au fost prezentate de către bătrânii satului, buni cunoscători ai acestor obiceiuri, în maniera în care se practicau acesta în trecut, cu toate elementele specifice, constituind spectaculoase ceremonialuri. Văzând moartea ca pe o etapă firească și având credința fermă a imortalității sufletului,

---

²⁸ Lidia Dinu, *Casa-loc și timp al trăirii familiale*, din revista Ethnos, nr. 4, Editura Museion, București, 1994, pag. 96.

²⁹ Delia Suiogan, *Op. cit.*, Editura Paideia, București, 2006, pag. 47.

frica de moarte nu există în mentalul colectiv arhaic. Trecerea în moarte e trecerea în regnul vegetal a trupului, și în cel pur spiritual, a sufletului. Moartea restituie naturii și cosmosului partea imaterială și cea materială a ființei.

FENOMENUL HARRY POTTER, ÎNTRE „RE-VRĂJIREA LUMII” ȘI MARKETINGUL CULTURAL AGRESIV

cercetător științific - etnolog, dr. Camelia BURGHELE
Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău

Transpuneri ficționale ale realităților magico-rituale: un context antropologic potrivit pentru apariția personajului Harry Potter

Pentru a încerca o minimă contextualizare a ceea ce media a numit deja „fenomenul Harry Potter”, am valorificat cu precădere trei surse bibliografice:

Prima dintre ele este o celebră și des uzitată privire asupra magiei și vrăjitoriei moderne, expusă în anul 1988 de Claude Rivière (*Réactivations et réinterprétations de la magie*, „Religiologiques”, nr. 18/1998). Contextul pe care îl propune Rivière pentru abordarea fenomenului de apetență cvasigenerală pentru ezoterism, înregistrat în lumea modernă, este cel al unui eclectism interpretativ, menit să satisfacă nevoile unui public numeros, format, spre deosebire de secolele anterioare, nu din țărani, nici din oameni cu un nivel cultural scăzut, ci din orășeni, muncitori, intelectuali, mici întreprinzători ai capitalismului, adică dintr-un public urban cu un anumit grad de instruire. Pentru acest gen de public, fețele moderne ale vrăjitoriei sunt altele decât cele ce au dat individualitate culturii tradiționale (cu precădere orale), dar care se dovedesc, re-interpretate și „reciclate”, mereu actuale, mereu ofertante, mereu tentante.

Etnologul francez remarcă, înainte de toate, faptul că vrăjitoria și-a pierdut mult din coerența de altădată odată cu slăbirea credințelor în diavol, cu extinderea învățământului în mediile rurale și cu progresul medicinei și al științelor și tehnicii, care au diminuat mult importanța vindecătorilor, descântătoarelor, vracilor; practic, vrăjitoria a fost menținută doar la nivelul unui set de credințe, reprezentări și practici. Credința în diavol nemaifiind cheia de boltă a vrăjitoriei în contemporaneitate, cadrele sale s-au păstrat mai

mult în ceea ce noi numim astăzi „memoria culturală” a țăranilor sau, mai recent, a fost recuperată și recită în zona ficționalului, la nivel de artă, literatură și cinematografie. Evenimentele vrăjitoarești însă suscită atenția în continuare, fie la nivelul poveștilor spuse etnologilor în interviurile inițiate în campaniile lor de teren, fie la nivelul populației urbane, care le redescoperă sub forme noi, a căror eclecticism – manifestat la nivelul religiozității paralele (necreștine, ezoterice, para-religioase) au făcut-o pe Françoise Champion să denumească noua spiritualitate a lumii drept „o nebuloasă mistico-ezoterică”¹.

Într-un limbaj preluat din marketingul economic, cercetătorul observă că „cererea de vrăjitorie” pe piață este foarte mare în modernitate; paradoxal, societatea modernă este deopotrivă rațională și mistică, astfel încât vrăjitoria și satanismul, ocultismul și practicile ezoterice nu au dispărut deloc, ci reprezintă extensii, dezvoltări, reinventări ale tradițiilor populare. Dintre ele, o formă articulată de vrăjitorie modernă este reactivarea urbană a satanismului, deseori teatralizat sau recuperat de cinematografie sub diferite aspecte, vizând într-un fel sau altul agresiunea satanică despre care vorbea și cultura țăărănească rurală atunci când se referea la „răul suprem”. Am observa noi că, deseori, elemente sataniste din practicile vrăjitoarești au fost preluate de literatură, în producții de factură fantastică, în arta plastică, prin exploatarea lucifericului sau oniricului sau în cinematografie, prin centrarea pe mitic, magic și fabulos. Demoniacul își găsește astfel un refugiu nou în narațiune și imagine, sub formă de poveste, fascinând și producând rumoare, incitând la noi forme de cunoaștere.

O a doua sursă, nelipsită, gândim noi, din orice demers, fie el semnat de începător, fie asumat de cercetătorul avizat, este cercetarea model a Jeannei Favret – Saada în Bocage (*Les mots, la mort, les sorts*, Gallimard, Paris, 1977), cea care are meritul de a fi teoretizat definitiv structura mentală a forței descătușate de magie și cadrele aplicabilității sale practice în viața domestică. Subiectul agresiunii magice este, potrivit cercetătoarei, „beneficiarul” unor stări de rău sau ținta unor evenimente nedorite care se repetă des (și a căror replicare inexplicabilă devine terifiantă) sau a unor stări de criză iscate în raporturile cu familia, cu vecinii sau cu propria situație economică (adică omul este împins într-o imposibilitate de câștig economic care să îi asigure subzistența).

---

¹ Françoise Champion, *Spirit religios difuz, eclecticism și sincretisme*, în Jean Delumeau, „Religiile lumii”, București, Editura Humanitas, 1996, p 702

Schematic, vrăjitoria este un fapt concret de *circulație a forței vitale*, adică acea capacitate a individului de a-și asigura supraviețuirea economică și socială într-un spațiu bine delimitat (propria-i gospodărie, grădină, ogor, curte), sau, prin extensie, firma la care lucrează, fabrica, întreprinderea, locul de muncă. Când individul pierde această forță vitală, nu are altă soluție decât să apeleze la un vrăjitor (sau la o descântătoare, am completa noi pentru tabloul cultural românesc) capabil să contracareze efectele malefice generate de inițiatorul cumplitei vrăji care i-a răpit-o. Și atunci, pentru a-l convinge pe „vrăjitorul cel rău” (în tradiția română un strigoi, o vrăjitoare, un duh, dar, completează Jeanne Favret Saada, chiar și „un vecin invidios”) să înceteze ruina potențialului economic și social al clientului său, „vrăjtorul cel bun” („desfermecătorul”, într-o variantă puțin forțată de traducere în limba română²) apelat de omul nenorocit se servește de puterea sa excedentară, marcată ca *forță magică*, pentru a deveni, finalmente, *vrăjitorul vrăjitorului*.

Pornind de la Jeanne Favret – Saada, Rivière remarcă, în lumea contemporană, o scădere a numărului de vrăjitori, tagma acestora fiind mult redusă, în vreme ce numărul celor vrăjiți (afecțați de practicile magice sau vrăjitoarești) este foarte mare. Se poate spune că există mai degrabă persoane vrăjite decât vrăjitori. Practic, în economia unei drame vrăjitoarești, nu găsim aproape niciodată, concret, vrăjitorul, interesul celui vrăjit (subiect al unor nenorociri repetate) concentrându-se deseori pe mijloacele de contracarare a extinderii agresiunii magice și de protecție, dat fiind faptul că se consideră, mereu, că cel care dez-vrăjește este mai puternic și mai abil decât cel care vrăjește. Se constată că acest proces se extinde în lumea modernă de la rural la urban și de la exclusivitatea femină la vrăjitori de ambe sexe.

În fine, de mare folos ne-au fost observațiile furnizate de Michel Maffesoli în *Revrăjirea lumii. O etică pentru timpurile noastre*, Editura Institutul European, București, 2008. Pornind tot de la Rivière și de la observațiile acestuia privind vrăjitoria în formă actualizată (cu actuala sa incoerență, datorată mai ales diminuării credinței în diavol, aproape complet dispărut din sistemul de reprezentări al vrăjitoriei contemporane, și cu demonismul / satanismul devenite subiecte ale textelor scrise, de tipul poveștilor și legendelor care exploatează filonul fantastic), Maffesoli conchide:

---

² Claude Rivière, *Socio-antropologia religiilor*, Polirom, Iași, 2000, p. 136

„este sigur că în diversele ei aspecte: filme, muzică, coregrafie, modă, viață cotidiană, cultura contemporană este din ce în ce mai contaminată de o religiozitate ambientală în care se amestecă, fără distincție, ocultismul, paganismul, neo-druidismul, șamanismul, diversele forme de orientalism, fără a uita astrologia, vrăjitoria, demonismul sau diversele tehnici New Age. Numitorul comun al acestor diverse fenomene este acela al unui demers existențial unde ceea ce primează este experiența sensibilă împărtășită în cadru comunitar”³.

Așadar, recrudescența și remarcabila diversitate de forme sub care se prezintă magia contemporană sunt subiectul predilect al cercetătorilor antropologi dar și punctul de plecare pentru discursul politic și publicitar ori producțiile literare sau cinematografice, mai ales că magia a devenit dintr-o relație supranaturală prin excelență, una mult umanizată:

„Ar fi interesant să semnalăm zestrea de semnificații desuete și devieri semantice pe care astăzi o generează termenul „magie”, foarte cunoscut și aparent specializat, ca și studiile de voită ținută științifică puse sub egida manifestării spiritului magic ancestral. Contemporanii ne oferă astăzi o magie culinară, o magie politică, o magie publicitară, o magie cinematografică ș.a. De fapt, mulți analiști ai acestor tipuri de „magie” recunosc că relația magică nu se mai stabilește în contemporaneitate între supranatural și uman, ci avem de-a face cu o magie eminentemente interumană, o simplă tehnică de manipulare și o serie de strategii psiho-retorice”⁴.

Relaționările cele mai frecvente – care, de altfel, plasează vizibil magia și vrăjitoria în sfera conglomeratului magico-ezoteric ce definește tendințele actuale – sunt cu formulele precreștine, păgâne, arhetipale ale magiei, la un pol și cu o mare apropiere de natură și de „împrietenirea” maximă cu natura, văzută ca un imens rezervor de taine magice, într-o viziune panteistă și animistă (regăsibile în formule narrative de tipul „Stăpânul inelelor” sau „Cronicle din Naarnia” ori cinematografice, de tipul „Avatar” și „Hobbitul”); astfel, vrăjitoria contemporană se apropie mult de neopăgânism care

---

³ Michel Maffesoli, *op. cit.*, p. 189

⁴ Ioana Repciuc, *Avataruri contemporane ale magiei actuale*, în „Philologica Yassiensia,” Iași, 2008, p. 630, http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/623-631%20REPCIUC%20Ioana.pdf

„cuprinde în general o mare varietate de practici, ce se întind de la studiul general al „misterelor pământului” la druidism, vrăjitorie, magie înaltă (high magic), magia haosului (chaos magic). (...) Ele au în vedere sacralitatea naturii în întregul său, proclamarea responsabilității fiecăruia dintre noi față de mediul înconjurător, necesitatea practicării magiei doar în scopuri benefice, afirmarea virtuții toleranței”⁵.

Într-un alt sector, evenimentul magico-vrăjitoresc devine o istorie de sine-stătătoare, care circulă sub forma poveștii fantastice, la fel ca în cazul seriilor „Harry Potter” sau „Stăpânul inelelor”.

Acesta ar fi, în linii mari contextul cultural în care volume și filme din genul narațiunilor magico-fantastice ajung să fie din ce în ce mai apreciate de public. Într-o mare măsură este vorba despre re-evaluarea basmului tradițional, cu interpretarea cultă a unor motive și semnificații magice arhaice. Se știe, de exemplu, că basmele tradiționale pornesc deseori de la motivul orfanului crescut de părinți adoptivi, dar care este, în realitate, fiul unor personaje importante, întocmai ca în cazul lui Harry Potter; și motivul „celui însemnat” este întâlnit în tiparele epicii populare, iar Harry Potter are o cicatrice în formă de fulger pe frunte; basmul trebuie să ofere lecții de viață, exact așa cum se întâmplă în cazul adolescentului haios care învață tainele magiei și, de fapt, tainele vieții, chiar dacă a unei vieți de vrăjitor; personajele din basm au ajutoare fantastice (la fel ca în Harap Alb, de exemplu) și, tot astfel îi vin în ajutor și lui Harry tot felul de personaje – vrăjitori sau viitori vrăjitori; basmele cultivă modelul acțiunii în grup, de obicei în trei, prieteni sau frați, exact cum sunt Harry, Hermione și Ron, ale căror acțiuni comune sunt construite pe motivul celor trei prieteni (sau frați, în basme); în fine, alți exegeți ai *fenomenului Harry Potter* consideră că în ciclul „Harry Potter”, Harry și Hermione pot fi asemănați cu Hansel și Gretel; pe de altă parte, se vorbește tot mai mult despre un basm *à rebours*, despre un basm nereușit ca și performare morală a unui model de urmat:

„în general basmele au rolul de a educa, de a prezenta copiilor un anume model de urmat, eroi buni și harnici, ascultători, și în general înzestrați cu o serie de calități pozitive. Nu se poate spune același lucru când vine vorba de seria Harry Potter, deoarece în aceste cărți modelul propus de J. K. Rowling este diferit. Se precizează la sfârșitul fiecărui volum că Harry își ia examenele dar nu se specifică niciodată cu ce notă; de fapt nici nu sunt importante notele, ci numai scorul la

---

⁵ Mihaela Frunză, *Feminitate și ocultism* în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, nr 5 / 2003, p. 136 - 137

final de meci. Mai mult decât atât, singurul lucru pe care cititorii îl rețin cu ușurință este următorul: cu cât vei fi mai neascultător, cu atât vei fi mai lăudat. (...) Puterea lui Harry Potter este dată de încălcarea tuturor regulilor, de nesăbuiță și de mediocritate”⁶.

Totuși, se poate spune că, printr-o reinterpretare în grilă modernă, se ajunge la un tip de basm cult contemporan, care pornește de la o cauzalitate magică și se finalizează în ficțional. Modelele create răspund dorinței de imaginar, fantastic, miraculos și magic al omului contemporan, pentru care admirația, stupoarea, emoția și chiar teama re-devin sentimente prioritare și pe care o analiză antropologică le poate lega de gândirea magico-religioasă și magico-arhetipală. În ultimele decenii ale secolului XX și în anii care au trecut din secolul XXI, putem observa că se întâmplă acest lucru cu seria „Harry Potter” a autoarei engleze J. K. Rowling, cu J. R. R. Tolkien și binecunoscuta sa trilogie „Stăpânul Inelelor” (The Lord of the Rings) sau „Hobbitul” (The Hobbit), cu C. S. Lewis, în seria „Cronicile din Narnia” (The Chronicles of Narnia), care, toate, conturează reactivarea stilului *fantasy* în cinematografie; lumile de tip *fantasy* sunt re-create total, ca spații perfect ficționale, fără lumea cunoscută nouă, muritorilor de rând, așa ca în controversata producție cinematografică „Avatar” sau pot prelua secvențe din lumea reală și să le transpună în imaginarul fantastic ca teme istorico-fantastice, de tipul „Gâlceava Tronurilor” (*Games of the Trons*), cu definirea unor reguli sociale și a unor ierarhii marcante, cu rase noi și mitologii calchiate, cu instituții religioase distorsionate, totul plasat în geografii feerice mitologice și istorii stranii.

Fiecare dintre aceste producții operează ferestre către o lume imaginară (uneori arătate chiar ca niște portaluri cibernetice: un peron de gară secret, un dulap, conectarea la aparate sofisticate sau intrarea printr-un cerc magic). Practic, se revalorizează formula clasică a basmului românesc cu „a fost odată ca niciodată”, prin care eroii și, odată cu ei, cititorii, trec din lumea reală în lumea fantastică. În varianta „Harry Potter” cele două lumi sunt paralele și ni se spune limpede acest lucru, iar magia este un *modus vivendi* al vrăjitorilor, care se plimbă nestingheriți printre *Încuiiați*, în altele, ca în „Stăpânul inelelor”, Frodo trăiește direct într-o lume legendară, ireală, profund magică, străbătută de animism și panteism, creată ficțional de autorul cult, iar magia este apelată doar accidental, în situații de criză.

---

⁶ Eva Claudia Damian, *Reprezentări ale puterii în "Harry Potter"*, în „Acta Iassyensia Comparationis”, nr 4 / 2006, Iași, 2006, p. 93 - 94

Dar, dacă în basmele populare românește, de exemplu, vrăjitoria era receptată de cele mai multe ori negativ, iar eroii reușesc să contracareze vrăjile prin vitejie sau înțelepciune, în seria „Harry Potter” oamenii obișnuiți sunt niște încuiați, ignoranți și de cele mai multe ori neputincioși, iar lupta dintre cele două principii – binele și răul – se duce între vrăjitori, care pot fi, unii dintre ei buni iar alții răi, toți utilizatori ai magiei în orice împrejurări, de la cele mai banale operațiuni casnice, deplasare, serviciu și chiar până la uciderea unui alt vrăjitor. Acest tablou ne duce cu gândul la analiza Jeannei Favret – Saada, cea care arăta felul în care „se umple” vechiul principiu fundamental al magiei, potrivit căruia ceva legat magic (*aruncat, țâpat, făcut* se spune în limbaj popular românesc) se dezleagă tot magic (prin *desfăcut*): vraja făcută de un vrăjitor este contracarată de un contra-vrăjitor, astfel încât acesta din urmă poate deveni vrăjitorul vrăjitorului său. Or, în episoadele din „Harry Potter”, practic toate acțiunile sunt conflicte intra-vrăjitorești, între astfel de vrăjitori și contra-vrăjitori.

Așadar, unul dintre secretele popularității extraordinare a seriei, dincolo de apetența specială pentru magie a publicului contemporan fie el format din copii sau adulți, este acela că narațiunile construiesc în regim magic o lume similară celei reale, în care își pot găsi locul toți cititorii.

Seria Harry Potter și tehnica „jocului secund”: transpuneri în ficțional ale ritualurilor magice / vrăjitorești

Sucesiunea volumelor „Harry Potter” conturează un *bildungs – roman*, în care adolescentul Harry se inițiază în arta magiei, pe care o folosește din ce în ce mai rafinat, devenind, în final, un adevărat erou, cu toate atributele acestuia.

Similar eroilor din basmele populare, Harry Potter călărește o mătură și este însoțit de o bufniță albă, semn al înțelepciunii magice în toate culturile. Harry primește scrisori scrise cu cerneală verde și aduse de bufnițe, prin care trebuia să fie înștiințat de viitorul lui și de adevărata lui identitate. Cu ocazia împlinirii vârstei de 11 ani, el părăsește familia adoptivă și lumea reală și merge să studieze magia la o școală pentru copii cu aptitudini de magie, celebra Școală Hogwarts de Farmece, Magie și Vrăjitorii. Colegiul este organizat pe clase și cursuri, ca în lumea reală, doar că profilul și subiectul acestora este unul centrat pe magie și vrăjitorie: există Cursuri de Ghicit, de Descânțece, de Istoria magiei, de Farmece; există un profesor de Apărare contra Magiei Negre, unul de Poțiuni (materie separată, ni se atrage atenția la

un moment dat!); există un joc special al vrăjitorilor, care se practică zburând pe mătură și chiar o Cupă Mondială de Vâj-Haț, există un campus, un Turnir al celor Trei Vrăjitori iar folosirea nepermisă a magiei este considerată penală și reclamă exmatricularea. Durata cursurilor este de șase ani iar managementul este asigurat de un maestru în ale vrăjitoriei, celebrul Albus Dumbledore.

Foarte interesantă este și ierarhia instituțională și administrativă, gândită ca o replică – uneori comică, uneori grotescă și absurdă, la fel ca în „Procesul” lui Kafka – a Școlii Hogwarts: ea se supune unui Minister al Magiei, gândit ca formă superioară administrativă, dar și punitivă (sanctionează pe cei care încalcă regulile vrăjitoarești), deci dotată cu rol juridic, administrativ și legislativ. Tipic pentru sistemul bugetar, de stat, acest minister are o serie de angajați, ierarhic ordonați, care au în grijă bunul mers al acțiunilor magice, respectarea legilor magiei și păstrarea secretului acesteia, în așa fel încât *încuiatii* să nu aibă acces la aceste secrete. Organizarea internă este similară organigramelor instituțiilor reale: există departamente (cum e Departamentul Transporturilor Magice, al Accidentelor și Catastrofelor Magice, Departamentul Jocurilor și Sporturilor Magice, Departamentul de Punere în Vigoare a Legilor Magice etc) dar și oficii și birouri: Oficiul de Folosire Neregulamentară a Obiectelor Făcute de Încuiați, Echipa de Anulare a Magiei Întâmplătoare, Biroul de Ștergere a Memoriei și chiar și un Birou de Scuze pentru Încuiați.... toate așezate arhitectural pe etaje diferite, cele mai importante fiind situate jos, mai aproape de pământ, iar cele mai puțin importante - la etajul șapte, într-un soi de piramidă inversată. Și tot la fel ca în viața reală universitară, se fac târguri de jobburi la Hogwarts, pentru ca tinerii vrăjitori să se poată pregăti pentru posturi bune în administrația magiei.

Mai mult, similar școlilor din lumea occidentală, directorul școlii este ajutat de un corp profesoral redutabil (există chiar și un fel de diriginți, de mentori școlari, care au grijă de câte una dintre cele patru „clase”: *Cercetașii*, *Viperinii*, *Astropofii* și *Ochii de Șoim*, împreună cu *perfectii*, elevii din ultimul an, cei care stăpânesc deja ritualurile magice). Directorul și profesorii trebuie să se supună ministerului școlar (Ministerul Magiei), chiar dacă, de-a lungul poveștii, aceștia mai au și acte de contestare și nesupunere...

Antropologic vorbind, volumele - care prezintă inițierea lui Harry în vrăjitorie la Hogwarts și lupta sa magică cu Voldemort, asasinul părinților săi și care, din motive necunoscute de Harry, are de gând să-l omoare și pe acesta – sunt gândite pe structura vechii antagonii magie albă – magie neagră, sau, după unii specialiști, chiar între magie și vrăjitorie. Dacă Harry Potter este mereu descris ca un viitor magician, care folosește cunoștințele magice acumulate în

școală doar la desăvârșirea cunoașterii și la apărare, lordul Voldemort sau Cap-de-Mort este, în economia romanului – fluviu un fel de reprezentare a diavolului, rezultat al unei operațiuni de recuperare cultă literară, întocmai cum postula Claude Riviere, a vrăjitorului care a făcut pactul satanic.

Satanismul și demonologia, „reciclate” și filtrate, sunt prezente marcant la nivelul a două personaje – cheie; primul este Lordul Cap-de-Mort (*Lord Voldemort*), deținătorul unor puteri magico-malefice manifestate încă din copilărie și continuate în mijlocul viperinilor de la Hogwarts; foarte deștept, primește o serie de medalii și ajunge șef de promoție, dar se remarcă prin comiterea mai multor crime, prin metode specifice magiei negre: lovituri de stilet sau otrăvirea. Are o serie de adepți – „devoratorii morți”, folosind „blestemele de neiertat” pentru recrutarea adepților, inclusiv a vârcolacilor. Considerat cel mai mare Vrăjitor Întunecat al tuturor timpurilor, despre Voldemort se spune că este atât de puternic încât majoritatea vrăjitorilor și vrăjitoarelor se tem chiar să îi pronunțe numele, apelând la metoda pe care o găsim și în mentalitatea folclorică românească, cea a folosirii eufemismelor. De aceea, i se spune *Cel-Al-Căruia-Nume-Nu-Trebuie-Pronunțat* sau *Știi-Tu-Cine / Știm-Noi-Cine*.

Celălalt personaj satanic este Dolores Umbridge, director al Comisiei de Înregistrare a Oamenilor Lipsiți de Abilități Magice („muggles”) și subsecretar principal la Ministerul pentru Magie; Dolores Umbridge era „semipură” (termen care desemnează faptul că o persoană este, din naștere, pe jumătate vrăjitor) și acționează (oarecum instituțional, din interiorul sistemului, din minister) asupra oamenilor neinițiați cu multă cruzime și sadism, reiterând ritualuri sataniste aduse sub forme multiple în cinematografia ultimelor decenii.

Substanța seriei conține numeroase trimiteri la magie, vrăjitorie, ocultism, satanism, demonologie, divinație sau rituri precreștine; sunt readuse în fundal personaje cunoscute din ocultism, vrăjitorie sau istorie (este vorba despre ocultiști medievali, episcopi englezi preocupați de vrăjitorie, fondatorii unor societăți teosfice) dar și personaje păgâne și mitologice foarte cunoscute, folosindu-li-se numele pentru personaje, cum ar fi: Minerva (zeița romană), Argos (uriașul cu 1000 de ochi din mitologia greacă), Circe (vrăjitoarea din Odiseea) sau Cliodna (zeița druidă/celtică). Personajele uzează de tehnici inventariate de studiile antropologice asupra magiei din toate timpurile și au cunoștințe de astrologie, divinație, știința plantelor de leac sau otrăvitoare, licori magice, talismane, piromanție, chiromanție, duhuri din spiritism, numerologie; sunt folosite cuvinte și

expresii magice de tipul *Aloohora! Expelliarmus! Rictusempra! Finite Incantatem!* dar și *mâna gloriei* (care apare în *camera secretelor*) sau practica ghicirii în globul de cristal; tot ca în cunoscutele analize etnologice ale lui Claude Riviere, apar ritualuri satanice care se petrec în cimitir și care aduc în prim plan elemente de magie neagră cunoscute (sacrificiul uman, automutilarea, mânuirea pumnalului cu două tăișuri folosit în maleficii pentru sacrificiile rituale); romanele sunt populate de personaje fantastice: inorogi, himere, centauri, trolî, vârcolaci, hipogrifi dar și personaje creștine, cum sunt Cei Trei Magi (la un moment dat apare și Graalul, ca Pocal de Foc); cele mai multe personaje însă, sunt vrăjitorii de diferite tipuri, vârste, sexe și profiluri, întocmai cum sunt oamenii din comunitățile reale. Ei pot fi buni sau răi: Cap de Mort sau Cel Al Cărui Nume Nu Trebuie Pomenit sunt vrăjitori practicanți ai magiei negre, învățați de la Prințul Întunericului, și el fost elev de la Hogwarts, în vreme ce Albus Dumbledore sau părinții lui Harry, Lily și James Potter, sunt vrăjitori buni (ei acționează potrivit fluxului de energie magică propriu contra-vrăjitorilor, prin care contracarează acțiunile malefice generate de vrăjitorii care au încercat să suprimă forța vitală a victimei, conform termenilor cercetătoarei franceze Jeanne Favret – Saada); de asemenea, se folosesc simboluri magice, preluate frecvent de magia contemporană dar și de New Age din diferite curente oculte, masonerie, satanism: *unicornul* (cuceritorul, cel care are puterea de a schimba lumea), *curcubeul*, *pasărea Phoenix* care moare pentru a renaște din propria-i cenușă, *pegas-ul* mitic, *ochiul masonic atotvăzător*, *pelerina invizibilă*, *Lucifer*, *cercul* (în magie vrăjitorul trasează un cerc în jurul său și nu mai poate fi atins de alte vrăji); de altfel, să nu uităm că acțiunea romanului se petrece pe când alchimistul Nicholas Flammel – un personaj real, istoric – împlinește 665 de ani, deci ar urma să atingă vârsta malefică și satanică de 666.

Până și copertele cărților din edițiile originale (editura americană „Scholastic”) folosesc o cromatică adiacentă imaginilor clasice de vrăjitorie, preluate, tot ca simboluri și în imaginile din filme. Pe multe coperte regăsim verdele, culoarea aramei din alchimie, care, supus acțiunii atmosferei, se înverzește; din aceste motive, culoarea preferată a magiei este verdele – stacojiu; în aceste condiții, vraja lordului Valdemort cu care i-a omorât pe părinții lui Harry este aruncată sub forma unei raze verzi, o frăție de la școala Hogwarts are ca și culoare oficială verdele, ochii lui Harry sunt verzi, profesoarele poartă pardesie verzi, limuzinele de la Ministerul Magiei sunt verzi, șoferii au costume de catifea verde etc.

Potter-ologia (știința despre Harry Potter), o știință fundamentată pe un marketing cultural agresiv

Ciclul de volume „Harry Potter” este un imens manual de vrăjitorie: elevii și, odată cu ei și cititorii, află cum se fac farmecele, cum să se apere de magia neagră, folosirea plantelor magice, transfigurarea lucrurilor, utilizarea baghetei magice, ghicirea viitorului, prepararea licorilor miraculoase sau zborul pe mătură; vrăjitoria devine brusc amuzantă și atractivă, astfel încât suntem tentați să credem că se încearcă punerea bazelor unei culturi vrăjitoarești, oarecum pedagogic, metodologic, sistematic; volumele conturează o inițiere în vrăjitorie sub formă didactică (dovadă că unele școli din America, Anglia sau Noua Zeelandă propun aceste cărți ca lecturi suplimentare elevilor lor). În fond, volumele se aliniază la „pasiunea” pentru vrăjitorie a omului contemporan, pe care Oberon Zell-Ravenheart o exploata, de altfel, în al său *Manual de inițiere în vrăjitorie* (Editura Polirom, Iași, 2007), unde susținea că „vrăjitoria se învață după manual și oricine poate deveni vrăjitor, chiar și tu.. (...) O carte inspirată de învățămintele străvechi și adevăruri sacre, la care până acum doar ai visat”.

O observație care poate fi amuzantă, dar care dă de gândit în ceea ce privește eternitatea apetitului pentru magie, vrăjitorie și orice altă formă de manipulare a forțelor supra-umane ce ar putea deturna în mod favorabil destinul omului: una dintre sursele puterii lui Harry Potter este semnul său sub formă de fulger, de pe frunte, mărturie a conflictului dintre părinții săi și Cap de Mort. Dar cea mai importantă sursă dătătoare de putere este descendența excepțională a copilului: el este fiul lui Lily și James Potter, vrăjitori buni și extrem de puternici, singurii care au avut curajul să îl înfrunte pe Cap de Mort. Celebritatea lui, datorată acestei istorice descendențe, este atât de mare încât Harry Potter este deja prezent în compendii de magie din care studiază elevii de colegiu: în „Istoria magiei moderne”, în „Înflorirea și decăderea Magiei Negre” și în „Mari Vrăjitori ai secolului XX”.

Pentru a-și spori puterea magică, Harry Potter folosește instrumente magice: o mătură fermecată, despre care aflăm că este ultima performanță în materie de instrumente de zburat vrăjitoarești, o pelerină invizibilă dar și instrumente deținute de prietenii săi: cheile magice ale lui Hagrid, telentul spiridușului Dobby, cunoștințele vaste ale tocilarei clasei, Hermione; la acestea se adaugă și cercul de prieteni, care îi sunt de folos protagonistului, dar fără ca acesta să învețe ceva în mod special de la ei. De altfel, o cercetătoare americană care a încercat o radiografie a puterii magice și a surselor ei în

volumele din ciclul „Harry Potter”⁷, demonstrează că protagonistul seriei nu deține resorturi personale ale puterii, ca rod al vreunor calități de excepție sau ca rod al unei înțelepciuni dobândite în școală ori în urma întâmplărilor trăite, ci rămâne un mediocru pe care îl ajută mai mult descendența, atributele moștenite și cunoștințele prietenilor. Aceeași este și concluzia la care ajunge un studiu românesc al construcției puterii în volumele despre care vorbim⁸.

Numeroase voci au lansat o amplă dispută referitoare la mesajul educativ și moral al seriei, lansând întrebarea: *este potrivită sau nocivă pentru educația tinerilor?*

Sociologii americani și specialiștii în studiul magiei contemporane susțin că volumele scriitoarei J. K. Rowling și filmele de la Hollywood care sunt făcute pe baza cărților, deși ambele (atât scrierile, cât și filmele) sunt considerat ficțiune, totuși încurajează tendințele *wicca*. Sociologii arată că adolescenții care au văzut filmele sau au citit cărțile s-au dovedit apoi interesați de magie, cumpărând și alte cărți de magie, purtând pentagrame pe tricouri sau jucându-se de-a magicienii ori chiar au participat la întruniri ale vrăjitoarelor.

Biserica ortodoxă a luat de asemenea poziție: este vizat codul moral al personajului principal, ce nu se remarcă prin virtuți deosebite, fiind, în fond, un elev mediocru, care este implicat în numeroase ritualuri magice, dar este criticat și faptul că oamenii simpli, care nu au cunoștințe magice, sunt profund dezumanizați, fiind denumiți *încuiați* și sunt descriși în termeni peiorativi sau chiar ridiculizați. Părerea este una critică:

„Dacă luăm ca simplu exemplu seria de filme *Harry Potter* la concurență cu *Stăpânul inelelor*, ne putem da seama de amplexarea fenomenului magiei moderne, față de care anumite Biserici au luat poziție critică, avertizând asupra consecințelor pe care acestea le-ar putea avea asupra unei generații în plină formare”⁹.

Într-o primă etapă, cărțile au fost acceptate, pare-se de Vatican, chiar dacă, inițial, Papa a văzut în aceste publicații o amenințare la adresa valorilor creștine promovate de biserica catolică. Totuși, „combinația de supranatural

---

⁷ Farah Mendlesohn, *Crowning the King, Harry Potter and the Construction of Authority* în Lana A. Whited, „The Ivory Tower and Harry Potter”, University of Missouri Press, Columbia, 2002, p. 159 - 181

⁸ Eva Claudia Damian, *Reprezentări ale puterii în „Harry Potter”*, în „Acta Iassyensia Comparationis”, nr 4 / 2006, Iași, 2006

⁹ Dan Sandu, *Magia și vrăjitoria, forme suspecte de religiozitate*, <http://www.dansandu.ro/pdf/carti/vrajitoria-si-practicile-magice.pdf>

și romantism echilibrează lucrurile. După ce te uiți la film rămâi cu valori ca prietenia, altruismul și loialitatea”, scrie Gaetano Vallini, criticul de film al Vaticanului¹⁰.

O dispută notabilă pentru cultura și societatea mileniului trei a generat personajul Albus Dumbledore, mentorul lui Harry Potter și decanul colegiului, care, conform mărturisirii sale, are un secret „teribil”. În tinerețea sa s-a îndrăgostit de un coleg vrăjitor pe care a fost nevoit să îl ucidă, după ce a descoperit că practica magia neagră. Un personaj central homosexual într-o carte pentru copii a suscitat reacții din cele mai diverse, de la critica părinților și a bisericii, până la susținerea entuziastă a grupurilor de homosexuali din întreaga lume, bucuroși că acum și copiii află despre „realitatea” comunității în care trăiesc.

Cert este că astfel de scrieri literare – ficționale devin din ce în ce mai „gustate” de public. Pornind de la succesul de casă greu de imaginat al unor astfel de ficțiuni literare, studiourile cinematografice de la Hollywood au început să valorifice sistematic magia și vrăjitoria sub diverse forme, chiar cu expunerea doctrinelor și nu doar a practicilor vrăjitoarești. „Sabrina the Teenage Witch”, „Charmed”, „Buffy the Vampire Slayer”, „The Craft”, „Practical Magic” sau „I Married a Witch” sunt doar câteva exemple. Și în România, canalele specializate în promovarea filmelor au înregistrat mare succes cu „Peace, Love and misunderstanding” (*Pace, dragoste și... neînțelegeri*) sau cu „Practical Magic” (tradus *Ce vrăji mai fac fetele*).

Potrivit informațiilor care circulă în mediile electronice, cărțile scriitoarei J. K. Rowling au fost traduse în mai mult de 50 de limbi, numărând peste 200 milioane de exemplare vândute la sfârșitul anului 2014, tipărite în mai mult de 200 de țări. Un studiu american de cercetare asupra consumatorului, întreprins recent în SUA, a estimat că peste 50% din copiii cu vârsta între 6 și 17 ani au cel puțin o carte despre Harry Potter și că mii de copii dintre aceștia au citit volumele de mai multe ori. Părinții stau la cozi interminabile pentru a cumpăra bilete de film, librăria on line *Amazon.com* are vânzări imense iar pretutindeni pot fi cumpărate tot felul de obiecte care îl reprezintă pe Harry Potter: cărți de joc, jocuri video, figurine, jucării, haine, păături, covoare, calendare, jocuri de calculator, bomboane etc.

Succesul seriei de volume semnate de J K Rowling este dovada certă a apetenței excepționale a individului contemporan – adult sau copil – pentru orice tip de intruziune magică în viața cotidiană dar și a unui marketing

---

¹⁰ <http://saccsiv.wordpress.com/2009/07/16/vaticanul-lauda-ultima-serie-din-harry-potter/>

cultural agresiv. Mai mult decât atât, consecința succesului seriei a fondat ceea ce s-a numit „fenomenul Harry Potter” sau chiar „potter-ologia”, concretizate în apariții editoriale – pirat: impactul asupra culturii de masă a fost imediat speculat de industria editorială, care a înțeles potențialul comercial al subiectului și a generat abordări pe măsură (așa numitele „cărți – parazit”). Mediile electronice (mai ales librăria *Amazon.com*) vorbesc despre ghiduri de genul *Ghidul neoficial al misterelor lui Harry Potter*, de Galadriel Waters sau *Înțelepciunea lui Harry Potter: Ce ne învață eroul tău preferat despre alegerile morale*, de Edmund M. Kern, ori chiar *Evangelia după Harry Potter: Spiritualitatea din poveștile celui mai faimos vrăjitor din lume* de Connie Neal (traduceri aproximative din limba engleză); una dintre cele mai pline de succes astfel de producții a fost tradusă și în limba română, așa cum am amintit deja: *Manualul de inițiere în vrăjitorie*, de Oberon Zell-Ravenheart (2007), urmată imediat de *Cartea ucenicului vrăjitor*, de același autor.

Dedicată copiilor, la fel ca și seria „Harry Potter”, dar gândită ca o lectură facilă și pentru adulții doritori de o diplomă de vrăjitor obținută la fără – frecvență, *Manualul de inițiere în vrăjitorie*, semnat de Oberon Zell-Ravenheart (el însuși cu o aură de vrăjitor modern, respectat pentru înțelepciunea sa, de fapt un adept al curentului neopăgânist din SUA) prezintă adolescenților lumea înconjurătoare, sub pretextul învățării vrăjilor cu care să o stăpânească. Paginile cărții aduc informații din cele mai variate domenii: științele naturii, chimie, istorie, evoluționism, astrologie-astronomie, geografie, misterele antichității și evului mediu, legende etc. pornind, așa cum se arată în prefața volumului, de la cărțile ale căror protagonist este Harry Potter și de la fenomenele magice povestite acolo. Practic, cartea evocă celebrul moment în care Harry Potter s-a urcat în expresul de Hogwarts de la nu mai puțin celebrul peron nouă și trei pătrimi al gării, conectându-și, astfel, „lecțiile” de magie cu subiectul cunoscutei serii. Copiii învață cum să își croiască mantia de vrăjitor sau cum să recunoască plantele de leac din „grădina magică”, cum să își facă un altar sau cum să rostească diverse incantații magice, ce semnifică fazele lunii în credințele magice sau ce este divinația, alchimia, astrologia¹¹.

În final, remarcăm că, în fond, toată această orientare către re-valorificarea magiei – în ordinea cinematografiei, literaturii, artelor vizuale, didacticii chiar – nu face decât să respecte principiile generale ale marketingului comercial din sfera economicului, astfel că marketingul cultural devine o profitabilă resursă

---

¹¹ Oberon Zell-Ravenheart, *Manual de inițiere în vrăjitorie*, Editura Polirom, Iași, 2007 și *Cartea ucenicului vrăjitor*, Editura Polirom, Iași, 2011

pentru marketingul comercial. Gândit și construit – oarecum bizar – la confluența artei cu comerțul, marketingul cultural trebuie să răspundă întrebărilor fundamentale ale procesului vânzării, de tipul: cui vând? cum vând? cum promovez? cum fac vânzarea repetitivă, și, mai ales, care sunt nevoile cumpărătorului? Vectorializarea culturală s-a făcut spre piața potențialilor beneficiari, consumatorii de cultură, de la toate nivelele, cu scopul de a le îndeplini nevoile și de a le produce satisfacțiile așteptate de ei. Sintetic, în economie, marketingul presupune câștigarea de profit prin satisfacerea nevoilor, dorințelor și cerințelor umane. Pentru a le satisface cât mai bine, trebuie înțeleasă cultura pieței – țintă, cu focusare pe tendințele pieții, pe trendul înregistrat de diferite compartimente ale culturii. Era de așteptat, deci, ca produsele finite ale culturii societății contemporane să reacționeze la cererea pieței. O piață formată, după cum am văzut mai sus, din indivizi pentru care apetența față de magie, sub varii forme și formule, crește neconștient din diferite motive (găsirea unui refugiu sau a unei lumi alternative, răspunsul la întrebări existențiale sau din contră, șocant de concrete, nevoia unei posibile legitimări, tentația de a manipula destinul în favoarea succesului personal, atingerea unui nivel înalt de cunoștințe necunoscute pentru masele largi etc.).

Nimic mai versatil decât piața imensă de oferte magice și vrăjitoarești: manuale tipărite pentru copii dar și pentru „avansați”, vrăjitoare și vrăjitorii on – line pe site-uri specializate de advertising, filme în care melanjul real – magic asigură succesul de box-office, terapii fizice și spirituale gândite ca alternative, canale TV centrate pe paranormal și fabulos, trăirea dincolo de frontierele cunoașterii, ofertele de parapsihologie, cu „case bântuite, levitație sau reîncarnare”¹² și, nu în ultimul rând, o întreagă pleiadă de studii antropologice, etnologice, folclorice, sociologice, religioase, etice, estetice etc, pe marginea acestui subiect care tinde să acapareze tot mai mult din spiritualitatea contemporană. Într-un astfel de climat socio-cultural cu deschideri mai mari ca niciodată spre nebuloasa mistico-ezoterică a mileniului trei, în care „cererea de vrăjitorie” pe piață își are ca răspuns pe măsură un spectru atât de larg de „oferte de magie și vrăjitorie”, câștigurile financiare obținute din comercializarea artei de factură mitico-magică sunt, deja, un loc comun.

---

¹² Claude Rivière, *Socio-antropologia religiilor*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 129

BIBLIOGRAFIE

- Coelho, Paolo, *Brida*, Editura Humanitas, București, 2013
- Damian, Eva Claudia, *Reprezentări ale puterii în "Harry Potter"*, în „Acta Iassyensia Comparationis”, nr 4 / 2006, Iași, 2006
- Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologie generală*, Editura Univers, București, 1977
- Françoise Champion, *Spirit religios difuz, eclectism și sincretism*, în Jean Delumeau, „Religiile lumii”, Editura Humanitas, București, 1996
- Frunză, Mihaela, *Feminitate și ocultism* în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, nr 5 / 2003
- Maffesoli, Michel, *Revrăjirea lumii. O etică pentru timpurile noastre*, Editura Institutului European, București, 2008
- Mendlesohn, Farah, *Crowning the King, Harry Potter and the Construction of Authority* în Lana A. Whited, „The Ivory Tower and Harry Potter”, University of Missouri Press, Columbia, 2002
- Preda, Radu, *Vrăji, vrăjitoare, vrăjeli*, <http://www.crestinortodox.ro/colaboratori/radu-preda/articole/pagina-7/>
- Repiciu, Ioana, *Avataruri contemporane ale magiei actuale*, în „Philologia Yassiensia”, Iași, 2008, p. 630, http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/623-631%20REPCIUC%20Ioana.pdf
- Rivière, Claude, *Socio-antropologia religiilor*, Editura Polirom, Iași, 2000
- Sandu, Dan, *Magia și vrăjitoria, forme suspecte de religiozitate*, <http://www.dansandu.ro/pdf/carti/vrajitoria-si-practicile-magice.pdf>
- Zell-Ravenheart, Oberon, *Manual de inițiere în vrăjitorie*, Editura Polirom, Iași, 2007 și *Cartea ucenicului vrăjitor*, Editura Polirom, Iași, 2011
- <http://saccsiv.wordpress.com/2009/07/16/vaticanul-lauda-ultima-serie-din-harry-potter/>

Notă: acest material a apărut sub o formă mai amplă, modificată, în volumul Camelia Burghele, *De la vrajă la vrăjeală. O antropologie a supranaturalului contemporan*, Editura Institutul European, Iași, 2017

MEMORIA ALBĂ

Borco ILIN

De fiecare dată când a nins la noi în pustă percepeam ninsoare ca ceva mult mai mare decât simpla iarnă. Eram convins că Nordul ne face o vizită, un Nord personificat, care conține și iarna și viscolul și nemărginirea albă, acea tăcere albă care ne încălzește inimile. Acel Nord era un personaj, nimit deseori la noi Ningău, Gerar sau Făurar. La fel cum toamna era reprezentată printr-o fată frumoasă de pe a cărei umeri se revarsă belșugurile și roadele, și acest Nord avea în mintea noastră multe chipuri: sania cu cai și zurgălăi, sania cu reni, sania pentru derdeluș, lupul, poveștile bunicilor la lumină lămpii cu petrol, și, evident vacanța. În memoria inimii nu există un tărâm spiritual mai puternic decât iarna, care însemna, de cele mai multe ori – satul.

Ca și copii, mulți dintre noi ținem minte acea senzație de înțepătură în nări a aerului rece, a aceluși frig revigorant, a căldurii din soba de teracotă sau din șpohertul de fontă. Ținem minte sunetul fermecat al clipocitului paprikașului în oală, chiipul aspru al bunicului și barba lui de patru zile care zgâria ca o sârmă ghimpată, bruma de pe cojocul lui, câinii mari care abia așteptau să zburde cu noi sau să ne tragă pe sanie, coviltirul zăpezii așternut pe căciula de paie al vechiului șopron, sălciile prinse în gheață la malul pârâului care ne șerpuia prin grădină. Și bucuria de dimineață a primei priviri aruncate pe geam, după ce ne trezeam sub duna grea din pene de gâscă - și vedeam că afară totul este alb. În clipa aia începea veșnicia noastră, nemurirea noastră de copil. Acest Nord era pentru cei care am crescut la sat un tărâm mental în care încă nu apărusele nici măcar primele bacterii, un tărâm virgin neatins încă de păcat, de vreo prăbușire a omului, un spațiu în care răul n-a pășit încă.

Deși, în Banat, iernile noastre nu se pot bate cu frumusețea iernilor din Maramureș sau Făgăraș, magia pusteii încărunțite de lunile lui Ningău, Gerar și Făurar se transforma într-un altfel de opium iernatic mai departe, spre Caraș-Severin, în munți, la Semenici, Gârâna, Anina, Sasca și împrejurimi. Și noi ne-am însușit această iarnă băănățeană a noastră ca pe una personală, o iarnă

care de fapt ne ferea de frigurile interioare și ne făcea cald în inimi, așa cum trosnește o buturugă bătrână în sobă, și ține jar până dimineată.

Muzeul Satului Bănățean Timișoara ilustrează iarna copilăriilor noastre, iarna bunicilor noștri, iarna satului, iarna șoricului de porc și a cârnațului, a vinului fiert, a colindelor, a șezătorilor. Iarna memoriei noastre. Pe cărări, pe streșini, pe islaz, pe câmp, pe cocoșele vechilor case, așa, frumoasă, cum am ales noi să o ținem minte.

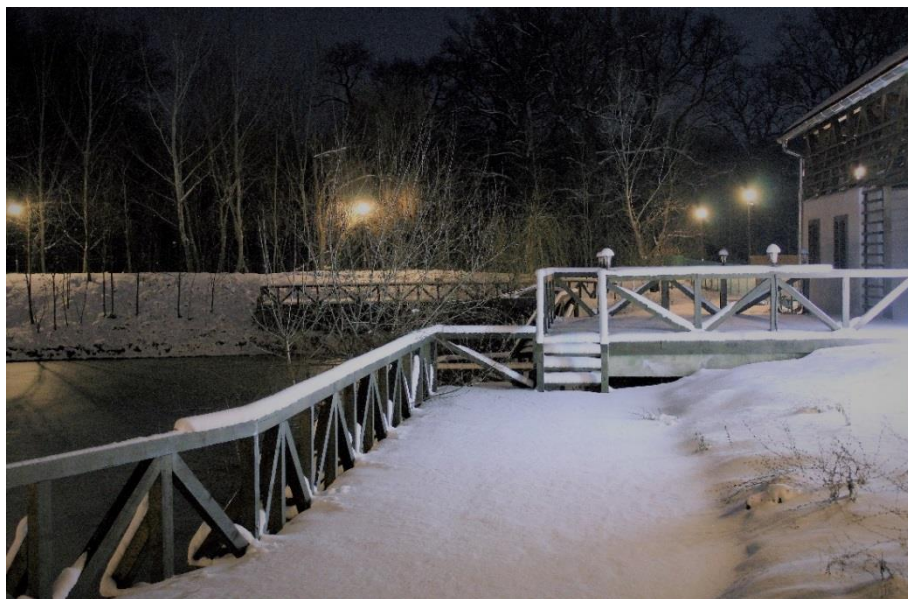

ISSN: 1843-2077